

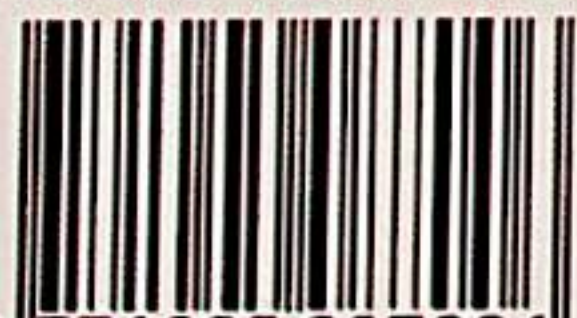
BULAK

2015
3

ISSN 1005-0876

9 771005 087006

06>

源泉 (布拉克) © BULAK

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنىڭ
قوش ئايلىق نۇسخىسى

بۇلاق

تومۇسى 162 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

«بۇلاق» قا مەدھىيە

ئۇرىدۇ بۇرنۇمغا بىر ئېسىل پۇراق،
ھەر سانى نۇرلىنىپ چىققاندا «بۇلاق».
ئاچقاچقا ئاپتورغا مەردانە قۇچاق،
قوزغىدى خىسلىتى شۇڭا ئىشتىياق.
ساختىدىن، بەتتەمدىن تۇرغاچ ئۇ يىراق،
تۈمەن مىڭ يۈرەككە سالدى زەپ پىراق.
«بۇلاق» ئۇ تۈندىكى مىسلى شام - چىراق،
توقۇيمەن زوقلىنىپ شەنگە قوشاق.
بەرگەچكە ئۇ ماڭا تارىختىن ساۋاق،
خىيال ۋە پىكىردە تاپتىم مەن روناق.
ئۆسۈپتۇ، چوڭ بوپتۇ ھازىر ئۇ «بوۋاق»،
كۆزلىرى، يۈزلىرى شۇنداق پارقىراق.
يانمەن ئىشقىدا ئۇنىڭ تا ئاداق،
تلىكىم، ئارزۇيۇم يەنە ياخشىراق!

ئىمىر غىياس

2015 - يىللىق 3 - سان

باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتجان مەخمۇت   مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇختار مامۇت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

شېئىرلار ..... داموللا ئەھمەد بىننى مۇھەممەد ئەمىن خوتەننى (5)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

بىزنىڭ ۋەدىقىلىرىمىز

قەشقەر تېكىستلىرىدىن تۆت پارچە ..... مۇھەممەت ئەلى (22)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

نەۋائى لىرىكىلىرىدا تىلغا ئېلىنغان بەدىئىي ئوبرازلار ۋە تېبابەت ..... تۇرسۇن قۇربان تۈركەش (30)
شېئىرىي سەنئەتلەردىن تامچە ..... ئابلەت ئەيسا (37)

تەل . تارىخ . مەدەنىيەت تەتقىقاتى

- «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى باش كىيىمگە دائىر بايانلار ۋە دوپپا مەدەنىيىتىمىز ..... ئابلىز مۇھەممەد سايرامىي (43)
 «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى ئات ۋە ئات جابدۇقلىرىغا ئائىت بايانلاردىن ئات مەدەنىيىتىمىزگە نەزەر .... مامۇت قۇربان (53)
 «بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم»دا ئەكس ئەتكەن فونېتىكىلىق ئىستىلىمىسىمىز ..... مۇنەۋۋەر مۇختەر (59)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

- رېۋايەتلەر ..... (68)
 توپلاپ رەتلەنگۈچى: راجىھ ئابدۇرېشىت
 شاھزادە نەۋجاھان ..... (82)
 توپلاپ رەتلەنگۈچى: سابىر جان سېيىت
 ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر ..... (94)
 ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مۇنەۋۋەر ھەبىبۇللاھ نۇر
 كېسەكچىنىڭ ئوغلى ..... (107)
 توپلاپ رەتلەنگۈچى: مۇھەممەت ئوسمان ئەمىرى

※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: باھار ئەلچىسى (رەسام: رىزا تەۋانگەر رىزى)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمائىل
 ياردەمچى مۇھەررىرى: دىلئارام باھاۋىدىن
 كوررېكتورى: ئارزۇگۈل كېرەم
 مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827971
 ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun.com
 تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827472

داموللا ئەھمەد بىننى مۇھەممەد ئەمىن خوتەنىي

شېئىرلار

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: بۇ شېئىرلار داموللا ئەھمەد بىننى مۇھەممەد ئەمىن خوتەنىي 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن 20 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە بولغان ئارىلىقتا خوتەندە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان شائىرلاردىن بىرسى. بۇ شائىرنىڭ بىر پارچە قول يازما ئەسىرى زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، جەمئىي 43 بەت، فورماتى 14.5cm × 21.5cm. بۇ قول يازمىغا شائىرنىڭ تۈركىي، پارىسى ۋە ئەرەبى تىللىرىدا يېزىلغان بىر تۈركۈم چىستانلىرى، مۇئەممالىرى، قەسىدىلىرى، مەرسىيەلىرى ۋە شېئىرىي پارچىلىرى كىرگۈزۈلگەن. بىر ئەرەبچە شېئىرنىڭ باش قىسمىغا: «بىقەلەمى ئەھقەرۇل - ئۇب - باد راجىيى كەرەمۇن رەببەھۇ موللا ئەھمەد بىن مۇھەممەد ئەمىن خوتەنىي سىنە 1342، فى زىلقەئدە فىل - كاشغەر» (پەرۋەردىگارنىڭ ياخشىلىقىدىن ئۈمىد كۈتكۈچى ئەڭ خارۇزار بەندە موللا ئەھمەد بىننى مۇھەممەد مەد ئەمىن خوتەنىي ھىجرىيە 1342 - يىلى^①، زۇلقەئد ئېيىدا قەشقەردە قەلەمگە ئالغان) دېگەن ئەسكەر - تىش بار. بۇ شېئىرنىڭ ئاخىرىدا يەنە «رەقەمى ھەزە سىنە 1343، فى زىلقەئدە بىداموللا ئەھمەد ئۇفا ئەد - ھۇس - سەمەد» دېگەن ئەسكەرتىش بېرىلگەن. «ئەنەسخان تۆرەم» رادىئىلىق پارىسچە قەسىدىنىڭ ئاخىرىغا: «سىنە 1355، دەر شەھرى رەبئۇل - ئەۋۋەل يەۋمۇن 9» (ھىجرىيە 1355 - يىلى^② رەببىيەل ئەۋۋەل ئې - يىنىڭ 9 - كۈنى) دېگەن ئىزاھات بېرىلگەن. قالغان ئۈچ خىل تىلدىكى بارلىق شېئىرلىرىنىڭ ئا - خىرىغا «سىنە 1343 - يىلى^③» دېگەن يىلنامە ئىزاھلانغان.

بۇ قول يازمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلاردا ئۆز دەۋرىدىكى بەزى پەزىلەت ئىگىلىرى مەدھىيەلەنگەن. بەزى مۇنەۋۋەر شەخسلەرنىڭ، مەسىلەن، ئابدۇقادىر داموللا قاتارلىق مەرھۇملارنىڭ ۋاپاتىغا مەرسىيەلەر ئوقۇلغان. شۇنداقلا بۇ قول يازمىغا يەنە خوتەننىڭ چىڭگىزخان دەۋرىدىن تاكى ئاپتور ياشىغان زامانغىچە بولغان تارىخىي مۇساپىسى ئىخچام شېئىرىي تىل بىلەن بايان قىلىنغان بىر كىچىك داستان كىرگۈزۈل - گەن. بۇ داستاندا ئاپتور تارىخىي مەسىلىلەرگە قارىتا ئۆزىگە خاس دۇنيا قاراشقا ئىگە بولغان، پىشقان مۇتەپەككۈرانە پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭ تارىخىي شەخسلەرگە قارىتا بەرگەن باھالىرى ۋە تا -

① مىلادىيە 1923 - 1924 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ؛ ② مىلادىيە 1936 - 1937 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ؛ ③ مىلادىيە 1924 - 1925 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

رېخىي بايانلىرى بىرقەدەر ئويىپىكتىپ، ئەمەلىي ۋە ھەققانىي بولغان. ئاپتور ھەربىر تارىخىي مەسىلىگە ۋە تارىخىي شەخسكە قارىتا باھا بەرگەندە ھەقىقەتنى، خەلقپەرۋەرلىكنى ئاساسىي ئۆلچەم قىلغان. تارىخىي شەخسلەرنىڭ، بولۇپمۇ ھۆكۈمران شەخسلەرنىڭ خەلققە قانداق ئاقىۋەت ئېلىپ كەلگەنلىكىگە، ئادالەتنى، ھەققانىيەتنى ياقلىغان ياكى ياقلىمىغانلىقىغا قاراپ، ئۆزىنىڭ باھاسىنى ئوتتۇرىغا قويغان. مەسىلەن، ئۇ ياقۇببەگ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر ھەققىدە:

«بەدەۋلەت كېلىپ ئەندىجان شەھرىدىن،
 تۇتۇپ ئالدى ھاجىمنى كۆپ مەكرىدىن.
 خوتەننى نىياز ھاكىمغا بېرىپ،
 بەدەۋلەت ئۈرۈمچىگە كەتتى كىرىپ.
 بەدەۋلەت زەھەر يەپ ئۆلۈپ كورلىدا،
 نىياز ھاكىم ئولتۇردى ئۆز ئورنىدا».
 «نىياز ھاكىم كۆپ زۇلۇملارنى قىلىپ،
 ئاخىر قاچتى مەسجىد، مەدارىس سالىپ».

بەدەۋلەتنىڭ خوتەنگە قويغان ھاكىمبېگى گەرچە مەدرىسە، مەسجىدلەرنى سالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ خەلقكە كۆپ زۇلۇم سالغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخىر قېچىشقا مەجبۇر بولغانلىقىنى ئاپتور ناھايىتى ئېنىق بايان قىلغان. ئاپتورنىڭ تارىخىي ۋەقەلەرگە ۋە تارىخىي شەخسلەرگە بەرگەن باھالىرىدىن ئۇنىڭ دادىسى، ھەققانىي ۋە خەلقپەرۋەر زات ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ بەزى تارىخىي، ئىلمىي ۋە ئىدىيەۋى چەكلىمىلىكلەر ساقلانغان. مەسىلەن، ئاپتور ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر، موڭغۇل، مانجۇ ۋە خەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسىنى قارا قويۇق ھالدا «خىتا» ياكى «قالماق» دېگەن نام بىلەن ئاتىغان. ئۇلارنىڭ ئېتنىك پەرقى ۋە مىللىي نامى بىلەن كارى بولمىغان. بۇ تارىخىي ئەمەلىيەتكە، پەنگە ئۇيغۇن بولمىغان، غەيرى ئىلمىي ھادىسە بولسىمۇ، لېكىن قەدىمكى ئەسەرلەردە بۇ خىل ئەھۋال ئومۇملىشىپ قالغان ۋە ئاپتورمۇ مۇشۇ خىل ئېقىمنىڭ تەسىرىدىن خالىي بولالمىغان. بۇ ئاشۇ دەۋر چەكلىمىلىكلەرنىڭ ئاپتور ئىدىيەسىدىكى ئىنكاسى بولۇپ، بۇنداق تەرەپلەرگە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش كېرەك. مەدەنىيەت مىراسلىرىغا تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش، شاكىلىنى تاشلاپ، مېخىزىنى قوبۇل قىلىش پەرىزىسى بولمىغان ئاپتورنىڭ ئىدىيەسىدىكى خەلقپەرۋەرلىك، ھەقىقەتپەرۋەرلىك تەرەپلىرىگە ۋارىسلىق قىلىشىمىز، ئىدىيەۋى چەكلىمىلىكلەرگە قارىتا تەنقىدىي نەزەردە قارىشىمىز زۆرۈر.

بۇ قول يازمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار مەيلى ئەرەبچە بولسۇن ياكى پارسچە بولسۇن ۋە ياكى تۈركىي تىلىدا بولسۇن ناھايىتى راۋان، سەنئەتكارانە ماھارەت بىلەن ئىجاد قىلىنغان. بۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ ئۈچ خىل تىلدا راۋان ئىجادىيەت ئېلىپ بارالايدىغان كاتتا ئىستېدات ئىگىسى ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. ئۇنىڭ نەزمىي شەكىلدە يازغان تېپىشماقلىرى، مۇئەممالىرى كىشىنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ. بۇ قول يازمىنىڭ بەزى بەتلەرى رەتلىك، بەزى بەتلەرى دەسلەپكى قارىلىما (كۆپىيە) ھالەتتە بولۇپ، ئاققا كۆچۈرۈشكە تېخى ئۈلگۈرمىگەن بولسا كېرەك. بۇنىڭدىن بىز بۇ نۇسخىنى ئاپتورنىڭ ئاققا كۆچۈرۈشتىن بۇرۇنقى ئۆز قول يازمىسى بولسا كېرەك دېگەن تونۇشقا كېلىمىز. تۆۋەندە بۇ قول يازمىدىكى شېئىرلارنى ئوقۇرمەنلەر ھۇزۇرىغا سۈنمىز.

چىستانى مەنزۇمەئى تۈركىي

1

ئول نە كۈنبەزدۈر ئىشكى، تۈنۈكى توقدۇر چونان،
ئىچىدە بىرمۇنچە قىزلار مەنزىل ئەيلەپدۈر مەكان.
سەندۈرۈپ گۈنبەزنى قىزلار ھالىدىن ئالغىل خەبەر،
پەردە تارتىغلىق يۈزىگە، بارچەسىنىڭ باغرى قان.

(بىلگىل، ئاناردۇر)

2

ئول نەدۈركىم ئۈزۈن ئەرمەس، يۈمۈلاق،
قویرۇغىنىڭ نىسفى قارا، نىسفى ئاق.
جانى بار ئادەمغە ئول لازىم ئېرۈر،
ھېچ كىشىنىڭ قاشىدىن ئەرمەس يىراق.

(شەمسدۈركىم، قۇيرۇقى لەيلۈ نەھار)

3

ئول نەدۈركىم، قۇدرەتى پەرۋەردىگار
بىر قەدەدە ئىككى تۈرلۈك سۈيى بار.
بارچە مۇزلار ئوتقا تۇشسە سۇ بولۇر،
ئول سۈيىكىم، ئوتقا تۇشسە مۇز بولۇر.

(بىلگىل، تۇخۇم)

4

بىر ئوۋادىن ئوت ياڭلىغ قۇش ئۇچار،
تۈمشۈقى فولاددۇر تاشنى پىچار.
سورسالاركىم، جانى بارمۇ، جانى يوق؟
جانى يوقدۇر، جانى باردىن تېز ئۇچار.

(بىلسەڭىز، ئۇشبۇ قۇش مىلتىق ئوقىدۇر)

5

ئول نەدۈركىم قانغا ئوخشار، قانى يوق،

ئاچچىغى جەللادغا ئوخشار، جانى يوق.
ئول نەدۈركىم باشى بىرلەن باسىلۇر،
ئىككى قۇتلۇغ كىندىكىدىن ئاسىلۇر.
چۆرگۈلۈپ سەما قىلۇر باشى بىلەن،
يىغلاسا قوينى تولۇر باشى بىلەن.

(بىل مۇنىكىم، ياغچىلارنىڭ قايچىسى)

6

قىلامەن قىكرى،
ئېتەمەن زىكرى.
بالاسى ھابىل،
ئاناسى بىكرى

(بىلگىل، دۇنيادۇر چەراكى مۇپەككىر — بالا -
دۇر، مۇتەنەففىر — ئانادۇر)

7

ئول نەدۈركىم، كېچە - كۈندۈز تىنمايىن ئەيلەر سەپەر،
يوق ئاڭا ئىچمەك - يىمەكدىن، ئاچلىك ئەتمىش ئەسەر.
دائىما دەريادا يۈرگەي باۋۇجۇدى تەشەنەدۇر،
كەتكۈسى راھى ئەدەمگە قەترە سۇ ئىچسە ئەگەر.

[سۇفۇن - سەفینە (كېمە - قىيىق)]

8

ئول نەدۈركىم، سەندە بارۇ مەندە بار،
ئول گۈھەرنى ئەيلەگەندە ئاشكار.
روھ بىرلەن دىلدا يوق، ھەر تەندە بار،
ئاسمانغا بىرنى بەردى كىردىگار.
بولدى ئەفلاتۇن ئانىڭدىن بەھرەۋەر،
بولمادى ئەمما ئەرەستۇغا خەبەر.
سەندە بارۇ مەندە بار، ئادەمدە يوق،
دېمەگىل ئادەمدە يوق، ئالەمدە يوق.

[ھەرفى نۇن (ن ھەرىپى)]

باشى سەكسەن بېلى يۈز، بىر ئاياغى.

7. بىئىسىمى قەلەم

يۈرۈشى مۇز ئۈستىدە، مىڭ يىلدا يىتمەسدۇر ئىزى،
باشى يۈزدۈر، بېلى ئوتتۇزدۈر، قىرىقدۇر پۇتلارنى.

8. بىئىسىمى رەب ۋە مۇھەممەد

ئىككى يۈز ئىككىنى كىم ئىككى دەپسە كۇفرىدا تاق
قىرىق سەككىز قىرىق تۆرتكە پۈتمەگەن خاتۇن تەلاق.

9. بىئىسىمى نان

باشى ئەللىكدۈر بېلى بىر قۇيرۇقى مانەند باش،
ھەر كىشىگە لازىم ئولغاي خاھى قارى، خاھى ياش.

قىتئەلەر

1

بەگۈيەم ساڭا، ئەي ئەخ، گۈش قىل، قەۋلى يامانئىرا،
ئۈمىدىڭچە بەرى قىل سۈيى مەن يەئىبى ئەمانئىرا.
شۈنەۋ ئۈچكۈنلۈ فەد - دۇنيا ھەياتىڭغا غەنمەت بىل،
دىلى زى رۇھ ئاغرىتما نىگەھ تۈتگىل زەبانئىرا.
بەگۈما ئەسلۈكە سەيىد ئەرەبىسەن، تۈركۈيا تاجىك،
تىلىڭدىن فەھم نەتۋان كۈللى مەن يەسىمە - كەلامئىرا.

2

ۋەلىلەقىر

جالس ئىن بەيتى قاسىم ئاخۇنەست،
ھەمرەھەش فەھى ھاشىم ئاخۇنەست.
ئەلەمۇ ئىننى قەد ئەللەمتەھۇما،
يېگەلى بولار خالتادا ئۇنەست.

3

ۋەلىتۇستازىنا شەمسىددىن داموللام سانەھۇللاھۇ
ئەنەل - ئەسقام ۋە ئاللام

رىزۋان بەر خۇم كەشۇد دۇرھايى بىھىشت،

10

ئىككىدىن بولدۇم جۇدا، قالدىم بەلاغە ئىككىدە،
ئىككى بىر دۈر، بىر ئىكى، بىرنى تاپتىم ئىككىدە.
بولدى بىر ئىككىيۈ ئۈچ تۆرت بولمادى،
تۆرت بولدى، ئانى ھېچكىم بىلمەدى.

11

سەندە بارۇ مەندە بار، ئالەمدە بار،
بەلكى ئالەمدە ئەمەس، ئادەمدە بار.

مۇئەممايىتى تۈركىي

1. بىئىسىمى ئەئزەم

باشى ئىتنىڭ باشىدۇر، بوينى چاياننىڭ كاللاسى
قورساقى زالىم باشىدۇر، قۇيرۇقى مۇزايباشى.

2. ئىسىمى مۇئەمما

ئەمەكىڭ، ۋالدىڭنى ئالسا ئەگەر،
پۈت ئاياغىن يۇقارىغا كۆتەرۈر.

3. بىئىسىمى جۈنەيد

بۇ بابلىدە تۈتتۈك
بىز ئانى مۇئەمما دەپدۈك.

4. بىئىسىمى قەلەندەر

ئىشىك ئالدىغا كەلدى بىر غۇلامى،
ئالىپ بەرگىل ئاڭا بىر پارە نانى

5. بىئىسىمى خەلىل

ھەر كىشى بۇ ئىسىمنى ئىزھار قىلۇرغا تۇتسا كۆز،
كېچەنى يەتمىش قىلىپ ئۇرغاي باشىغا ئالتە يۈز.

6. بىئىسىمى فاكا

بار ئىكەن ئالەم ئارا بىر نەغمەچى،

ئولكى، بىر زاپۇتخانىدە 125 ئەر كىشى، 16 خاتۇن، 39 بالا ئىشلەر ئىكەن. خىدمەت ھەققىغە ھەرقايسى ئىرىكەكلەر 4 سومدىن، خاتۇنلار ئۈچ سومدىن، بالالار ئىككى سومدىن، 4 ھەفتە ھەممەلەرنىڭ ئالغان سوملارنى قانچە بولۇر؟

3

ئىككىنچى، بىر ئادەم ۋەسىيەت قىلدىكى: — ئىككى مىڭ ئىككى يۈز سوم پۈلۈم بار، نىسبىنى ئوغلۇم ئالسۇن، ئۈچتىن بىرىنى قىزىم ئالسۇن، قالغانىنى فۇقەرلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلسۇن، — دەپ. شول سوم ئۇششۇ مەزكۇرلارغا قانچەدىن تېگەدۇر؟

4

ئۈچىنچى، خەييات 60 گەز ماۋۇت ھەرگەزى تۆت سومدىن ساتىپ ئالدى، 180 گەر ئەستەرلىك بىر سومدىن، 45 جىڭ فاختا ئالدى يېرىم سومدىن؛ ئون بەش دانە تون تىكتى؛ ھەر بىرىنى 32 سومدىن ساتدى. ئۇششۇ سۈرەتدە خەيياتغا نەچچە سوم فايده قىلدى.

5

تۆتىنچى، بىر باي بىر مەدرەسەگە 1260 سوم ئاق-چە خۇدايى بەردى ۋە ھەم مەكتەبخانىگە مەدرەسەگە بەرگەندىن 12 مەراتىبە كەم سومنى خۇدايى بەردى، شول باينىڭ مەكتەبخانىگە بەرگەن فۇلى قانچە ئىكەن؟

6

بەشىنچى، بىر سارايدا ئۈچ خىل ماشىنا بار ئىدى، بىرىنچىسى 69 سومدىن، ئىككىنچىسى 52 سومدىن، ئۈچىنچىسى 36 سومدىن ساتىلدى، بىرىنچىدىن يەتتە ماشىنا، ئىككىنچىدىن 16 ماشىنا، ئۈچىنچىدىن بىرنەچچە ماشىنا، مەجمۇئىنىڭ فۇلى 2215 سوم بولدى. بىلىمەك كېرەككىم،

يا يايىدىمۇ گىيسۇسىن ئۇششۇ ھۈر سىرىشت. ئەۋفاهۇ ئەششىيەتەن نەسىمۇن ئەبەقۇن مىن خەلقىمكە قۇل لىقابىسۇن — نەۋۋەرە نەئىشت.

4

بۇخارىي بىرلە گەر بەرسەڭ تەئامىي، سەمەرقەندىي بىلە بەرسەڭ يېمەسمەن.

5

سەن ئەگەر ئۆرگەنجى بولساڭ پۇشت پا ئۆرگەنجىگە، سەن ئەگەر خۇقەندىي بولساڭ قىلماغىل خۇقەندىگە.

6

تېۋە ئۆلدى ئانىڭ ئۇرۇقلۇقىدىن، ئۈستىدە ياغنىڭكى جىقلىقىدىن. ئاسماندا ئەمەس، زەمىن ئەمەس، سۇبھىنىڭ ۋەقتىدە ۋۇ شامغا يەقىن.

7

گەفنىڭ ياخشىسى — ياخشىلارنىڭ گەفى.

چىستانى تۈركىي ھىسابى

1

ئول نەدۈركىم، ھەۋادا بىر گاز بىر مۇنچە گازغا: — ئەسسالا مۇ ئەلەيكۇم، ئەي يۈز گاز، — دېدى. ئول غازلار ئايدىكىم:

— بىز يۈز ئەمەس، بەلكى بىز ۋە بىزلەرنىڭ يارىمىمىز ۋە يارىمىمىزنىڭ يارىمى بولسا ۋە سەن قوشۇلساڭ يۈز گاز بولۇرمىز، — دېدى. — شول توپ گاز نەچچە بولۇر ئىكەن؟

2

بۇ جايدا يەنە نەچەن سوئال باردۇر: ئەۋۋەل

جىھاد ئەيلەدى ئەنفەسۇ مال ئىلە،
 رىيازاتۇۋۇ تەڭگى ئەھۋال ئىلە.
 بۇلاردىن كېيىن تابىئىن كەلدىلەر،
 بۇلار ھەم مۇقەۋۋىتى دىن كەلدىلەر
 ئۇلاردىن كېيىن تۇببە ئوت - تابىئىن،
 بۇلار ھەم دىيانەتدەدۇر مۇتتەقىن.
 خۇدا، رەھم قىل ئۇشبۇلارغا دەۋام،
 كى دىن ئەمرىدە قىلدى سەئىيى تەمام.
 بۇ ئۈچ قەرنە خەيرۇل - قۇرۇن ئەردىلەر،
 بۇلاردىن كېيىن كىزىب فاش ئولدىلەر.
 خىلافت تەمام ئولغاندىن كېيىن،
 ئەمىرۇ مەلىك نام بولدى يەقىن.
 بىرى ئادىلۇ سالىھۇ مۇتتەقىي،
 بىرى زالىمۇ فاجىرۇ بىر شەقىي.
 بىرى زىندە رەۋشەن دىلۇ رەھم دىل،
 بىرى مۇردە دىل، سەنگ دىل، فەھم دىل.
 كۆرۈپ ھەربىرى ئۆز يولىنى بەخەير،
 قىلىپ ئۆتتىلەر قىلماشنى بەغەير.
 زەمانە ئاخىرلاشتى، ئەي دىلرەبا،
 تولا بولدى زۇلمۇ زىناۋۇ رىبا.
 ئۆتۈپ ئەردى ھىجرەتكە بىر نەچچە يىل،
 كۆپەيدى بىدەئى، فىسقلار نەچچە خىل،
 بەنىي ئادەم ئىچرە تۇشۇپ ئىختىلاڧ،
 قىلىپ فىرقەلەر بىر - بىرىگە خىلاڧ.
 بولۇپ مۇنقەسسەم يەتمىش ئۈچ فىرقەغە،
 جەفا سالدىلار ھەر بىرى خەلقەغە.
 فەقىر ئەمدى ئەيلەي خوتەندىن بەيان،
 ئۆزەم كۆرگەنم، ئىشتىكەنمىنى ئەيان.
 خوتەن ئەھلى قالماق ئىكەنمىش ئىدى،
 بۇنى كۈھنەلەر ئۇشبۇ ياڭلىغ دېدى.
 ۋە لېكىن بۇ سۆز ئەينى يالغان ئىكەن،
 دېگەنلەرنىڭ ئەجدادى بولغان ئىكەن.
 خوتەن خۇب قەدىم ياخشى ئىسلام ئىكەن،
 ئۇمۇرى شەرايىتى بەھۇككام ئىكەن.
 ئۇشول ۋەقتدە بار ئېردى ئالىملارى،
 ئۇلارغا غەزەب قىلدى زالىملارى.

ئۈچىنچىدىن نەچچە ماشىنا ساتىلىپدۇر؟
 بۇ يەردە بۇ نەۋىئىدىن كۆپ چىستانى ھىسابىي
 بار ئىكەن. ئۇشبۇ مەزكۇرغا ئىكتىفا قىلىندى.

لەداموللا ئەھمەدۇ ئۇفا ئەنھۇس - سەمەدۇ ھۇماھۇ مىن
 جىنسۇل - مەكرۇھاتۇ ۋەل - كەمەدۇ

سەنايىم، خۇدا يا، ساڭا بىئەدەب،
 ئەجەب شاھ بىلەشكەرۇ بىمەدەد.
 بەشەر، جىن، مەلەك، جۈملە ئەرزۇ سەما،
 قەمەر، كۈن، كەۋاكىب تەۋابىئى ساڭا.
 ئەزەل تا ئەبەد پادىشاھلىق دەۋام،
 دۇ ئالەم ھەمە ھۈكمرانلىق تەمام.
 قەدىمىسەن، ۋۇجۇدۇڭغا يەتمەس مەلال،
 سېنىڭ مۈلكۇڭغا ئەسلا يەتمەس زەۋال.
 سەنايىڭدا قاسىر مېنىڭ بۇ تىلىم،
 ئەگەرچە بۇ تىل بولسا يۈزىمىڭ تىلىم.

دۇئاۋۇ دۇرۇد شاھى لەۋلاڭغا،
 ۋۇجۇدى سەبەب ئەرزۇ ئەفلاڭغا.
 بولۇپ رەھمەتەل - ئالەمىن ئول نەبىي،
 دېدى: «ئۇممەتىي، ئۇممەتىي، يا رەببىي».
 كېلىپ ۋەھبى قىرىق ياشدا ئول زاتغا،
 شۇرۇۋ - قىلدى تەرتىلى ئاياتغا.
 قىلىپ دەئۋەتى، ئىسلام ئاچتى رەسۇل،
 زەلالەت ئېلى قىلدى ئىمان قەبۇل.
 ئەرەب ئوتراسىغا تۇشۇپ ئىنقىلاب،
 مۇسۇلمان بولۇپ ھەق يولىغا قاراپ.
 كۆپەيدى مۇسۇلمان ھىدايەت تاپىپ،
 كەرەم لۇتقىنى بىننەھايەت تاپىپ.
 بولۇپ فەتھ مەككە يەنە رۇمۇ شام،
 بۇ دىن ئەمرى ئەكمال تاپتى تەمام.
 يىگىرمە ئۈچ سىنە ۋەھىيىنىڭ مۇددەتى،
 ئىدى ئاتىمىش ئۈچ ياشدا رىھلەتى.
 سەھابە كرام قالدى قائىم مەقام،
 بۇ دىن ئەمرىگە قىلدى سەئىيى تەمام.
 خۇسۇسەن ئۇشول ئەربەئە باسەفا،
 بۇلارگە يەقىن ھەق بىلەن مۇستەفا.

شەھىد ئەيلەدى ھەق گەپىغە ئانى. كىشىلەر
 تاڭغىلىق تۇرۇپ ۋە ئىز ئىلە مەئىرەفەت بىلەن
 بەيان ئەيلەدىلەر پەيەمبەر سىغەت. ئۇنىڭ
 ئەزىن پەس ۋەرا گۆشت بىشەرمۇ تەرس، ئەيە
 دەران مەدرەسە گۇ ھەمىي گۇفت دەرس. سىغەت
 بۇ كۈشلۈكنى ئۆلتۈردى چىنگىزخان، سىغەت
 يېدى بۇ كىچىك ئىتنى ئول چوڭ قاۋان. سىغەت
 ئۇشول ۋەقت تەئرىخى ھەجرىيە تۈز، پەيەمبەر
 زەمانە ھىسابى ئىدى ئالتە يۈز. سىغەت
 بۇ مەزكۇر: «رەۋزە سەفا» نىڭ سۆزى، سىغەت
 كىتابىنى كۆرەر پىتمەگەنلەر ئۆزى. سىغەت
 مۇھەممەد، ئەبدۇللاھ خانلىق دېگەن، سىغەت
 ئىكى پادىشاھ زۇل - ئەدالەت ئىكەن. سىغەت
 بۇلار مىڭ بىلەن باز ئەللىكغىچە سىغەت
 ھۆكۈمەتدەدۇر خەتلە مەزمۇنچە. سىغەت
 خوتەن، كاشقەرلەردە چوڭ مەدرەسە، سىغەت
 شۇلارنىڭ ئىكەن، ئىسمى «خانلىق» ئېسە. سىغەت
 ئانىڭدىن كېيىن نەچچە قالماقا، سىغەت
 تەتاۋۇل قىلىپ ھەربىرى كالاپا. سىغەت
 كېلىپ ئەردى تەئرىخ ھەجرىيە مىڭ سىغەت
 ئىككى يۈز يەتمىش توققۇزغا، بىلىڭ. سىغەت
 خوتەن ئەھلى ئاتچۇي مۇزافاتىدىن، سىغەت
 ئەمىر تېمۇر ھاجىم دېگەن زاتىدىن؛ سىغەت
 ھەبىبۇللاھ نام ھەزرەت ھاجىم لەقەب. سىغەت
 كەرىمۇن - نوقۇسۇ شەرىفۇن - نەسەب. سىغەت
 خۇرۇج ئەيلەدى بۇ شۇجائەت سىغەت، سىغەت
 خوتەننى ئەجەب ئەيلەدى فەتھ فات. سىغەت
 تۇتۇپ ئەردى ئۈچ يىل ھۆكۈمەت سۈرۈپ، سىغەت
 بەگى سەگ دورغانى ئۆلتۈرۈپ. سىغەت
 بەدەۋلەت كېلىپ ئەندىجان شەھرىدىن، سىغەت
 تۇتۇپ ئالدى ھاجىمنى كۆپ مەكرىدىن. سىغەت
 خوتەننى نىياز ھاكىمىغە بېرىپ، سىغەت
 بەدەۋلەت ئۈرۈمچىغە كەتتى كىرىپ. سىغەت
 بەدەۋلەت زەھەر يەپ ئۆلۈپ كورلىدا، سىغەت
 نىياز ھاكىم ئۆلتۈردى ئۆز ئورنىدا. سىغەت
 نىياز ھاكىم كۆپ زۇلمىلارنى قىلىپ، سىغەت
 ئاخىر قاچتى مەسجىد، مەدارىس سالىپ.

تەمام ئالدى ئالەمنى چىنگىزخان، سىغەت
 ئانىڭدىن ھەمە ئەھلى ئالەم فىغان. سىغەت
 كېلىپ ھەر شەھەر ئالدىغا گەپ سوراپ، سىغەت
 قىلۇر. ئەردى قەتل ياكى قاتتىغ ئەزاب. سىغەت
 ئالىپ مالىنى ئوت قويۇپ شەھەرگە، سىغەت
 كىشى توغرى كەلمەس ئىدى قەھرىگە. سىغەت
 بۇ چىنگىزگە ئوخشاشكى كۈشلۈكخان سىغەت
 قىلىپ زۇلم ھەر جايغا بارغان زەمان. سىغەت
 ئۆزى بۇتپەرەست، خاتۇنى ئىسەۋىي، سىغەت
 ئىدى لەشكەرى ئارقادا پەيرەۋىي. سىغەت
 زەنەش بۇد تەرساۋۇ ئۇ بۇتپەرەست، سىغەت
 ئەز ئۇ دىنى ئىسلامدا بۇد شىكەست. سىغەت
 بەناگەھ كېلىپ كاشقەر شەھەرگە، سىغەت
 ئىبەردى ئۇلۇغلارنى يەر قەئرىگە. سىغەت
 يېدى لەشكەرى ئاشلىقنى تەمام، سىغەت
 خەراب ئولدى بۇ زۇلمىدىن خاسۇئام. سىغەت
 قىلىپ زۇلمىدىن كاشقەرنى. خەراب، سىغەت
 رەۋان بولدى ياركەن، خوتەنگە قاراپ. سىغەت
 نە ئىش بولدى ياركەندە، مەن بىلمەدىم، سىغەت
 شۇبۇ ۋەجھىدىن مەن رەقەم قىلمادىم. سىغەت
 خوتەنگە كېلىپ ئول سەگى نابكار، سىغەت
 ھەمە ئەھلى ئالەمگە قىلدى جاكار. سىغەت
 دېدىكىم: «ھۇزۇرۇمغا ھەر خاسۇ ئام، سىغەت
 يىغلىسۇن، جاكار ئاڭلاسۇنلار تەمام». سىغەت
 چىقىپدۇر ھۇزۇرۇمغا ئۈچمىڭ كىشى، سىغەت
 ھەمە ئەھلى سەللە، دىيانەت ئىشى. سىغەت
 بۇ كۈشلۈك ئۇلار بىرلە بەھس ئەيلەدى، سىغەت
 ئۇلارنى شىبىتلىقغە ھىس ئەيلەدى. سىغەت
 خوتەن ئەھلىدىن ئالىمى پۇر فەنىي، سىغەت
 مۇھەممەد ئەلئىددىن خوتەنىي. سىغەت
 دەلىل بىرلە كۈشلۈكنى مۇلزم قىلىپ، سىغەت
 شىبىتلىقنى ھەمەنى زەم قىلىپ. سىغەت
 بۇ كۈشلۈككە ئەسلا بويۇن بەرمەدى، سىغەت
 مۇنازىرە ئىشدا ئورۇن بەرمەدى. سىغەت
 جەۋاب تاپمايىن كۈشلۈكى نامدار، سىغەت
 بولۇپ ھەر مويى نەشتەرى ئابدار. سىغەت
 تاڭغىپ مەدرەسە تۈگۈرۈكىگە ئانى، سىغەت

مۇشۇنداق دېگەننىڭ مۇكافاتىغا، ھەممە ئاشنى بەردى بۇلار ئاتىغا. رەئىيە ئەجەب ئاجىزۇ بىئىلاج، ئىكەنمىز، مېنىپ قالدى يۈز مىڭ خىراج. تۆگە قويدى يۇرتلارغا قوي ھەم كالا، قارى تۈل خاتۇنلارنى قويماي چالا. قېرىم، كۆن بىلەن خامۇ چەكمەنلەنى، سالىپ يۇرتغا زەنبىلۇ كەتمەنلەنى. قازان قويدى، چاگۇن، چىنىي ھەم ئايلاق، ئەگەر بەرمەسە، ئول كىشىغە تايلاق. تاغار قويدى، ئاغرامچى قويدى ئېشەك، ياغاچ قويدى، يۇڭ قويدى، يىپ ھەم كېپەك. سۈپۈگە، چۈمۈچ، جادۇ بىرلە فىچاق، پاسارۇ قۇمۇش، زاغرا بىرلە قاپاق؛ يىلىمۇ ئوتانۇ رەۋەندۇ كۆمەر، كىگىزۇ گىلەم، تۈچ، توقامۇ ئىگەر؛ پىچانۇ سامان، ئارپا، بۇغداي، قۇناق، ئانىڭدىن بولەك قانچە ئالۋان - ياساق. قوناقۇ پىچاندا سەفىل سالىدىلار، ياساق بەرمەگەندىن كەفىل ئالدىلار. يەنە بۇ پىچانۇ قوناق ئاز ئەمەس، ئاسانلىقچە مەزكۈرلەر ئەرزىمەس. بۇ ئىش دەستىدىن ئۇشبۇ بۇغداي - قۇناق، پىچاننى توشۇپ قارى، ئاقساق، چوناق. تەرەفلەردەكى يوللا گويى بازار بولۇغلىق، ياساق كۆپلۈكىدىن ھازار. تەرەفلەردە ئەسكەرگە ئادەم تۇتۇپ، بۇ ئەسكەر تەرەقدارى ماتەم تۇتۇپ. ... بۇلارغا تېخى ئۆتمەدى ئالتە ئاي، رەئىيە، مۇسۇلماننىڭ ھالىغا ۋاي. بۇ ئالۋاننى توختاتسا بولماسمىدى، بۇ ئالغاننى يەپ ياتسا بولماسمىدى. يېتىپ مۇنتەھا زۇلمىنىڭ غايەتى، بۇ ئىشىدۇر قىيامەتغە بىر ئايەتى. تۇتۇپ ئالدى ھەر كىمنى ياش بولسالار،

بۇ ئىشلار تاۋۇشقان يىلىدە ئىدى، مىڭۇ ئۈچيۈز ئەللىك بىرىدە ئىدى. *... ھۆكۈمەت تەمام بولدى ئون يەتتە ئاي، ئىمارەتدە بولغان ئىدى نەچچە جاي. شەرىئەت ئىشى جارى بولغان ئىدى، ئىماملار ئوقۇپ قارىي بولغان ئىدى. بۇ يۇرتلار خەلايقىغا بوستان ئىدى، بەگۈ دورغا، باجگىرغا زىندان ئىدى. ھۇدۇدۇ قىساس بولغان ئەردى رەۋان، ئەدالەت بىلەن خەلق ئەردى ئەمان. تولا ۋەقەلەر مۈلك بولغان ئىكەن، زىناۋۇ رىبا يۇرتغا تولغان ئىكەن. ئوشۇل ۋەققە جايىغا يانغان ئىدى، رىباخور رىباسىغا تانغان ئىدى. زەكات بىرلە ئۇششە ئالىنغان ئىدى، ھەلاللىق يولىغا سالىنغان ئىدى. ئول ۋەقتى ناھەق سورالغان سوراغ، تۈزەلگەن ئىدى ھەر بىرى باش - ئاياغ. بولۇپ ئالىمۇ ئىلمىنىڭ ئىززەتى، بولۇپ ئەردى شىرىن كەلام لەززەتى. مۇنىڭدىن بولەك ئىشنى ھەر ھەقىشۇناس بۇ مەزكۈرەغە قىلغۇسىدۇر قىياس. ھۇدۇد شەرقى چەرچەن بىلەن چارخىلىق، ئانىڭ غەربى ياركەن بىلەن قارغىلىق. قىزىل يېڭىھىسار بەلكى تابىئى ئىدى، بۇ ئۇترا تەمامەن تەۋابىئى ئىدى. بۇ ياڭلىغ خوتەن ياخشى ئىسلام ئىدى، ئۇمۇرى شەرايىئى بىئەھكام ئىدى. ھەممە ئىش مۇھەببىياۋۇ گۈلدەك تولۇپ، نە بولدىكى، بىلمەيمە، كەتتى تۈزۈپ. ... «زەكات ئالدىيۇ ئۇششە ئالدى» دېدى، «سامان ئالدى، فۇل ئۆتنە ئالدى» دېدى. بۇلار قىلدى ئۇششە - زەكاتنى قىياس، غەللە بىرلە باجلارغا، ئەي ھەقىشۇناس. ...

* - ئەسلى قول يازمىدا بىر قىسىم مەزمۇن ئۆچۈپ كەتكەن.

این ابیات مرکبہ از عربی و فارسی ترکی از سید اردلانی علوی مشہور آفاق ہے
 اے سید بگو سید سنا اس کا خوش قول با تکیہ
 شکر و جود و جلال فی الدنیا و صیانت تہذیب و اخلاص
 دلخیزی روح اغریہ تہذیب تو تکمیل زبان تہذیب
 تو وضع قیام کس کے ان سال اس میں ملایم
 جود و اس کے سید و سرگودھا تہذیب
 تہذیب دین خزانہ کونوں میں تہذیب
 جود تہذیب

اگر تہذیب از لاغری روغن بدو کسب است
 نہ در زمین آسمان در وقت صبح و شام

جالسین بیت تمام آفونست ہر شش فیہ ہاشم آفونست
 لعلوا انی قد علمتہما میجالی نولار خالتہ دہ عون است

ولا ستاؤنا شمس الرین و املام صمانہ اللہ عن الالعام والال

رضوان بر خرم شود در ہای بہشت یا یاد یو گوسو سین او کول حور شرشت
 اوفاح عشیۃ نسیم بقی من خلتک قلبی تا بس نغشت

اگر تہذیب از لاغری روغن بدو کسب است
 نہ در زمین آسمان در وقت صبح و شام

بو خوار بر لہ گر رسانک طلعا می
 ترقندی بیدہ بر سانڈ ہما سمن

سن گرا در گنج بول سنگ بہشت با اور گنج ہم
 سن اگر خوقندی بول نہ قیام خیل خوقندی ہم

گو زمیندیندہ در عیش نیندہ

لہ امللا الحمد لعنی عنہ الہمد وجامہ من جنس الکریم وبادالکمد

امین

۷۸۷

عجب شاہ بی لشکر بی مرد	تثانیم خدا یا سنکالی عدد
قمر کون کو اکب توابع سنکا	بشر جن ملک جملہ ارض سما
و عالم ہم حکم انلیق تمام	ازل تا ابد پادشا لبق دوام
سنیک ملکینکا اصل قیاس زوال	قدیم سن وجود و نکو تہا سن لال
اگر چہ بولیں بوزینک تعلیم	ثنائیک وہ قاصد منیک بولیم
وجودی سبب ارض و افلاک ہم	دعا و درود شاہ لولاک غم
دیدنی امتی امتی یاری	بولوب رحمہ العالمین اول نبی
شرح قیلدی ترتیل آیات توغ	کیلیب وہی قرق یا شہ اول ذی توغ
ضلالت ایلی قیلدی ایمان قبول	قیلیب دعوتی اسلام آجتی رسول
مسلم بولوب حق بولیب قراب	عرب او ترا سیغہ تو شوب انقلاب
کرم لطف نی بے نہایت نایب	کو پایدی سلمان ہدایت نایب
بودین امری اکیال تافتی تمام	بولوب فتح مکہ ینہ روم شام
ایدی آتیشش اوج یا شہدہ رحلتی	یکرم اوج سنہ وحی نینک مدتی
بودین امر بجا قیلدی سعی تمام	صحابہ کرام قالدی قائم مقام
بولار کما یقین حق بیلان مصطفیٰ	خصوصاً او شول اربوعہ با صفا

جەدايىلدى انفس مال ايلم
 بولار دىن كىيى تا بعين كلارا
 اولاد دىن كىيى تبع التا بعين
 خدار حم قىل او تبولار غم دوام
 بواوچ قون خىرالقون اير دىلا
 خوت تام اولغان دىن كىيى
 برى عادل صالح متقى
 برى زنده روشندل رحم دل
 كوروب هر برى اوز دولنى خىر
 زمانه اخيرلاشتى اى دلتر با
 اوتوب ايردى محسرتكار خىل
 بنى آدم اجره توشوب خىل
 بولوب منقسم بيمش اوچ فرقه
 فقير ايدى ايلدى ختى دىن بىا
 ختى اهل قىاق ايلانمىش ايرى
 دىيىن بوسوز عىي بالغان ايلان
 رياضات تنكى احوال ايلم
 بولار هم مقوى دىن كلارا
 بولار هم دىانت ده متقىين
 كه دىن امر بىره قىلدى سعى
 بولار دىن كىيى كذب فاش اولدلا
 امير ملك نام بولدى يقين
 برى ظالم فاجر بر شقى
 برى مرده دل سنگدل غم دل
 قىلب اوتت لا رقىما شنى بغير
 تولا بولدى ظلم زنا و ربا
 كوپايدى بدع فسق لا رقىم خىل
 قىلب فرقه لار بر برى خلا
 جفا سالودد مر برى خلق غم
 اوز رام كوگانم ايشتلا نىم نى عىيا
 بونى كهنه لارا او توشو سىلغى دىرى
 دىكانلا نىنگ اجوادى بولغان ايلان

ختی خوب قدیم ختی اسلام ایجان
 اول شول وقت ده بار ایدی عالم لار
 تم آلدی عالم نی چنگیز خان
 کیلیب هر شهر آلدی تو گب سورا
 ایب مالینی اوت یوب شهر کا
 بو چنگیز غداوشاش که کوشاکا
 اوزی بت پرست خاتونی عیسوی
 زنش بود ترساو اوت پرست
 بناکه کیلیب کاشغر شهر یجا
 میدی لشکری آشلیقینی تمام
 قلیب ظلم دین کاشقرنی خراب
 نه ایش بولری برکنده من بیلم
 ختی خلیب اول سگ نابجا
 دیدیم حضورم غم هر خانی عام
 چیتب مع حضور یغی اوج ینگر
 بو کوشاک اولار برله بحث ایلا
 امور شرایع بهلام ایجان
 اولار غم غیب قیلد ظلم لار
 ایننگ دین به اهل عالم فغان
 قیلور ایدی قتل یا که قاتیلغ عذاب
 کشت تو غری کلماں ایدی تهرگا
 قلیب ظلم هر جا یوغ بارغان ملک
 ایدی لشکری آرقه ده پیروی
 ازودین اسلام را نبر شکست
 ایباردی اولوغ لارنی بر قهر یجا
 خراب اولدی بو ظلم دین خمن عام
 روان بولوی برکن ختی غم خراب
 بشو جهیدین من رقم قیلایم
 به اهل عالم کا قیلدی جکار
 یغیدن جکار آنکلا کونلا تمام
 به اهل صله دیانت ایشی
 اولارنی شبت لیقوغ حث ایلا

بلا رینگ بولا باز ایلیک
 ایشا، ناز، الوار، ایلان
 ختی کاٹھ لاره چو کد مدر
 حکومت وادور خطا سنہ

ختی اہلیدین عالم پرفنی
 ویل برلا کو مشکو کنی ملکز مقلیب
 بو کو شلوک اصلا بویون برمد
 جواب تافا یون کو شلوک نامدار
 تانگیب مدرسه تو گرو کیفیانی
 تانگیفلیق توروب وعظا ایلم
 ازین پس ورا کشت بیشترم وترس
 بو کو شلوکنی اولتوری چندر خان
 او شول وقت تاریخ پیو یو توز
 بونو کور و فضا صفائند سوزی
 اینک دین کین یخ قالمق خطا
 کیلیب ایدی تاریخ پیو یو میند
 ختی اہلی آجود مضافا تیدین
 حبیب نام حضرت حاجم لقب
 خروج ایلا دی بو شعیعت افا

محمد علاء الدین ختنی
 شبت لیقنی ہم کفرنی ذم قلب
 مناظرہ ایشدہ اورون برمدی
 بولوب ہر موی شتر آبدار
 شہید ایلا دی حق کیفیانی
 بیان ایلا دی لار پیو صفت
 دران مدرسه کو ہی کفت درس
 سیدی بو چیکر ایتنی اول چو کد
 زمانہ حسابی ایلا دی آلمت یوز
 کتا بنی کورار فتی گانلا رازدی
 تطاول قلبیب ہر بری کلا پا
 ایلیک یوز تمیش تو تو زو یو بلنک
 امیر تیمور حاجم دیجان ذائقین
 کریم النفوس شریف النسب
 ختم ہنی عجب ایلا دی فتح فات

بۇ قوشۇننىڭ ئاغا بىر قاتاق
 بۇ قوشۇننىڭ جاۋاب قاتاق

زككە آلدى ئۇ ئىشە آلدى دىدى سمان آلدى نىل اوتىنە آلدى دىدى
 بولار قىلىدى ئىشە زككە تىنە قىيىن غىلە بىرلە باج لارغە اى حق شىناس
 مەشۇنراغ دىجان نىنكە مەكەناتىغە بەرەشتى بەردى بولار آ تىغە

رەيىبە عىجب عا جىز بىلەج
 توكە قويدى بولار قويدى مەكەن
 قىزىم كۈن بىلە قەم چەكەن لىنى
 قەران قويدى چاگۇن چىنى بەرەقە
 تەقار قويدى آغرا مەجى قويدى بەرەقە
 يىلەم اوتان رۇندۇ كىز چەن
 قىچان سمان آردە بەغەن قوناق
 قوناق نىچاندا سەفەل سالىلا
 نىمە بولغان قوناق آزاي سەن
 بولاش دىستەيدىن اوشۇر بەغەن قوناق
 طرفلاردا كەيول لى ئۇيا بىزار
 طرفلاردا عەسكەر كەيول قوناق

اىچانمىز مەنىب قالىدى بوزىنىگە خراج
 قىرى تول خاتونلارنى قويدى چىلا
 سالىب بولغەن زىبىل كەتمەن لىنى
 اگر بەرە اول كىشە تىناق
 بىغاج قويدى بوزىنىگە قويدى بىفەم كەنگە
 كىيىنە كەلمەك تۇقام اىگەر
 ائىنىدىن بوللا ك تاقچە الوان ساق
 ساق بەرەكەندىن كەفەل الدىلار
 آس نىلەنمە نەكەنلار ارزىماس
 قىچان نى توشۇپ قىرى تەقە چوناق
 بولوغۇق ساق كۈبەلە كىيىنە بىزار
 بوزىنىگە طرفلارنى مەكەن قوناق

رەيىھە سەلىك نىزىگى خالىغۇداي
 بولغانغىچە يىب ياتىپ بولسا
 بولسا دەرىجىسىمۇ بىر ئىش

بولارغىچە ئادەتتىكى ئالەمى
 بولسا ئادەتتىكى ئادەتتىكى
 تىببىي ئىشلىرىمۇ غايىتى

سالىغۇ توغرىسىدا كىشىلەر

توغرىسىدا كىشىلەر

توساغىچە توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 خىدايا ئۆزۈڭ بولسا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر

يىغىپ ئالدى كىشىلەر
 بولسا كىشىلەر توغرىسىدا
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر
 كىشىلەر توغرىسىدا كىشىلەر

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە.)

مۇھەممەت ئەلى

قەشقەر تېكىستلىرىدىن تۆت پارچە

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابلىمىت قۇدرەت ھەمراھ

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: قولىمىزدىكى روزا ھېيت، قۇربان ھېيت، بارائەت ئېيى ۋە مىراس ھەققىدىكى تۆت پارچە كونا ئويغۇرچە تېكىستنى قەشقەرلىك مۇھەممەت ئەلى 1905 - يىلىدىن 1910 - يىلىغىچە قەشقەردىكى شىۋېت كونسۇلىدا تىل ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ياللىنىپ ئىشلەۋاتقان مەزگىلدە يازغان. تېكىست خوتەن قەغەزىگە خەتتى نەس - تەلىخ نۇسخىدا يېزىلغان بولۇپ، تېكىستنىڭ بەت يۈزىدىكى ئىگىلىگەن ئورنى 36 X 5.22 سانتىمېتىر. بۇ تېكىستلەر قەشقەردىكى شىۋېتسىيە مىسسىيونەرلىرى تەرىپىدىن يىغىپ ساقلانغان، كېيىن قەشقەردىن ئېلىپ كېتىلپ لۇند ئۇنىۋېرسىتېتى «يارىڭ يىغىملىرى» نامىدىكى 207 - نومۇرلۇق ئارخىپتا ساقلانغان. بۇ كونا ئويغۇرچە تېكىستلەر «قۇربان ھېيتنىڭ بايانى»، «روزا ھېيتنىڭ بايانى»، «بارائەتنىڭ بايانى» ۋە «مىراس - نىڭ بايانى» دىن ئىبارەت تۆت پارچە ئەسەر بولۇپ، بۇلاردىن ئەينى دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ ھېيت - بايرامىنى قانداق ئۆتكۈزىدىغانلىقى ۋە مىراسنىڭ قانداق بىر تەرەپ قىلىنىدىغانلىقى ھەققىدە بەلگىلىك چۈشەنچىگە ئىگە بولالايمىز. بۇ ھۆججەتلەرنى نەشرگە تەييارلاشتا مەتبۇئاتچىلىق پىرىنسىپى بويىچە ئەينى دەۋر ئويغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ئوقۇلغۇ قىلىندى ھەمدە بىر قىسىم ئەرەبچە، پارسچە ئاتالغۇلارغا ئىزاھات بېرىلدى.

ئىدى قۇرباننىڭ بەيانى

ترانسكرىپسىيەسى:

قەدىمۇل - ئەيىمىدىن^① بەلكى ھەزرەتى ئەبۇلبەشەر ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋەقتلەردىن تارتىپ بار ئىكەن. قەدىملىقى شۇبۇ دەلىل بىلەن سابتدۇركى، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىككى ئوغۇللارنى قۇربانلىق

① قەدىمۇل - ئەيىم - بۇرۇنقى زامان، ئىلگىرى؛ ② مەقتۇل - قەتل قىلىنىش.

غەيب قۇربان ئېنىق بىيانى

قەدىمكى ئايامدىن بىر يىلگە كەلگەن بولسا، ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەي، ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەي، ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەي... (The text continues with a historical narrative about the origins of the Qurban sacrifice.)

بۇ ئالتە شەھەردە ئىيىدى قۇربان قىلدۇرغان رە - سىمىلەر: ئىيىدى قۇربان كەلسە ئىستىتائەتنى بار كىمەرسە، يەئنى قۇربانلىق قىلغالى كۈچى يەتكەن كىشى قۇربانلىققا ئەيىبسىز بىر قوچقار ئۆلتۈرۈپ قۇربانلىق قىلىپ گۆشىنى پۇشۇرۇپ شورپا قىلىپ ۋە يا ئاش قىلىپ بېرەدۇر. ئىيىد نەمازنى ئۆتەگەن - دىن كېيىن بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەيىپام شەرىفلارغا، يەئنى ئۇلۇغ كۈنلەرگە مۇبارەك بول - سۇن، دەپ ئايتىشىپ ئۆيدىن ئۆيگە يۈرۈپ تەييار بولغاننى يېيىشىپ يۈرەدۇر. ئۈچ كۈنگە ئىيىد قىلدۇر.

ئۈستىدە بەھانە قىلىپ بىرى مەقتۇل بولدى. قۇر - بانلىق دېگەن مەخلۇقنىڭ ئىبادەت تەرىقىسىدە قانداق مۇتلەققە كەلتۈرۈلگەن دەيدىكەن. قۇربان ھەممەدىن قەدىم بەنى ئادەم ئاراسىدا مەشھۇر مەشھۇر بولغان رەسىمدۇر. قەدىمدىن ئىلگىرىكى پەيغەمبەرلەر قۇربانلىق قىلىپ دۇئا قىلىپ يانار ئىكەن. زۇلھەج - جە ئايىنىڭ ئونى كۈنى ئەيد قىلىپ قۇربانلىق قىل - ماق ئەھلى ئىسلامنىڭ ھەجنىڭ تەكرىمى تەئزىمى ئۈچۈندۇر. چۈنكى، مەككەگە بارىپ ھەج قىلغانلار ئىھرامدىن چىقاردۇر، ئىيىد قىلدۇر. شۇ ئىتتىبار بى - لەن ئاڭغا بىنا قىلىپ ئىيىد قىلىپ قۇربانلىق قىلىپ ئىيىدى قۇربان ئاتانىدۇر.

بۇ ئالتە شەھەردە ئىيىدى قۇربان قىلدۇرغان رە - سىمىلەر: ئىيىدى قۇربان كەلسە ئىستىتائەتنى بار كىمەرسە، يەئنى قۇربانلىق قىلغالى كۈچى يەتكەن كىشى قۇربانلىققا ئەيىبسىز بىر قوچقار ئۆلتۈرۈپ قۇربانلىق قىلىپ گۆشىنى پۇشۇرۇپ شورپا قىلىپ ۋە يا ئاش قىلىپ بېرەدۇر. ئىيىد نەمازنى ئۆتەگەن - دىن كېيىن بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەيىپام شەرىفلارغا، يەئنى ئۇلۇغ كۈنلەرگە مۇبارەك بول - سۇن، دەپ ئايتىشىپ ئۆيدىن ئۆيگە يۈرۈپ تەييار بولغاننى يېيىشىپ يۈرەدۇر. ئۈچ كۈنگە ئىيىد قىلدۇر.

ھىندۇستان، كەشمىر مۇسافىر خەلقلەر، مۇستەتەئىت بولغانلار، يەئنى بايلار ھەر بىر كىشىگە بىر قوچقار قۇربانلىق قىلدۇر، بولماسا بىر قوچقار ئەيىبسىزنى ھەممە ئەھلى خانەسى ئۈچۈن زەبىھ قىلىپ ھەمسايەلەرگە خام گۆشتىن نىسپىنى ئۆلەشتۈرۈپ بېرىپ، نىسپىنى ئۆزى يەيدۇر. بىر - بىرلەرى بىرلە كۆرۈشكەندە، قۇچاغلاندى، سەۋابى ھاجىيان ۋە غازىيان، دەپ ئايتىشىپ كۆرەشەدۇر.

روزە ئىيىدىنىڭ بەيىانى

ئوتۇز كۈن روزە تۇتقاندىن كېيىن، ئەرتەسى ئاغىز ئاچمىز، دەپ يەيدۇر. بەئزىلەر نەماز ئۆتەپ ئاز - دىن ئىفتار قىلدۇر. بەئزىلەر يەپ - ئېچىپ بولۇپ نەمازغا بارادۇر. يېڭى ئىگىنلەرنى كېيىپ ياساناشىپ نەمازغا بارادۇر. نەمازدىن ياندىپ مەقبەرە - مەزارلارغا بارىپ دۇئا قىلىپ ئۆي - ئۆيلەرگە باراشىپ فاتىھە

① تەكرىمى ۋە تەئزىمى - ئۇلۇغلاش ۋە ھۆرمەتلەش. ② ئىستىتائەت - قۇردىتى بار، يار بەرگەن؛ ③ ئەيىپام شەرى - ئۇلۇغ ئايەم؛ ④ مۇستەتەئ - قاندىر بولغان، كۈچى يەتكەن؛ ⑤ زەبىھ - بوغۇزلاش؛ ⑥ ھەمسايە - قوشنا؛ ⑦ سەۋابى ھاجىيان ۋە غازىيان - ھاجىلار ۋە غازىلارنىڭ ساۋابى.

قۇربان ھېيتىنىڭ بايانى

يەشمىسى:

قەدىمكى زاماندىن، يەنى ھەزرىتى ئەبۇلبەشەر ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ (قۇربان ھېيت) بار ئىكەن. قۇربان ھېيتىنىڭ قەدىمىيلىكىنىڭ دەلىلى شۇكى، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىككى ئوغلى قۇربانلىق ئۈستىدە باھانە قىلىپ، بىرى ئۆلتۈرۈلگەن. قۇربانلىق دېگەن مەخلۇقنىڭ ئىبادەت شەكلىدە قادىرى مۇتلەققە قىلغان ھەدىيەسى ئىكەن. قۇربانلىق ئەڭ بۇرۇن بەنى ئادەم ئارىسىدا مەشھۇر بولغان بىر خىل قائىدە - يوسۇندۇر. بۇرۇنقى پەيغەمبەرلەر قۇربانلىق قىلىپ دۇئا قىلىپ ياناتتىكەن. زۇلھەججە ئېيىنىڭ ئونىنچى كۈنى ھېيت قىلىپ قۇربانلىق قىلىشى ئىسلام ئەھلىنىڭ ھەجنى ئۇلۇغلىشى ۋە ھۆرمەتلىشى ئۈچۈندۇر. چۈنكى، مەككىگە بېرىپ ھەج قىلغانلار ئېھرامدىن چىقىپ ئاندىن قۇربانلىق قىلىپ ھېيت قىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن «قۇربان ھېيت» دەپ ئاتىلىپتۇ.

ئالتە شەھەردە قۇربان ھېيت قىلىشنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرى: قۇربان ھېيت كەلسە، قۇدرىتى بار كىشى، يەنى قۇربانلىق قىلىشقا قۇربى يەتكەن كىشى قۇربانلىق ئۈچۈن ئەيىبسىز بىر قوچقار ئۆلتۈرۈپ، قۇربانلىق قىلىپ گۆشنى پىشۇرۇپ شورپا قىلىپ ۋە ياكى پولۇ ئېتىپ يەيدۇ. ھېيت نامىزىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن، بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشۈپ «ھېيت - ئايەملىرىگە»، يەنى «ئۇلۇغ كۈنلىرىگە مۇبارەك بولسۇن» دېيىشىپ، ئۆيمۇئۆي كىرىپ تەييار بولغاننى يېيىشىپ يۈرىدۇ. ئۈچ كۈنگىچە ھېيت قىلىدۇ. ھىندىستان، كەشمىردىن كەلگەن مۇساپىرلاردىن كۈچى يەتكەنلىرى، يەنى بايلىرى ھەر بىر كىشى بىر قوچقار قۇربانلىق قىلىدۇ، بولمىسا ھېچقانداق ئەيىبى يوق بىر قوچقارنى ئۆيدىكىلىرىگە ئاتا پۇغۇزلاپ قومۇم - قوشنىلىرىغا خام گۆشىدىن يېرىمىنى ئۆلەشتۈرۈپ بېرىپ، يېرىمىنى ئۆزى يەيدۇ. بىر - بىرلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، «سىزگە ھاجىلارنىڭ ۋە غازىلارنىڭ ساۋابى بولسۇن» دەپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدۇ.

روزا ھېيتىنىڭ بايانى

ئوتتۇز كۈن روزا تۇتقاندىن كېيىن، ئەتىسى ئېغىز ئاچمىز، دەپ يەيدۇ. بەزىلەر ناماز ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئىپتار قىلىدۇ. بەزىلەر يەپ - ئىچىپ بولۇپ نامازغا بارىدۇ، يېڭى كىيىملىرىنى كىيىپ ياسىنىشىپ نامازغا بارىدۇ. نامازدىن قايتىپ مەقبەرە - مازارلارغا بېرىپ دۇئا قىلىپ، ئۆي - ئۆيلەرگە بېرىپ فاتىھە ئوقۇپ تولۇق ئۈچ كۈن ھېيت قىلىدۇ. باي ۋە پۇلدارلار ئون ۋە ئون بەش كۈنگىچە يىراق - يېقىندىكىلەرنى ھېيتلايدۇ. بىر - بىرلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، «ھېيت - ئايەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن» دېيىشىپ قول تۇتۇشىدۇ. ئەر - ئاياللار مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ھېيتلىشىدۇ. قاتتىق خۇشال بولۇپ ئۈچ كۈنگىچە ھېچ ئىش قىلمايدۇ. پۈتۈن ئاۋام ناغرا - سۇناي، ئۇسسۇل - مەشرەپ، ئويۇن - كۈلكە بىلەن ھېيت تەنتەنىسى قىلىدۇ. كىچىك بالىلار ياڭاق ئوينىدا، تەپكۈچ تېپىدۇ، قىمار ۋازلار قىمار ئوينىدا.

بارائەتنىڭ بايانى

بىر ئايدۇر، ئۇنى شەئبانمۇ دەپ ئاتايدۇ. مەزكۇر ئاينىڭ ئون بەشىنچى كېچىسى ئىسلام ئەھلى ئارىسىدا ئەزىز بىر ھۆرمەتلىك كېچىدۇر. شۇ كېچىدە كىشىلەرنىڭ قىلىدىغان ئەمەللىرى ئاساسلىقى نەپلى

ناماز ئوقۇش، گۇناھلىرىغا توۋا ئېيتىش، مازار - قەبرىستانلارغا بېرىپ شام نوکچە قاداش، قۇيماق ناننى قەبرىستانغا ئېلىپ بېرىپ، «قۇرئان» نىڭ سۈرىلىرىدىن ئوقۇتۇپ، قۇيماق ناننى ئوقۇغان كىشىگە بېرىش، ھەممە كىشىلەر ئۆزئارا ئاتا - ئانا، قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ قەبرىسىگە بېرىپ ئۆلۈك ئۈچۈن «قۇرئان» دىن ئايەتلەر ئوقۇپ مەغپىرەت تىلەش، ئۆز ئۆيىگە يېنىپ كېلىپمۇ ھەربىر ئۆلگەن ئۆلۈكلەردىن نىڭ ئىسمىگە ئاتاپ شام يېقىش ياكى زىغىر يېغىدا ياغاچلارغا پاختا يۆگەش، زىغىر ياغقا چىلاپ نوکچە قىلىپ قاداش، تاڭ ئاتقۇچە نەپلى ناماز ۋە «قۇرئان» ئوقۇش، تاڭ يورۇغچە ئۇخلىماي ئىبادەت قىلىش. تۈر. كىشىلەر كوچىلارغا چىقىپ ۋە بىر ياغلىق قاپاق تېپىپ، ئۇنى بىر خادا ئۈستىگە ئېسىپ ئوت يېپ. قىپ «قۇرئان» دىن بىر سۈرە «ۋەششەمسى» ئايىتىنى ئوقۇپ، شاۋقۇن سېلىپ يۈرىشىدۇ. كۆپىنچە كىشىلەر نەغمە - ناۋا قىلىشىدۇ، ياشلار چېلىشىپ تاڭ ئاتقۇزىدۇ. ئەمما بىر قىسىم كىشىلەر شۇ كېچە گۈ - ناھلىرىنىڭ مەغپىرەت بولۇشى ئۈچۈن يىغلاپ ئۆلۈك ۋە تىرىكلەر ئۈچۈن دۇئا قىلىپ ئۇخلىمايدۇ ۋە يە - نە شۇ كېچىدە دوزاخنىڭ قورقۇنچلۇقى ۋە جەننەتنىڭ ئۈمىدى ئۇيقۇدىن غالىب مۇسۇلمانلارنىڭ كۆڭلىگە چۈشىدۇ. چۈنكى، بىر كېچە تاڭ ئاتقۇچە كىرامۇل - كاتىبىن دېگەن پەرىشتە پۈتۈن بىر يىل قىلغان ياخشىلىق ۋە يامانلىقنى ئەمەل دەپتىرىدىن كۆرىدۇ. ياخشىلىق قىلغانلارنىڭ رىزىقىنى ئۇزارتىپ، يامانلىق قىلغانلارنىڭ رىزىقىنى قىسقارتىدۇ. كىرامۇل - كاتىبىن دېگەن پەرىشتىلەر ھەربىر ئادەمنىڭ ئوڭ ۋە سول ئىككى مۇرىسىدە بار، دەپ پۈتۈلۈپتۇر. ھەر ئادەمنىڭ قىلغانلىرىنى پۈتۈپ تۇرىدۇ. يەنە شۇنداق ئېيتىلىپتۇكى، ياخشى ئەمەل قىلسا، ھەر سائەتتە خاتىرىلىنەر، يامان ئەمەل قىلسا، ئۈچ كۈنگىچە توخ - تاپ تۇرۇپ توۋا قىلمىسا، ئاندىن كېيىن خاتىرىلىنەر. «كىرامۇل - كاتىبىن» دېگەن «ئۇلۇغ ئىككى پۈ - تۈكچى» دېگەنلىكتۇر. شۇ سەۋەبتىن پۈتۈن كېچە دۇئا - تەسبىھلەر بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. يەنە بىر سە - ۋەب شۇكى، ئەگەر توۋا قىلمىساق، رىزىقىمىز كېسىلىپ كېتىدۇ، دەپ قورقۇشىدۇ.

مىراس ۋە مىراس قالغان مال - مۈلۈكنىڭ بايىنى

مىراس ئالغۇچىنى «ۋارىس» دەيدۇ. مىراس ئالغاننى «مەۋرۇس» (مىراسلىق ياكى مىراس) دەيدۇ. بىر ۋاقىتلاردا ياكى بىر زامانلاردا مىراس ئالغانلارنى «مىراس» دەيتتى. «تەرەكە» دەپ ئۆلگەنلەردىن قالغان مال - دۇنيانى دەيدۇ. مىراس تەقسىم قىلغاندا، پارچە ھەسسە سانلارنى «سەھم» (ئۈلۈش) ياكى «ئوق» دەيدۇ. سان بىلەن تەڭگەن تېگىشلىكنى «سەھم» (ئۈلۈش) ياكى «ئوق» دەپ، تەقسىم قىلغاندىكى ھەر بىر ئۈلۈشنى «سەھم» ياكى «ئوق» دەپ ئاتايدۇ. مىراس ۋە تەرەكە ھەققىدە «قۇرئان» دا بىر نەچچە يەردە تىلغا ئېلىنغان. «قۇرئان كەرىم» دىكى شۇنداق بىر ئايەتكە، يەنى «لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ» (بىر ئەرگە ئىككى ئايال - نىڭ ھەسسسى تېگىدۇ) دېگەن ئايەت بويىچە ئۆزىگە تېگىشلىكنى ئالىدۇ. مەسىلەن، بالىسى يوق ئەر - خوتۇندىن خوتۇن ئاۋۋال ئۆلسە، ئېرى يېرىمىنى ئالىدۇ. ئەگەر خوتۇنى قېلىپ ئېرى ئۆلسە، سەككىزدىن بىر ئۈچۈن تۆتتىن بىرىنى ئالىدۇ. ئەگەر ئەردىن ۋە خوتۇندىن بالا بولسا، ئەرنىڭ ھەسسسى تۆتتىن بىر ۋە خوتۇننىڭ ھەسسسى سەككىزدىن بىر، ئەگەر بىر كىشىنىڭ تۆت خوتۇنى بولۇپ ئېرى ئۆلسە، تۆت خوتۇن سەككىزدىن بىر نىسبەت بويىچە باراۋەر ئۈلۈشىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۆلگۈچىنىڭ ۋەسىيەت قىلمىقىنى ۋاجىپ دەپ پۈتۈلۈپتۇ. ئۆلگۈچىنىڭ قەرزى بولسا ئاۋۋال قەرزىنى قايتۇرۇپ، ئاندىن كېيىن ئۈلۈشىدۇ. ئۆلگۈچىنىڭ ۋەسىيەت قىلىپ ۋە ياكى ئۆزى خاھىشىچە بىر بالىسىغا مىراسنى تەقسىم قىلىپ يەنە بىر بالىسىدىن مىراسنى مەھرۇم قىلمىقى ھارامدۇر ھەمدە شەرىئەتكە تايىنىپ ھىيلە - مىكىر

بىلەن مىراس تەقسىم قىلمىقى ئېغىر گۇناھتۇر. ۋارىس ئەھلى پەرزەدۇر. چۈنكى، شەرىئەتتە ھېچبىر قۇسۇر يوقتۇر. لېكىن، مىراس توغرىلۇق جېدەللىشىپ، دەۋا قىلىپ قازى - مۇپتىلارنىڭ ئالدىغا باردىغانلار كۆپ. ئەگەر قازىلار «فەرائىز»دىكى ھۆكۈمنى جارى قىلسا، مەسىلە تۈگىگەن بولىدۇ. چۈنكى، «فەرائىز»دا ھۆكۈم بىردۇر، كېلىدىغانغا كېلىدۇ، كەلمەيدىغانغا كەلمەيدۇ. مانا بۇ «فەرائىز»نىڭ ھۆكۈمىدۇر. مىراسنى بەزىلىرىگە كۆپ ئۈلەشتۈرۈپ، بەزىلىرىگە ئاز ئۈلەشتۈرۈش ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. بىر كىشى بىر بالىسىغا ھېچ نەرسە بەرمەي، قالغان بالىلىرىغا تەقسىم قىلىپ بېرىشى ھارامدۇر؛ بىر كىشى مېلىنىڭ ھەممىسىنى بىر ئوغلىغا ۋە ياكى بىر خوتۇنغا بەخشەندە قىلىپ بېرىشىمۇ ھارامدۇر؛ بىر كىشى بىر ئوغلىغا مىراس بەرمەي قالغان ئوغۇللىرىغا مىراس بەرمىكىمۇ ھارامدۇر. شۇ سەۋەبتىن جېدەل قىلىپ داۋالاشىپ قازى ئالدىغا بارغاندا، مىراس ئالغانلار ئەلۋەتتە قازى - مۇپتىلارغا پارا بېرىپ ئۇلارنىڭ توپماس قورسىقىنى پارا بىلەن بىلەن تولدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ تىللىرىنى كېكەچ ۋە گاچا قىلىدۇ. يەنە بىرى، مىراس ئالمىغان ۋە ياكى ئاز ئالغىنى پارا بېرەلمىگەنلىكتىن ئۇنىڭ گېپى ئۆتمەيدۇ. شەرىئەتتە ھېچقانداق قۇسۇر ۋە ئەيىب يوقتۇر. لېكىن، «ئەيىب - قۇسۇر يەتكۈزىدىغىنى پارىخورلارنىڭ پارسىدۇر» دەپ پۈتۈلۈپتۇر. ئادالەتنىڭ نۇرى كەم بولغانسېرى زەلالەتنىڭ قاراڭغۇلۇقى كۆپ بولىدۇ. بىر ئادەمنىڭ يەتتە ئوغلى بولۇپ بىرىگە مىراس بەرمەي: «بۇ ماڭا ئىتائەت قىلمىدى، ماڭا زىيان يەتكۈزگەن» دەپ مىراستىن مەھرۇم قىلسا بولمايدۇ. «فەرائىز»دا: «يەتمەيدۇ» دەپ پۈتۈلمەپتۇ. ئۇمۇ باشقىلار بىلەن بىللە با-راۋەر تېگىشلىك مىراسنى ئالىدۇ. مىراستا ئۇنىڭ مەيدىسىدىن ئىتتىرىپ چىقارغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇمۇ پەرز ئەھلىدۇر، مىراس تەگمەيدىغان كىشىگە مىراس بېرىپ مىراسقا داخىل قىلغىلى بولمايدۇ.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىدە)

تۇرسۇن قۇربان تۈركەش

نەۋائىي لىرىكىلىرىدا تىلغا ئېلىنغان بەدىئىي ئوبرازلار ۋە تېبابەت

گۈل ئەدەبىياتتا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بەدىئىي ئوبرازلارنىڭ بىرى. ئۇ ئۆزىنىڭ رەڭگى، گۈزەللىكى، سانى (تاق - جۈپلىكى)، خۇشپۇراق ھىدى ۋە شىپالىق رولى قاتارلىق جەھەتلەردىن ھەرقايسى خەلقلەرنىڭ ئاغزاكى ۋە يازما ئەدەبىياتى، سەنئىتى، فولكلورىستىك ئادەتلىرى، شۇنداقلا مىللىي تېبابىتىدە ئەدەبىي ئوبرازلىق ۋە قىممەتلىك ئۆسۈملۈكلىك رول ئويناپ كەلدى. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشىدا گۈلنىڭ ئېستېتىك گۈزەللىك يارىتىش جەھەتتىكى رولىنىڭ ئورنىنى باشقا ھېچقانداق شەيئى باسالمايدۇ، دېسەكمۇ ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز.

بۇنىڭدىن 2300 يىل ئىلگىرىلا ئۇيغۇرلاردا گۈل قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەردىن ئورگانىك دورىلارنى ياساپ، كېسەل داۋالاشتىن ئىبارەت ئەمەلىي قوللىنىلىدىغان تېببىي ئىلىم بارلىققا كەلگەن. ئۇيغۇر تېببىياتىنىڭ پېشقاسى غازىباي (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 450 - 330) تېببىي ئەسىرىدە گۈل ئائىلىسىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ شىپالىق روللىرى ھەققىدە توختالغان^①.

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئۇلۇغ نامايەندىسى ئەلىشىر نەۋائىي (1441 - 1501) ئۆزىنىڭ بەدە - ئىيلىكى يۇقىرى، سان جەھەتتىن كۆپ، تېماتىك مەزمۇن جەھەتتىن باي ۋە رەڭگارەڭ ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئۆز دەۋرىگە ئائىت نۇرغۇن مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتكۈزگەن. شائىر شېئىرلىرى ۋە داستانلىرىدا «يار» نىڭ گۈزەللىكىنى تەسۋىرلەشتە، پاك مۇھەببەتكە ئېرىشىش يولىدىكى خىلمۇخىل پىسخىكىلىق رو - ھى ھالەتلىرىنى سۈرەتلەشتە، قىسقىسى تۈرلۈك ئىجتىمائىي پىكىرلەرنى يۇقىرى بەدىئىي ئۈنۈمگە ئىگە قىلىپ ئىپادىلەشتە رەڭگارەڭ گۈل ئوبرازىدىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلانغان.

نەۋائىينىڭ دىۋانلىرىدا گۈل قاتارلىق خۇشپۇراق ئۆسۈملۈكلەر ناھايىتى كۆپ تىلغا ئېلىنىدۇ. ھەتتا بىز «خەزايىنۇل - مەئانىي» دىكى «مۇۋافىق كەيدىلەر بولمىش مەگەر نەۋرۇز ئىلە بايرام»^② مىسراسى بىلەن

① ئابدۇرېھىم قادىر: «جۇڭگو شىنجاڭ ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك - دورىگەرلىك ئىلمى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2013 - يىلى 12 - ئاي نەشرى، 15 - بەت.

② ئەلىشىر نەۋائىي: «فەۋاىدۇل - كىبەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 591 - بەت.

باشلانغان غەزەلدەك، باشتىن - ئاخىر بىر نەچچە خىل گۈل تەسۋىرلەنگەن كۆپلىگەن بېيىتلارنى ئۇچرىدۇ. تىمىز. بىراق، بىزنىڭ بۇ يەردە تەكىتلىمەكچى بولغىنىمىز نەۋائىينىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان تېببىي ئالىملارنىڭ ئەسەرلىرى، شۇنداقلا ئۆز دەۋرىدىكى داۋالاشنىڭ ئۇسۇل - تەجرىبىلىرى ئاساسىدا ئۆز ئىجادىيىتىدە گۈل ۋە گۈلىسىمان ئۆسۈملۈكلەردىن ئەدەبىي ئوبراز ياكى سىموۋوللۇق ۋاسىتە سۈپىتىدە پايدىلانغانلىقى ئەمەس، مۇھىمى ئۇلارنىڭ دورىلىق قىممىتى ۋە داۋالاش جەھەتتىكى شىپالىق رولىدىن پايدىلىنىپ شېئىرلىرىدىكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي، غايىۋى پىكىرنى چوڭقۇر ئىپادىلىگەنلىكىدۇر. نەۋائىي شېئىرلىرىدا تەسۋىرلەنگەن خۇشپۇراق ماددا ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، بۇلار ئاساسلىقى ئىپار، گۈلاب (گۈل سۈيى)، نەرگىس، نىلۈپەر، سەۋسەن، رەيھان، لالە قاتارلىق پۇراقلىق ماددا ۋە گۈللەر، شۇنداقلا سەرۋ، ئەر - ئەر، چىنار، شەمشاد ۋە سۈگەتگۈلگە ئوخشاش چىرايلىق كۆرۈنۈشتىكى مەنزىرىلىك دەرەخلەر ۋە باشقىلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن:

ئەي ئارەزى نەسرەن ساچى سۈنبۇل قەدى شەمشاد
بۇلبۇل كەبى ھەجرىڭدە ئىشىم نالەۋۇ فەرياد^①

(ئەي نەسرەن يۈز، سۈنبۇل چاچ، شەمشاد بوي، مېنىڭ ئىشىم جۇدالىقىڭدا بۇلبۇلدەك نالە قىلىش بولۇپ قالدى.) دېگەن بېيىتنىڭ بىرىنچى مىسراسىدا شائىرنىڭ قايسى گۈل ۋە خۇشپۇراق ئۆسۈملۈكلەرنى شېئىرىي ئوبراز سۈپىتىدە تەسۋىرلىگەنلىكى ئۆز - ئۆزىدىن مەلۇم. ئۇلۇغ تېبابەت ئالىمى ئىبنى سىنا «تېبابەت قانۇنى» ناملىق ئەسىرىدە گۈلاب، يەنى گۈل سۈيىنىڭ تەييارلىنىشى ھەققىدە قىممەتلىك ئۇچۇرلارنى بەرگەن^②. نەۋائىي ئۇزاق ۋاقىت يارىنىڭ دەرد - پىراقىدا «ئۆزى بىر يان، كۆزى گىريان» بولغان ئاشىقنىڭ بىچارە ھالىتىنى لىرىك قەھرىماننىڭ تىلى ئارقىلىق مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

ئاقمادى خۇي ئۇزارىدىن لەئلىغە كىم ھەكىمى سۇنئ -
ئەزدى ھەيات شەربەتنى ئەمدى ئۇرار گۈلاب ئاڭا^③

(مەشۇقنىڭ يۈزىدىكى تەر لەۋلىرىگە تاممىغاچقا، ئاشىق ھوشسىزلاندى، تەقدىر تېۋىپى ھاياتلىق شەرىپىتىنى ئەزدى. ئەمدى ئۇنىڭغا گۈل سۈيىنى چاچىدۇ.) بېيىتنىڭ مەزمۇنىچە، ئاشىقنىڭ داۋاسى مەشۇق ئىدى، لېكىن مەشۇققا ئېرىشەلمىگەن ئاشىقنىڭ تېنى ئاجىزلاپ ۋە قىزىتمىسى ئۆرلەپ، مەنىۋى جەھەتتىكى سەۋدالىق جىسمانىي جەھەتتىكى كېسەللىكىگە ئايلىنغان. نەۋائىي بۇ يەردە مۇھەببەت ئىشىدا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىغان ئاشىققا ھېسداشلىق قىلىدۇ. شائىر يەنە سۆيۈملۈك روھتىكى داستانى «قۇش تىلى» دا سېھىرگەر ئاياللارنىڭ سۈيىقەستى ئارقىلىق ھوشىنى يوقاتقان بىر يىگىتكە گۈل سۈيى چېچىپ، ئۇنىڭ بۇرۇندىن مېڭىسىگە خۇشپۇراق تارقىتىش ئارقىلىق ساقايتقانلىق ھەققىدىكى مەنىلىك بىر ھېكايىنى قىستۇرۇپ بايان قىلغان^④.

① ئەلىشىر نەۋائىي: «غەرابىيۇس - سىغەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 126 - بەت.

② ئىبنى سىنا: «تېبابەت قانۇنى» (3)، شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2000 - يىلى نەشرى، 421 - بەت.

③ ئەلىشىر نەۋائىي: «نەۋادىرۇش - شەباب»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 13 - بەت.

④ ئەلىشىر نەۋائىي: «لىسانۇت - نەير» (ئابدۇرېھىم توختى نەشرگە تەييارلىغان)، «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1988 - يىلى، ئومۇمىي 9 - سان، 49 - بەت.

شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، نەۋائى غەزەللىرىدە تىلغا ئېلىنغان «گۈلاب» نوقۇل گۈل سۈيى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى قىزىلگۈلدىن تەييارلىنىدىغان ئىچىملىك ئىدى.

نەۋائىنىڭ شېئىرى ئىجادىيىتىدە كۆپ تىلغا ئېلىنغان يەنە بىر سىموۋوللۇق ئوبراز بادە (ئېچىتىپ تىندۇرۇلغان ئۈزۈم شەرىپتى)، يەنى مەي بولۇپ، بۇلار گۈل ۋە ئۈزۈم شىرنىسىدىن تەييارلانغان ئىسسىق پىرىتسىز ساپ ئىچىملىكتۇر. بۇنىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدە خەلق ئارىسىدا بىر رىۋايەت تارقالغان:

ھىرات پادىشاھى شامىراننىڭ ئوغلى بادام ھۇماقۇشنىڭ بويىنىغا يۆگىشىپ ئۇنى چاقماقچى بولۇپ تۇرغان يىلاننى ئوقيا بىلەن ئېتىپ، قۇشنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قاپتۇ. ئىككىنچى يىلى ئەتىيازدا، پادىشاھ باغ سەيلىسى قىلىۋاتسا، ھۇماقۇش بىر نەرسىنىڭ ئۇرۇقىنى چىشلىگىنىچە كېلىپ شاھنىڭ ئالدىغا تاشلاپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. شامىران بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ، ئۇرۇقنى باغۋەنگە بېرىپتۇ. باغۋەن ئۇرۇقنى تېرىپتۇ. ئۇرۇقتىن ئۈزۈم تېلى ئۆسۈپتۇ. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ ئۈزۈم تېلى مېۋىلەپتۇ. بۇنداق مېۋىنى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغانىكەن. مېۋىنى قانداق يېيىشنى بىلمىگەن ۋەزىرلەر ئاخىرى بۇنىڭ پايدىسى شەرىپتىدە بولسا كېرەك، دېگەن ھۆكۈمنى چىقىرىپتۇ ھەمدە خۇم كەلتۈرۈپ، ھەممە مېۋىنى خۇمغا ساپتۇ. ئۇلار مېۋە سۈيىنىڭ قاينىغانلىقىنى، ئاندىن تىنىپ سۈزۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇنى پادىشاھقا مەلۇم قىپتۇ. شاھ بۇ سۈيىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان مەھبۇسلاردىن بىرىگە ئىچكۈزۈشنى بۇيرۇپتۇ. مەھبۇس كەلتۈرۈلۈپتۇ. مەھبۇس مېۋە سۈيىنى خېلى كۆپ ئىچىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ خۇمنى يوقىتىپتۇ ھەمدە ئەتراپتىكىلەردىن قىلچە تەپ تارتماي خىيالىغا كەلگەننى قىلىپ، بىر چاغدا ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. ئەتىسى مەھبۇس شاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلىپتۇ. شاھ ئۇنىڭدىن تۆنۈگۈن نېمە ئىچكەنلىكىنى ۋە قانداق ھېسسىياتتا بولغانلىقىنى سوراپتۇ. مەھبۇس بېشىنى تاتلىغىنىچە: «نېمە ئىچكەنلىكىمنى بىلمەيمەن، ئەمما ناھايىتى ياخشى ئىچىملىككەن. بۈگۈن يەنە شۇ ئىچىملىكتىن ئۈچ كاسا بولغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى؟ تەمى ئاچچىقراق ئىكەن، بىرىنچى قەدەمنى قىيىنلىپراق ئىچتىم. ئىككىنچى قەدەمنى ئىچكەندە، دىلىمدا شاد - خوراملىق قوزغالدى، كۆزلىرىمدىن شەرمى ھاياتنىڭ پەردىسى كۆتۈرۈلدى، بارلىق ئەندىشە - قورقۇنچىلارنى ئۇنتۇپ ئۈزۈمنى ئاجايىپ ئەركىن، پادىشاھتەك ھېس قىلدىم. ئۈچىنچىسىنى ئىچكەندە بولسا ئۈگدەپ، شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتەمەن». بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان پادىشاھنىڭ ھەيرانلىقى ئېشىپتۇ. پادىشاھ مەھبۇسقا بېرىلگەن جازانى بىكار قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تېۋىپلار بۇ مېۋەنىڭ سۈيىنى ئىنساندىكى تۈرلۈك مىزاجلارنى تەڭشەيدىغان ئەڭ ياخشى ئىچىملىك ئىكەن، دەپ باھالدى. شىپتۇ ھەمدە ئۇنى بىر قىسىم جىسمانىي ۋە روھىي خەستىلەرگە بۇيرۇپتۇ. شاھ شامىران ۋە باشقا ھىرات پادىشاھلىرىنىڭ بەزمە قۇرۇپ شاراب ئىچىشىمۇ شۇنىڭدىن باشلىنىپتۇ. ئۈزۈم ھىراتتىن پۈتۈن جاھانغا تارقاپتۇ...

نەۋائى ئەسەرلىرىدە بادە - شارابنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق بىر تەرەپتىن مەستخوشلۇق ھالەتتە «يار بىلەن بىر تەن ۋە بىر جانغا ئايلىنىپ كېتىش» تەك غايىۋانە تىلەكلىرىنى ئىپادىلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن بارغانچە جاھالەتكە يېتىپ كېتىۋاتقان جەمئىيەت رېئاللىقىدىن بىزار بولۇش، خۇراپاتلىققا قارشى تۇرۇپ، ھايات پەيزىنى غەنىمەت بىلىشتەك ئىلغار روھنى نامايەن قىلغان.

سۈپسۈزۈك سۇلار ئېقىپ تۇرغان يېشىلزارلىقلار ياكى رەڭمۈرەڭ ئېچىلغان گۈلزارلىقلاردا گۈل سەيلىسى قىلدۇرۇپ، يېڭى ھاۋادىن ئەركىن نەپەسلەندۈرۈش بۈگۈنكى دەۋردىلا ئەمەس، تۈركىي خەلقلەردە

ئوتتۇرا ئەسىردىلا بار بولغان روھىي جەھەتتىكى داۋالاش ئۇسۇللىرىدىن ئىدى. بۇنىڭدا پېشانە قىزىپ، باش ئاغرىغان چاغدا، ھېكىملەر بىمارغا خۇش پۇراق گۈللەرنى ھىدلىتىش ياكى ئۇنىڭ يېغىنى بۇرۇنغا قۇيۇش ئارقىلىق بىمارنى داۋالىغان. ۋابا ياكى قارا كېزىك قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللەردىن يۇقۇملاندغانلارغا ئىپار، زەپەر قاتارلىق خۇش پۇراق ماددىلارنى پۇرتىشتەك داۋالاش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغان. نە-ۋائىي غەزەللىرىدە گۈل ھىدلىتىشتەك سەنئەتلىك مەنزىرە ئارقىلىق بىمارنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇپ داۋالاشقا ئىشارە قىلغان ھالدا ئىشقىي مەزمۇنى ئىپادىلىگەن مىسرالار ئاز ئەمەس.

كۆرگەچ ئول ئارەزنى يىغلارمەن تۇشۇپ مەغزىمغە جۇش ئۆيلەكم گۈلدىن ياشارغاي كۆز قىزىق بولغاچ دىماغ^①

(مېڭىسى قىزىغان كىشىنىڭ كۆزلىرى گۈلنى كۆرسە ياشارغىنىدەك، ئۇ يۈزنى كۆرۈش بىلەنلا نېرۋام قاينىغان ھالدا يىغلايمەن.)

بۇنىڭدىن ئۇيغۇر تېبابىتىدە ئوتتۇرا ئەسىردىلا بىمار - ئاغرىقلارنى مەنىۋىي جەھەتتىن داۋالاش ئۇسۇلىنىڭ بارلىقىنى، نەۋائىينىڭ شېئىرى ئىجادىيەتتە ھېسسىيات بىلەن ئەقلىلىكنىڭ يۈكسەك مەنتىقى بىرلىكىگە ئېتىبار قاراتقانلىقىنى كۆرىۋېلىش تەس ئەمەس.

ئۇيغۇر تېبابىتىدە «گۈلقەنت» دېگەن دورا كۆپ قوللىنىلىدۇ. بۇ دورا قىزىلگۈلنىڭ تاجى، بەرگى، غولى ۋە يىلتىزلىرىنى يۇيۇپ ۋە ئۇششاقلاپ، ئۇنىڭغا شېكەر ياكى ھەسەلنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئاندىن قۇ-تىلارغا قاچىلاپ 40 كۈن ئەتراپىدا ئاپتاپتا قويۇپ تەييارلىنىدۇ. «ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدۇ-غان دورىلار» ناملىق كىتابتا گۈلقەنتنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسى مۇنداق چۈشەندۈرۈلگەن: «مېڭىسى، ئاشقازاننى قۇۋۋەتلەيدۇ، بەدەندىكى ئارتۇق ھۆللۈكلەرنى قۇرۇتىدۇ، سېسىق گازلارنىڭ مېڭىگە كىرىشىنى توسىدۇ، بەدەندىكى ئۇششاق تاشلارنى ئېزىش، سۈيدۈكنى ماڭغۇزۇش ۋە قەۋزىيەتنى ياخشىلاش خۇسۇسىيىتى بار. ئۇنىڭ بىرقانچە تۈرى بولۇپ، ئۇنىڭ شېكەردە تەييارلانغىنى سەۋدالىقنىڭ باشلىنىشىدا ئىس-تېمال قىلىنسا، سەۋدالىققا شىپا بولىدۇ، ئۇنىڭغا مەلۇم مىقداردا مەجۇنى ئۈستىقۇددۇس بىلەن قوشۇپ يېسە، كونا كۆز ئاغرىقى ۋە باش قېيىپ كۆز قاراڭغۇلىشىشقا پايدا قىلىدۇ...»^② نەۋائىي يۇقىرىقىدەك دا-ۋالاش ئۇسۇللىرىنى نەزەردە تۇتقان ھالدا لىرىك قەھرىمان ئاغرىقنىڭ ئاشىقلىق ۋە ئىنتى-زارلىق دەردىدىن كېلىپ چىققانلىقىنى، گۈلقەنتنىڭ ئۇنىڭغا شىپا بولالمايدىغانلىقىنى ئوبرازلىق كۆرسىتىدۇ:

يۈزۈ لەئلى ھەجرىدىن بىمار ئولۇپمەن ئەي ھەكم

ئۈمر زايىئ قىلما قىلماس چۈنكى گۈلقەندىڭ ئىلاج^③

(ئەي تېۋىپ، يارىنىڭ يۈزى ۋە قىزىل لەۋلىرىدىن ئايرىلغانلىقتىن كېسەل بولدۇم، بۇنىڭغا سېنىڭ گۈلقەنتىڭ كار قىلمايدۇ، ۋاقتىڭنى ئىسراپ قىلما.)

① ئەلىشىر نەۋائىي: «نەۋادىرۇش - شەباب»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 382 - بەت.

② «ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان دورىلار»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى، 201 - ، 393 - بەتلەر.

③ ئەلىشىر نەۋائىي: «بەدايىئۇل - ۋەسەت»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 23 - ، 99 - ، 559 - بەتلەر.

يۈزى بىرلە لەبىنى كۆرسە قىلۇر كۆڭلۈم زەئۇف
 گەر كۆڭۈل قۇۋۋەتىنىڭ مۇجىبى گۈلقەند ئولمىش^①

(گەرچە گۈلقەنتىن كۆڭۈل قۇۋۋەت تاپسىمۇ، ئەمما يارىنىڭ يۈزى بىلەن لەبىنى كۆرسەم كۆڭلۈم كېسەل بولىدۇ.)

يۇقىرىقى مىسرالاردا ئىشقىي مەنا گۈلقەنتىنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردە بىمارلارنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي ساغلاملىقى ئۈچۈن مۇھىم ئىلاج سۈپىتىدە قوللىنىلغانلىقىغا ئىشارەت قىلىپ ئىپادىلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ رىۋايەت تەس ئەمەس.

قەدىمكى كىشىلەردە، جۈملىدىن ئۇيغۇرلاردا تۇمارغا تېۋىنىدىغان ئادەت بولغان. قەست قىلىش ۋە كۆز تېگىش قاتارلىق يامان روھلارنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى مەقسەت قىلغان بۇ ئادەتنىڭ قالدۇقلىرى ھا- زىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. تەكشۈرۈپ ئىگىلىشىمچە، تۇمارغا ئادەتتە بۆرە ئوشۇقى (بۇ بۆرە توتېم ئېتىقادىدىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن)، ئاتا - ئانىنىڭ پەرزەنتىنى قەستتىن ساقلاش، ئۇنىڭ سالامەتلىكى ۋە بەختى ھەققىدىكى ئىستەكنامىلەر ۋە دۇئا يېزىلغان قەغەزىلەر سېلىنىپ بويۇنغا ئېسىلىدۇ. تۇمار كۆ- پىنچە زەپەر سۈيىگە چىلانغان خۇش پۇراق قىزىل رەڭدە يېزىلغان. نەتىجىدە تۇماردىن تارقالغان خۇش ھىد تۇمار ئاسقۇچىنىڭ روھىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ئۇرغۇتقان. بۇ تۇمار ئىگىسىنىڭ ئۇنىڭ خاسىيىتىگە بولغان ئىشەنچىسىنى يەنىمۇ ئاشۇرغان:

كىم جۈنۈنغە يازار تەئۇز ئەئىگۇ ئەشكۇ يۈزى
 گەر كېرەك شەنگەرق بىرلە زەئۇفەران تۇماردا^②

(گەرچە تۇمارغا قىزىل رەڭ ۋە زەپەر كېرەك بولسىمۇ، مەجنۇنلۇققا قانلىق ياش ۋە سېرىق يۈزنىڭ ئۆزى تۇمار يازىدۇ.)

نەۋائىي يۇقىرىقى مىسرالاردا زامانىنىڭ ئادالەتسىزلىكى ۋە زۇلۇم - سىتەملىرىگە بولغان نارازىلىقىنى «تۇمار» نىڭ ۋاسىتىسىدە يۈكسەك بەدىئىي شەكىلدە ئىپادىلىگەن.

زەپەر (خەنزۇچىسى: 牛膝草) دېيىلىدىغان خۇشپۇراق دورا ئادەتتە شۇ ناملىق ئۆسۈملۈكتىن تەييار- لىنىدىغان بولۇپ، ئۇيغۇر تېبابىتىدە كەڭ قوللىنىلىدۇ. ئۇيغۇر تېبابىتىدە زەپەرنىڭ ئىشلىتىلىش دا- ئىرىسى ھەققىدە: «تۈتتىپ قۇلاقنى ياقسا، قۇلاقتىكى يەللەرنى ھەيدەيدۇ؛ سىرگە بىلەن قاينىتىپ ئې- غىزنى چايقىسا، چىش ئاغرىقىغا پايدا قىلىدۇ؛ ھەسەل ۋە ئەنجۈر بىلەن قوشۇپ قاينىتىپ ئىچسە، ئۆپكە ۋە تالنىڭ ئىسسىقلىقى بولغان ئىششىقى، كونا يۆتەل، كاناي ياللۇغى ۋە نەپەس سىقىلىشقا مەنپەئەت قى- لىدۇ؛ چاي دەملەپ ئىچسە، ھۆسن - جامالىنى گۈزەللەشتۈرىدۇ؛ شاراب بىلەن قوشۇپ ئىستېمال قىلسا، زەھەرلىك جانىۋارلارنىڭ زەھىرىنى قايتۇرىدۇ...»^③ دەپ يېزىلغان. بىراق، باشقا جۇڭگىي ئۆسۈملۈك دورى- لىرى قوللانمىلىرىدا زەپەر چىقىدىغان بۇ ھاۋارەڭ خۇش پۇراق ئۆسۈملۈكنىڭ خەنزۇچىسى: «神香草» دەپ-

① ئەلىشىر نەۋائىي: «نەۋادىرۇش - شەباب»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 330 - بەت.

② ئەلىشىر نەۋائىي: «بەدايىئۇل - ۋەسەت»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 559 - بەت.

③ «ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان دورىلار»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 1991 - يىلى نەشرى، 201، 393 - بەتلەر.

يىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن دورا تەييارلاش ئۇسۇلى ۋە ئۇنىڭ شىپالىق رولى يۇقىرىقى ئىزاھات بىلەن ئاساسەن ئوخشاش كۆرسىتىلگەن^①. ئۇيغۇر تېبابىتىدە بۇرۇندىن قوللىنىلىۋاتقان بۇ دورا بۈگۈنكى كۈندە «زەپەر چاي» نامى بىلەن ئاتىلىدۇ، چايخانا ۋە رېستورانلاردا بىرقەدەر ئومۇملاشماقتا. نەۋائىينىڭ «خەزا - ئىنۇل - مەئانىي» دىكى بىر غەزىلىدە:

سارىغ يۈزۈمدىن ئەل يىغلار مەگەر كىم ئۆلمەكەم يەتتى
كى مۇنداق خاسىيەت بەر ئەكس بولدى زەئىفەرانىمغا^②

(سارغايغان يۈزۈمنى كۆرۈپ كىشىلەر ئۆلىدىغان ۋاقىتىم كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ يىغلايدۇ. زەپەران يۈزۈمنىڭ خاسىيىتى زەپەردىكى خۇسۇسىيەتنىڭ ئەكسىچە بولدى.)

دېيىلگەن. مەزكۇر بېيىتتا شائىر زەپەرنىڭ شىپالىق رولىنى چۈشەنگەن ئاساستا، ئۆز بەدىنىدە جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن ئۇنى ئىستېمال قىلىشقا ئېھتىياج سەزگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل ئاچچىق رېئاللىقنى تەن ئالغۇسى كەلمەي، زەپەرنىڭ رەڭگى (ھاۋارەڭ) نىڭ شائىرنىڭ لىرىك قەھرىمانى بولغان «مەن» نىڭ سارغىيىپ كەتكەن چىرايىنى ئۆزئارا سېلىشتۇرما ئوخشىتىش شەكلىدە ئىپادىلىگەن. شۇنداقلا سارغايغان يۈزۈمنىڭ خاسىيىتىنى زەپەرنىڭ شىپالىق خاسىيىتىنىڭ ئەكسىچە ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان. بىز بۇ مىسرالاردىن نەۋائىينىڭ كاج پەلەك ۋە تەڭسىز زامان دەرد - ئەلەملىرى سەۋەبىدىن نالە قىلغان روھىي ھالىتىنى تەسەۋۋۇر قىلالايمىز.

نەۋائىي غەزەللىرىدە شىپالىق رولى گەۋدىلەندۈرۈلۈپ يېقىملىق قىلىپ تەسۋىرلەنگەن يەنە بىر دورىلىق ئۆسۈملۈك سۈمبۈلدۈر. شەرق شېئىرىيىتىدە يارنىڭ دولقۇنلاپ تۇرغان قارا چېچى كۆپ ھاللاردا سۈمبۈلدۈر ئىبارەت بۇ خۇش پۇراق ئۆسۈملۈككە ئوخشىتىلىدۇ. سۈمبۈل چىرمىشىپ ئۆسۈپ سىدىغان، خۇش بۇي، قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك. نەۋائىي غەزەللىرىدە لېرىك قەھرىماننىڭ «يار» نىڭ بۇدۇر ۋە ھالقا - ھالقا چاچلىرىنىڭ زەنجىرىگە بەندىلىنىپ قالغانلىقى ھەققىدە ئاجايىپ گۈزەل مىسرالار بار. قەدىمكى شەرق تېبابىتىدە سۈمبۈل روھىي كېسەللىكلەر ئۈچۈن شىپالىق دورا سۈپىتىدە كەڭ ئىستېمال قىلىنغان.

نەۋائىي ئۆزىنىڭ بىر غەزىلىدە سۈمبۈل ئۈستىدىن مەيىن شامال ئىسىپ نىگارمىنىڭ بۇدۇر - بۇدۇر قارا چاچلىرىنى ئەسلەتتى. ئەگەر مەندە تېۋىپ ئېيتقانداك سەۋدالىق بولغان بولسا شۇ خۇشەيد بىلەن ساقىيىپ كېتەتتىم، لېكىن ئۇنداق بولمىدى، دەپ يازغان بولسا، باشقا بىر غەزىلىنىڭ:

ئاچتى سەۋدا دەفئىغە سۈنبۇل مۇسەلسەل تۇررەسىن
ئاھكىم بوينۇمدا زەنجىرى جۈنۈن مۇھكەم ھەنۇز^③

(سەۋدايلىقىمنى داۋالاش ئۈچۈن، ئۇ ھالقا - ھالقا سۈمبۈل چاچلىرىنى ئاچتى، ئاھ، يەنىلا بوينۇم مەجنۇنلۇق زەنجىرى بىلەن چىڭ باغلىنىپ تۇرماقتا.)

① «شىنجاڭ جۇغىيى - ئۆسۈملۈكلىرى دورىلىرى»، شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2012 - يىلى نەشرى، 94 - بەت.

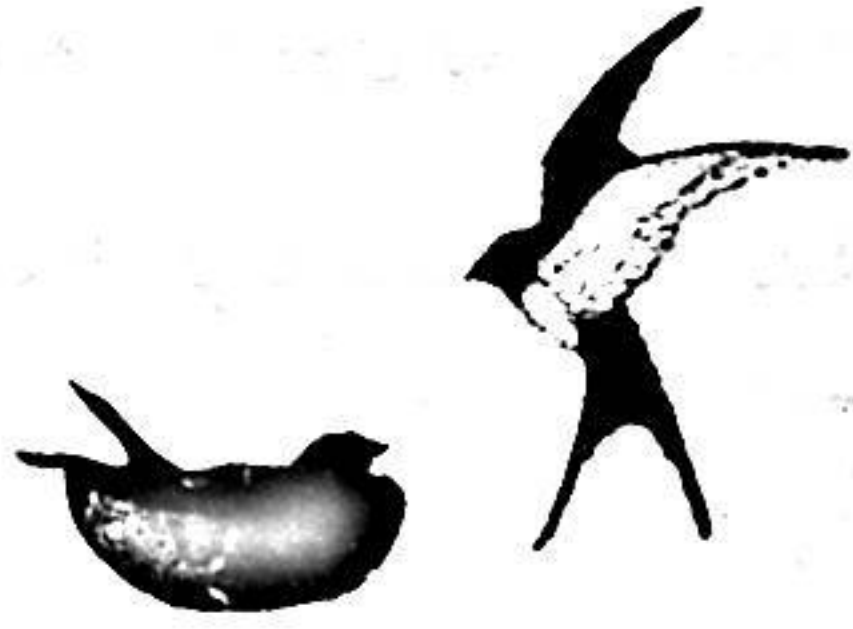
② ئەلىشىر نەۋائىي: «بەدايىئۇل - ۋەسەت»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 23 - بەت.

③ ئەلىشىر نەۋائىي: «غەرايىمبۇس - سەغەر»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 221 - بەت.

دېگەن بېيىتىدا ئۆزىنىڭ روھىي جەھەتتىكى ئازاب - ئوقۇبەتلىرى ۋە مۇراد - مەقسەتلىرىنى سۈمبۇلدىن ئىبارەت شىپالىق ئۆسۈملۈكنى ۋاسىتە قىلىپ تۇرۇپ ئىپادىلىگەن. قىسقىسى، ئەلىشىر نەۋائىي لىرىكىلىرىدا تىلغا ئېلىنغان «يار» - شائىرنىڭ دوستى، ھەمراھى، مۇراد - مەقسىتى. شائىر شېئىرلىرىدا ئوي - پىكىرنى سىمۋوللۇق ئۇسلۇبتا ئۈستىلىق بىلەن ئىپادىلىگەن. شائىر لىرىكىلىرىدا گۈل - گىياھ ۋە خۇش پۇراق ماددىلاردىن بەدىئىي ئوبراز سۈپىتىدە پايدىلانغاندا، ئۇنى شائىرلارچە نوقۇل ھېسسىياتقا تايىنىپلا ئەمەس، بەلكى بىر پەيلاسوپ ياكى تېبابەت ئالىمىغا خاس ئۆتكۈر نەزەر بىلەن كۈچلۈك ئىلمىيلىققا ئىگە قىلىپ تەسۋىرلىگەن. شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىكى گۈل قاتارلىق تۈرلۈك خۇش پۇراق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئەنئەنىۋى تەسۋىرى ۋاسىتە بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە قارىغاندا، ئۇلارنىڭ شىپالىق دورا ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئىستېمال قىممىتىنى گەۋدىلەندۈرگەن، نەتىجىدە ئوبرازلارنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمى بىلەن شېئىرىي پىكىرنىڭ ماسلىقى ۋە چوڭقۇرلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان، شەكىل بىلەن مەزمۇننىڭ بۇنداق كۈچلۈك مەنتىقىلىق بىرلىكى شائىر لىرىكىلىرىنىڭ ئېستېتىكىلىق مەنا قاتلىمىنى تېخىمۇ يۈكسەكلىككە ۋە كەڭلىككە ئىگە قىلغان.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىدا)

ئابلەت ئەيسا

شېئىرىي سىرتىڭلاردىن كىچىك

تىل - ئەدەبىيات ئوقۇ - ئوقۇتۇشىمىز ۋە ئىستىلىستىكا تەتقىقاتىمىزدا بەدىئىي سەنئەتلەردىن ئا - ساسلىقى ئوخشىتىش، مۇبالىغە، سۈپەتلەش، جانلاندۇرۇش قاتارلىق ئون نەچچە خىللا ئىستىلىستىكىلىق شەكىل ياكى ۋاسىتە تونۇشتۇرىلىدۇ. ھالبۇكى، بەدىئىي سەنئەتلەر بەزى مەنبەلەردە 70 خىلدىن ئارتۇق دېيىلسە، بەزى مەنبەلەردە 140 خىلدىن ئاشىدۇ، دەپ كۆرسىتىلگەن. دېمەك، بىزدە بۇ ساھەدە ھەقىقەتەن چوڭ بىر تەتقىقات بوشلۇقى بار. ئۇنىڭدىن سىرت، كىلاسسىك شېئىرىيىتىمىزنى تەتقىق قىلىشتىمۇ، ئوقۇپ چۈشىنىشتىمۇ شېئىرىي سەنئەتلەرگە ئائىت نەزەرىيەلەرنى چۈشەنمىگەندە، ئۇ ئەسەرلەرگە كىر - گىلى بولمايدۇ. كىلاسسىك شېئىرىيەت ئۆزىنىڭ جەلپكارلىقىنى يوقاتقنى يوق. كىلاسسىك شېئىرىيەت - تە قوللىنىلغان بەدىئىي سەنئەتلەرنى تەتقىق قىلىش، ئۆزلەشتۈرۈش دەۋرىنىڭ تەلىپى، شۇنداقلا بىزنىڭ زىممىمىزدىكى بۇرچ. مەزكۇر ماقالىدە كىلاسسىك شېئىرىيىتىمىزدە كۆپ قوللىنىلغان، ئەمما بۈگۈنكى شېئىرىيىتىمىزدە يېتەرلىك ئەھمىيەت بېرىلمەيۋاتقان ئەمىر، ئىھام، كىتابەت، تىمسال ۋە ماقال - تە - سىل كەلتۈرۈش قاتارلىق بىر قانچە بەدىئىي سەنئەت تونۇشتۇرۇلىدۇ.

ئەمىر سەنئىتى: بىر ئىشنىڭ ھوقۇقىنى ئىستەش ئەمىر سەنئىتى بولىدۇ. بۇ خىل سەنئەت پېئىللار - نىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىنى قوللىنىش يولى بىلەن ھاسىل بولىدۇ. ^① بۇ «قۇتادغۇ بىلىك» تىمۇ ئۇچرايدۇ.

ئاسىغ كۆرۈنۈر ئەرسە ئىسىزلىك بۇ كۈن
يارىن ياس قىلۇر ئاندا ئۇقغىل ئۆگۈن ^②

— يۈسۈف خاس ھاجىب

① M.Kaya.Bilgegil: «Edebiyat Bilgi ve Teorileri el Kitabı _ Belağet», Istanbul, 1989, S-50.

② Reşid Rahmeti Arat Hazirlayan: «Kutadgu Bilig», Türk dil kurumu, Ankara, 1979. S-109.

(كۆرۈنە يامانلىق بۈگۈن پايدىلىق، ئۇ تاڭنا زىياندۇر، بۇنى ئۇق ئېنىق)^①
 يۇقىرىقى بېيىتتا ئەمىر سەئىتى ئىككىنچى مىسرادىكى «ئۇقغىل» سۆزى ئارقىلىق شەكىللەنگەن بولۇپ، نەزمىي يەشمىسىدە بۇ ھال ئۆزگىرىپ كەتكەن، يەنى مەتىندىكى «-غىل» قوشۇمچىسى ئەمىر سەئىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن قوشۇمچە بولۇپ، سىپايىرەك ئېيتىلىدۇ، ئۆتۈنۈش مەنىسى كۈچلۈك بولۇپ، ۋاھالەنكى، نەزمىي يەشمىسىدە بۇ خىل ئالاھىدىلىك يوقىتىلىپ، بۇيرۇق - تەلەپ مەيلى ئىككىنچى شەخس بىرلىك ئاددىي تۈرىدە ئېلىنغان.^② روشەنكى، بۇ سەئىت كېيىنكى شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ كۆپلەپ ئۇچرايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ خىل ئىستىلىستىكىلىق شەكىل پەقەت يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان تۆت خىل قوشۇمچە ئارقىلىقلا ھاسىل بولمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە پېئىللارنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىنى بىلدۈرىدىغان بارلىق قوشۇمچىلار ئارقىلىق روياپقا چىقىدۇ. بۇ يەردە بۇ قوشۇمچىنىڭ نۆۋەتتىكى تىل تەتقىقاتىمىزدا تىلغا ئېلىنمايۋاتقانلىقى نەزەرگە ئېلىنىپ، تۆت خىل قوشۇمچە كەلتۈرۈلگەن مىساللارلا بېرىلدى. تۆۋەندە يۈسۈف خاس ھاجىبتىن بەش يۈز يىل كېيىن ياشىغان زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ شېئىرىغا قاراپ باقايلى:

قامەتنىڭ ياڭلىغ ئۇزۇن ياش تاپقىل
 ئۇمۇرۇ ھۇسنىڭ كەبى دىلكەش تاپقىل^③

— بابۇر

يۇقىرىقى بېيىتتا شائىر زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇر ئۆزىنىڭ ھايات قىسمەتلىرىدىن يەكۈنلىگەن تەجرىبىلىرىنى ئوخشىتىش سەئىتى ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىش بىلەن بىللە ئەمىر سەئىتىنىڭ ياردىمىدە شېئىرىي پىكىرنى تېخىمۇ قەتئىي بىر تۈستە ئوتتۇرىغا قويغان. روشەنكى، بۇ خىل كەسكىنلىك پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىدە تۈرلەنگەن «تاپقىل»^④ سۆزىنى رادىق ئورنىدا قوللىنىش ئارقىلىق ھاسىل بولغان. بۇنىڭدىن باشقا، ھەممىمىزگە يادا بولۇپ كەتكەن، بابۇردىن تۆت يۈز يىل كېيىن ياشىغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ئايىرلىمىغىل» ناملىق شېئىرىمۇ بۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

ھىممىتىڭدىن غەيرىتىڭدىن ئۆل، لېكىن ئايىرلىمىغىل،
 ھەقلىقنى بىلگەن يولۇڭدىن جاننى بەر، قايرىلىمىغىل.
 ماننىڭ كۆپ بولسىمۇ، قورقماي ئۈزۈپ ئالدىڭغا باس،
 تاغۇ تاش، دەريا، ئۇلۇغ سۆزلەرگە سەن تاڭ قالمىغىل.

يۇقىرىقى كۆپلەپتە ئەمىر سەئىتى ناھايىتى روشەن ئىپادىلەنگەن. «ئايىرلىمىغىل»، «قايرىلىمىغىل»، «قالمىغىل» دېگەن ئۈچ سۆزدىكى «-غىل» قوشۇمچىسى ئەمىر سەئىتىنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە ھەم ھەر بىر مىسرادىكى شېئىرىي پىكىرنىڭ تېخىمۇ قەتئىي، كەسكىن، شۇنداقلا يېقىملىق ئىپادىلىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان. دېمەك، مەزكۇر شېئىر ئەمىر سەئىتىنىڭ ياردىمىدە ئۆز بالاغىتىنى تېپىپ، ئەينى

① يۈسۈف خاس ھاجىب: «قۇتادغۇ بىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى، 231 - بەت.

② Bilal Yücel hazırlayan: «Babur divanı», Ankara, 1995, S-208.

③ خەمىت تۆمۈر ئەپەندى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ گىرامماتىكىسى مەيلى كاتېگورىيەسى بۇيرۇق - تەلەپ مەيلىدە «غىل، قىل، گىل، كىل» قوشۇمچىلىرىنى تىلغا ئالمىغان. ئەمما ماركسېل ئەردالنىڭ «A grammar of old turkic» دېگەن كىتابىنىڭ 351 - بېتىدە «گىل» قوشۇمچىسىنىڭ ئىككىنچى شەخس بىرلىك بۇيرۇقنى بىلدۈرىدىغان قوشۇمچە ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ ھەم بۇ قوشۇمچىنىڭ «قىل» سۆزىدىن ئۆزگىرىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىدۇ.

دەۋرنىڭ تىل ۋە شېئىرىيەت ئالاھىدىلىكىدىن ئۈچۈر بەرگەن. ئېنىقكى، شېئىر ھەرقانداق بىر ئىپادىلەش شەكىللىرىگە قارىغاندا روھىيەت ۋە ماددىيەتنىڭ ھەرىكىتى بىلەن زىچ بىرلىشىپ كەتكەن بولىدۇ، شۇنداقلا شېئىر ياكى شېئىر تىلى شەخسنىڭ ياكى ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرنىڭ يېتەكچىسى، ماھىيەتتە بارلىق ئۆزگىرىش ۋە ھەرىكەتلەرنىڭ سەۋەبىدۇر^①. دەپمەك، ئەمىر سەئىتتىكى قەتئىيلىك شېئىرنىڭ چاقىرىق كۈچىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، شېئىرنى ئىجتىمائىي يېتەكلەش كۈچىگە ئىگە قىلىدۇ. نىدا سەئىتى: شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى، ئەمىر سەئىتىدە نىدا سەئىتىگە ئوخشاش «ئەي»، «ھەي» قاتارلىق ئىملىق سۆزلەر بولمايدۇ.

ئۆمر غەفلەتتە ئۆتكەرىپ بارا سەن
ئەي يىگىت ۋاقىق ئول قاراپ بارا سەن^②

— بابۇر

زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ يۇقىرىدىكى شېئىرىدا نىدا سەئىتى قوللىنىلغان. نىدا سەئىتى، شائىرنىڭ ھاياجانلانغان ياكى گۈزەل تۇيغۇلارغا غەرق بولغاندا، ئۆزى توغرا دەپ قارىغان ئىشلارنى بىۋاسىتە «ئەي»، «ھەي» قاتارلىق ئىملىق سۆزلەرنى ئىشلىتىپ ئوقۇغۇچىغا ھېس قىلدۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ، شۇنداقلا پېئىللارنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ مەيلى بىلە قوللىنىلىدۇ.^③ شائىر بابۇر يۇقىرىدىكى بېيىتتا ئۆزىنىڭ سۈبىيەكتىپ تۇيغۇسىنىڭ تەسىرىدە «ئەي» ئىملىقىنى ئىشلىتىپ تۇرۇپ، ئوقۇغۇچىغا ھاياتنى غەپلەتتە ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىكىنى جىكىلىگەن. ئەلۋەتتە، بۇ خىل جىكىلەش بابۇرنىڭ ئۆزىنىڭ سۈبىيەكتىپ ھېسسىياتىنى توغرا دەپ قارىغانلىقىنى شەرت قىلىدۇ. كىتابەت سەئىتى: «كىتابەت» ئەرەبچە سۆز بولۇپ، «يازماق»، «يېزىق»، «خەت» دېگەن مەنىلىرى بار.^④ شەرق ئەدەبىياتىدا ئەرەب ھەرپلىرىنىڭ شەكىل گۈزەللىكىدىن بەدىئىي ۋاسىتە سۈپىتىدە پايدىلىنىلغان. بولۇپمۇ سوپىزىملىق پىكىرلەرنى ئىپادىلەشتە ئالاھىدە پايدىلىنىلغان. «ا» ھەرپىنىڭ يەككىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، يەككىلىك خۇسۇسىيىتىگە ئىگە مەۋجۇداتلارنى تەسۋىرلىگەن.

ئەگەر تۈزلۈك بىلە بەرپا بولۇرسەن
ئەلئىفدەك جان ئىچىندە جا بولۇرسەن^⑤

— سوپى ئاللايار

ئەللامە سوپى ئاللايار يۇقىرىدىكى بېيىتىدا «ئەلىف» ھەرپىنىڭ تۈز ۋە ئىنچىكىلىكىدىن، شۇنداقلا يەككىلىكىدىن بەدىئىي تىمسال ياراتقان. بۇ بېيىت «ئەگەر سەن چىن بىر ئىنسان بولۇپ يېتىشەلسەڭ، مۇتلەق بىرلىكنىڭ ئىچىدە ئورۇن ئالسىن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. مانا بۇ تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى، ۋەھدەتۇل ۋۇجۇد تەلىماتىنىڭ ئاخىرقى چېكى ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە بىز 32 ھەرپنىڭ ھەر خىل شەكىلدىن پايدىلىنىپ خىلمۇخىل بەدىئىي تىمساللارنى ياراتساق بولىدۇ. بۇ شائىرلارنىڭ

① 切斯瓦夫·米沃什:《诗的见证》, 广西师大出版社, 2011年, 第47页.

② Bilal Yücel hazırlayan: «Babur divanı», Ankara, 1995, S-208.

③ Cem Dilçin: «Türk şiir bilgisi», Ankara, 2000 yıl, S-453.

④ «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 - يىلى نەشرى، 540 - بەت.

⑤ Рашид зоҳид теярлиған: «саботул ожизин», тошкент, 1991, S-94.

ئويلىشىپ بېقىشىغا تېگىشلىك مەسىلە.

كىرىپ بىر ئەين ئىككى لام ئاراسىغا بولۇپ جانبەخش
 تۇشۇپ خالى قۇياشنىڭ ئۈزرە بولدى مىڭ ئەدەد پەيدا^①

— زۇھۇرىي

شائىر زۇھۇرىينىڭ يۇقىرىقى بېيىتىدىمۇ ئەھۋال شۇنداق. ئۇ بىر سۆزدىكى ھەرپلەرنى پارچىلاپ
 ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئىپادىلەش تالانتىنى نامايان قىلغان.
 ئىھام: بۇ بەدىئىي سەنئەتكە ئىبراھىم مۇتىنى ئەپەندى «ئىككى بىسلىق، كۆپ مەنىلىك سۆزلەردىن پايدىلى-
 نىش» دەپ تەبىر بەرگەن^②. بۇ سۆز ئەرەبچە «ئويلاندۇرۇش»، «تەپەككۈر قىلدۇرۇش» دېگەن مەنىدە بولۇپ، «تۈرك
 ئەدەبىيات ئېنىسكلوپىدىيەسى» دە: «ئىھام ئىككى ياكى ئۈچتىن ئارتۇق مەنىسى بولغان بىر سۆزنىڭ ئەڭ ئۇزاق
 (يىراق) مەنىسىنى قوللىنىشنى كۆرسىتىدۇ»^③ دېيىلگەن. دېمەك، بىر سۆز بىرلا ۋاقىتتا ئىككى خىل مەنە
 ئارتقۇزسا، ئىھام سەنئىتى بولىدۇ. زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ تۆۋەندىكى شېئىرىغا قاراپ باقايلى:

ئاي يۈزۈڭ يوقدا قارا كۈن بولسۇن
 يەر كۆك ئاستىنۇ ئۈستۈن بولسۇن

— بابۇر

يۇقىرىدىكى بېيىتنىڭ بىرىنچى مىسراسىدىكى «قارا» سۆزى ئىككى خىل مەنىدە كەلگەن. بىرىنچى مەنىسى،
 «ئاي يۈزۈڭ يوق چاغدا، قارىغىن يۈزۈڭ كۈن بولسۇن»، «قارا» سۆزى بۇ يەردە «قاراش» مەنىسىدە كەلگەن. ئىككىنچى
 مەنىسى، «ئاي يۈزۈڭ يوق چاغدا كۈن قارا بولسۇن»، «قارا» سۆزى بۇ يەردە «زۇلمەت»، «قاراڭغۇ» مەنىسىدە كەلگەن.

سۇ بېرەر ھەر سۇبھىدەم كۆز ياشى تىغى ئاھىما
 كىم تۆكەن قانن سىپىھىن سالىسا مېھرىن ماھىما

— فۇزۇلىي

يۇقىرىدىكى بېيىتتا «مېھرىن» سۆزى ئىككى خىل مەنىدە كەلگەن. يەنى بىرىنچى مەنىسى «قۇياش»،
 ئىككىنچى مەنىسى «سۆيگۈ». «مېھرىن» سۆزى قۇياش مەنىسىدە كەلگەندە، «كىم تۆككەن قانن» بىلەن مۇ-
 ناسىۋەتلىك بولۇپ، تاڭ سەھەردە قۇياشنىڭ قىزىرىپ چىقىشىغا تەققاسلانغان. «مېھرىن، سۆيگۈ» مەنىسىدە
 دە كەلگەندە، بېيىتنىڭ ئومۇمىي مەنىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.
 تىمسال سەنئىتى: شېئىردىكى بېيىتنىڭ بىرىنچى مىسراسىدا ئىپادىلەنگەن پىكىرگە دەلىل سۈپىتىدە
 ئىككىنچى مىسرادا ھاياتىي بىر ھادىسىنى تىمسال قىلىپ كەلتۈرۈشكە ئاساسلانغان سەنئەتتۇر. بۇ خىل
 سەنئەت ئەسلىي «تەمسىل سەنئىتى» دەپ ئاتالغان، ئەمما بۈگۈنكى تىل ئىستېمالىمىزدا تەمسىل ماقال -
 تەمسىلنى كۆرسىتىدۇ ياكى ماقال - تەمسىلگە مۇناسىۋەتلىك بىرلا ئۇقۇمنى يورۇتۇپ كېلىدۇ^④. ماقال -

① زۇھۇرىي: «دەۋان زۇھۇرىي»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىلى نەشرى، 1 - بەت.

② ئىبراھىم مۇتىنى: «ئۇيغۇرلارنىڭ يېزىقى ۋە تىلى ھەققىدە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2013 - يىلى نەشرى، 20 - بەت.

③ «Edebiyat ansiklopedisi», 1991, S-144.

④ Анвар хажнаҳмедов: «шеър санъатларини биласизми», тошкент, 2001, S-24.

⑤ ئابدۇرەھىم ئۆپ پولات: «ئۇيغۇر تىلى لېكسىكونولوگىيەسى ۋە لېكسىكا تەتقىقاتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 144 - بەت.

تەمسىل كەلتۈرۈش سەنئىتى بولسا كىلاسسىك بالاغەت ئىلمىدە «ئېرسالى مەسەل سەنئىتى» «قۇتادغۇ بىلىك» تەبىئىيەت مەسەل دەپ ئېلىنغان) دېيىلگەن. ئېرسالى مەسەل ئوي - پىكىرنى تېخىمۇ روشەن ئىپادىلەش ئۈچۈن ماقال - تەمسىللەرنى سەنئەتلىك تۈستە شېئىر مىسرالىرىدا ئىشلىتىشنى كۆرسىتىدۇ. ئىپتىتىش كېرەككى، ماقال - تەمسىل جانلىق تىلدا كەڭ ئومۇملاشقان، ئاتا - بوۋىلارنىڭ ئۇزاق ئە - سىرلىك تۇرمۇش تەجرىبىلىرى، شۇنداقلا تۈرلۈك ھايات سەرگۈزەشتىلىرىدىن يەكۈنلەنگەن ئۈلگە، نەسە - ھەت، تەنبىھ، ئىبەرەت خاراكتېرىدىكى تۇراقلىق جۈملىلەرنى كۆرسىتىدۇ^①. بۇ ھال بىز مەزكۇر ماقال - مەزمۇن مۇلاھىزە قىلىۋاتقان تىمسال سەنئىتى بىلەن روشەن پەرققە ئىگىدۇر. تىمسال سەنئىتىگە مىسال:

ئوقۇش كۆركى تىل ئول بۇ تىل كۆركى سۆز
كىشى كۆركى يۈز ئول بۇ يۈز كۆركى كۆز^②

مەزكۇر بېيىتتا بىرىنچى مىسرادا دېيىلگەن شېئىرىي مەنە ئىككىنچى مىسرا ئارقىلىق تېخىمۇ رو - شەنلەشكەن. يەنى ئىنسانغا نىسبەتەن يۈز، يۈزگە نىسبەتەن كۆزنىڭ چىرايلىق ئىكەنلىكىدەك جانلىق مىسالنى كۆرسىتىپ، بىرىنچى مىسرادىكى ئابستراكت شېئىرىي پىكىرنى تېخىمۇ يارقىن ئىپادىلەپ بەرگەن. ئوقۇش، تىل ۋە سۆز ماددىي نەرسە بولمىغانلىقى سەۋەبلىك، بىرقەدەر ئابستراكت بولىدۇ. ئەمما ئىككىنچى مىسرادىكى ئىنساننىڭ يۈزى ھەممە كىشىلەرگە ئېنىق بولىدۇ. بۇ ھال بىرىنچى مىسرانىڭ تېخىمۇ چۈشۈنۈشلۈك بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ئېقىپ كەتتىم خىياللارغا
لاي سۇ ئاقار^③

— ئادىل تۇنىياز

بۇ ئىككى مىسرادىمۇ ئەھۋال شۇنداق. خىيال ئابستراكت ئوقۇم. لېكىن ئىككىنچى مىسرادىكى «لاي سۇ» ھەممە كىشىلەر بىلىدىغان كونكرېت شەيئى. شۇ ۋەجىدىن بىرىنچى مىسرادىكى شېئىرىي پىكىر ئىككىنچى مىسرادىكى ھاياتىي بىر ھادىسە ئارقىلىق تېخىمۇ روشەنلىشىدۇ. خىيالغا ئېقىۋاتقان شائىر بۇ يەردە لاي ئىدى. لاي سۇدا خىلمۇخىل نەرسىلەر بولىدۇ. دېمەك، شائىر ئۆزىنىڭ مۇرەككەپ ھېس - تۈي - غۇلىرىنى، خىياللىرىنى لاي سۇدىن ئىبارەت كونكرېت شەيئى ئارقىلىق تېخىمۇ ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بەرگەن.

ماقال - تەمسىل كەلتۈرۈش سەنئىتى: بىز يۇقىرىدا ماقال - تەمسىل سەنئىتىنىڭ «ئېرسالى مەسەل سەن - ئىتى» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا «قۇتادغۇ بىلىك» تەبىئىيەت مەسەل» دەپمۇ ئاتالغانلىقىنى سۆزلەپ ئۆتكەندۇق. ھالبۇكى، بۇ خىل ئەھۋال «قۇتادغۇ بىلىك» تە تولا ئۇچرايدۇ. «قۇتادغۇ بىلىك» تە ماقال - تەمسىل كەلتۈرۈلگەن بېيىتلار خېلى كۆپ. مەسىلەن:

مۇڭار مەڭزەتۈ ئەمدى تۈركچە مەسەل
ئېشىتكىل مۇنى سەن ئوقۇپ ئۆزگە ئال

① ئابدۇرەئۇپ پولات: «ئۇيغۇر تىلى لېكسىكونولوگىيەسى ۋە لېكسىكا تەتقىقاتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 141 - بەت.

② Reşid Rahmeti Arat Hazirlayan: «Kutadgu Bilig», Türk dil kurumu, Ankara, 1979, s-34.

③ ئادىل تۇنىياز: «چۈمبەلدىكى كۆز».

ئۆرۈك سۈت بىلەن كىرسە ئەزگۈ قىلىق ئۆلۈم تۇتماغىنچا ئەۋرەمەز يورۇق^①

(كېلۇر بۇغا ئوخشاپ تۈركچە ماقال، ئىشتىكىن بۇنى سەن، ئوقۇپ ئۆلگە ئال. ئەگەر كىرسە ئاق سۈت بىلەن ياخشى خۇلق، ئۆلۈم تۇتمىغۇنچە ئۆزگەرمەس قىلىق)^②

يۇقىرىدىكى مىسرادا يۈسۈف خاس ھاجىب «سۈت بىلەن كىرگەن خۇي، جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەن ماقالىنى كەلتۈرگەن بولۇپ، «مەسەل» دەپ ئاتىغان. مەسەل كۈنىمىزدە ئەخلاقىي تەربىيە خاراكتېرىنى ئالغان ۋە ھەجۋىي تۈستىكى ئوبرازلاشتۇرۇلغان كىچىك شېئىرىي ياكى نەسرىي ئەسەر دېيىلىدۇ^③. دې-مەك، مەسەلنىڭ كۈنىمىزدىكى ئىستېمال مەنىسى بىلەن قاراخانلار دەۋرىدىكى ئىستېمال مەنىسى پەرقلىنىدۇ. مەسەلنىڭ «مەسەل» دېگەن مەنىسى بولسىمۇ، لېكىن بۇ ماقال - تەمسىلنى كۆرسەتمەيدۇ.

قىلماغان جاننى فىدا جانانغا يەتمەس دەر ئېمىش ئەي نەۋايى ئۇشبو سۆز بىرلە فىدا يۈز جان ئاڭا^④

بۇ خىل شېئىرىي سەنئەت نەۋايى ئەسەرلىرىدىمۇ كۆپلەپ ئۇچرايدۇ. نەۋايى بۇ بېيىتتا «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس» دېگەن ماقالىنى ئىشلىتىپ، ھەتتا يۈز جېنى بولسا تەسەددۇق قىلىدىغانلىقىنى بايان قىلىش ئارقىلىق شېئىرنىڭ ئىپادىلەش كۈچىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغان.

ئومۇمەن، يۇقىرىقى بەدىئىي سەنئەتلەر كىلاسسىكىلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياردەم تىلىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان. بىز بۈگۈنكى ئىجادىيەتتىمىزدىمۇ بەدىئىي سەنئەتلەردىن كەڭ تۈردە پايدىلانماق، شېئىرىي ئىجادىيەتتىمىزنىڭ بېيىشى ۋە يۈكسىلىشىدە تۈرتكىلىك رول ئوينايدۇ.

(ئاپتور: مىللەتلەر نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە)

① يۈسۈف خاس ھاجىب: «قۇتادغۇبىلىك» (مىرسۇلتان ئوسمان تەييارلىغان)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2013 - يىلى نەشرى، 101 - بەت.
 ② يۈسۈف خاس ھاجىب: «قۇتادغۇبىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى نەشرى، 223 - بەت.
 ③ «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (3 - توم)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1996 - يىلى نەشرى، 116 - بەت.
 ④ ئەلىشىر نەۋايى: «غەرايىبۇس - سىغەر» (مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت تەييارلىغان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى، 12 - بەت.

ئابلز مۇھەممەد سايرامىي

«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى باش كىيىمگە دائىر بايانلار ۋە دويىيا مەدەنىيىتىمىز

باش كىيىم كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى بولۇپ، ئېتنىك مەدەنىيەت تىپىغا كىرىدۇ. ئۇنى كىشىلىك مەدەنىيلىكى بىلەن بىللە مەيدانغا كەلگەن دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئۇ سو-غۇقتىن ساقلىنىش، ئىسسىقتا دالدا بولۇش، بېزەك (زىننەت)، ئەدەپ - يوسۇن قاتارلىق جەھەتلەردە بەلگىلىك رول ئوينايدۇ.

دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ياشايدىغان مىللەتلەرنىڭ باش كىيىملىرى شەكلى، ئىشلىتىلىش يولى، كىيىش ئادىتى جەھەتلەردە بەلگىلىك پەرقلەرگە ئىگە. ئۇيغۇرلارنىڭ باش كىيىملىرىمۇ باشقا مىللەتلەرنىڭ باش كىيىمى بىلەن روشەن پەرقلەرگە ئىگە. ئۇيغۇرلار باش كىيىمىنى «بۆرك» دېگەن نام بىلەن ئاتايدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» (تۆۋەندە «دىۋان» دېيىلىدۇ) دا «تاتسىز تۈرك بولماس، باشسىز بۆرك بولماس» («تات بار يەردە تۈرك بار، باش بولىدىكەن بۆرك بار»، 2 - توم 410 - بەت) دېگەن تەمسىل كەلتۈرۈلگەن. دېمەك، تۈركىي خەلقلەردە «بۆرك» بەك ئومۇملاشقان باش كىيىم.

«بۆرك» سۆزى «دىۋان» دا «قالپاق»، «تەلپەك» دەپ ئىزاھلانغان. «بۆرك» (بۆك) سۆزى ھازىر تۇرپان، قومۇل، خوتەن ئۇيغۇرلىرىدا كەڭ تۈردە ئىستېمال قىلىنىدۇ. «دىۋان» دا بۆركنىڭ بىرقانچە تۈرلىرى ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۇسۇللىرى ئېنىق قەيت قىلىنغان. مەسىلەن، «قوتۇرما بۆرك - قايرىما بۆرك، يەنى ئالدى - ئارقىسىدا قايرىمىسى بار بۆرك» (1 - توم 630 - بەت)، «سۇ قۇرلاچ بۆرك - كۇلاھ، ئۇزۇن قالپاق» (1 - توم 642 - بەت)، «قىزىغلىغ ياكى قىيىقلىغ بۆرك - جىيەكلىك بۆرك» (1 - توم 646 - بەت)، «ئول بۆرك تۈر تالادى - ئۇ بۆككە ئالتۇن قاداقلارنى بېكىتتى» (3 - توم 480 - بەت). «يەڭ - ئەندىز، قېلىپ، ھەرقانداق نەرسىنىڭ پىچىمى... بۆرك يەڭى - بۆك قېلىپى، ئەندىزىسى، يەنى بۇ مۇنداق بولىدۇ: قەغەز قانات شەكلىدە ياكى ئۈچ بۇرجەك قىلىپ كېسىلىدۇ (ياكى ئويۇلىدۇ) ۋە ياكى لايدىن يۈ-

* «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 1981 - يىلىدىن 1984 - يىلىغىچە نەشر قىلىنغان نۇسخىسى ئاساس قىلىندى.

مىلاق تونۇر شەكلىدە قېلىپ ياسىلىدۇ. بۆركنىڭ يىپەك رەختى شۇنىڭغا ئۆلچىنىپ كېسىلىدۇ. ھەرقانداق نەرسىنىڭ قېلىپىمۇ شۇنداق» (3 - توم 94 - ، 493 - بەتلەر).

«تۇماق» سۆزى 14 - ئەسىردە تۈزۈلگەن «لۇغاتت - تۈركىيە» دە: «قاپلىماق، ياپماق، ئەتمەك» دەپ ئىزاھلانغان. بۇ سۆز ئوۋچى قۇشلارنىڭ كۆزىنى قاپلاپ قويدىغان «تۇماغا» دىن كېلىپ چىققان بولۇشى مۇمكىن. بۇ «بۆك» كە ئوخشاش خالتىسىمان نەرسە تىكىپ، ئاغزىنىڭ چۆرسىگە مويدىن جىيەكلىك تۈ - تۈلۈپ، بوغقۇچ تىكىلىدىغان نەرسە.

«دوپپا» ئەسلى «دبا - توپا - تېپە، تۆپە» بولۇپ، ئەرەبچە «تل» (تەل) دەپ ئىزاھلانغان. «تەل» سۆزى «چوقا، تاغ تۆپىسى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «دېۋان» دا «تېو» (تۆپۈ) دەپ يېزىلىپ، «تاغ تېوسى» (تاغ تۆپىسى، ئىككىنچى بىر مەنىسى «تۆپە»، يەنى ئادەمنىڭ تۆپىسى، چوققىسى) دەپ ئىزاھلانغان (3 - توم 298 - بەت). «تۆپە» سۆزى تۈركىي تىللارنىڭ بەزى شېۋىلىرىدە «دەبە»، «دەبا» دەپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. بۇ سۆز بارا - بارا «دوبا» دېيىلگەن، كېيىنچە «ب» تەكرارلىنىپ ۋە جارائىلىقىلىشىپ، «دوپپا» تەلەپپۇزىدا ئومۇملاشقان^①. ئومۇمەن، شەكلى، ئايرىمىسى بىلەن باشقا (چوققىغا) كىيىلىدىغان نەرسىلەر «بۆك، دوپپا، قالىپاق، تەلپەك، تۇماق» دەپ ئايرىم - ئايرىم ناملاردا ئاتالغان. دوپپا ئاساسەن ھەرخىل رەختتىن تىكىلگەندىن باشقا، قالىپاق، تەلپەك، تۇماقلار كېگىز، يۇڭ، تېرىدىن تىكىلىدۇ. كېگىزدىن تىكىلىدىغىنى قالىپاق، يۇڭ، تېرە قاتارلىقلاردىن تىكىلىدىغىنى تەلپەك، رەخت ۋە مويدىن تىكىلىدىغىنى تۇماق دەپ پەرقلىنىدۇ. رۈلسە كېرەك. تەلپەكتىن تۈرلىنىپ چىققانلىرى قۇلاقچا (قۇلاقنى ياپىدىغان ياپقۇچىسى بار تەلپەك). تەلپەكنىڭ تۈرلىرى تولا. ھازىر تۇماقنىڭ تۈرلىرىمۇ كۆپەيدى.

بىرىنچى، دوپپىلىرىمىزنىڭ قۇرۇلمىسى

دوپپا ئۇيغۇر باش كىيىملىرىنىڭ بىر چوڭ تۈرى، شۇنداقلا ئەڭ سەرخىلى. ئۇ ئۇزاق تارىخقا، ئەمەلىي ئىشلىتىلىش قىممىتىگە ئىگە بولۇپلا قالماي، بەلگىلىك ئىقتىسادىي قىممەتكە، يۇقىرى بەدىئىي قىممەتكە، كۈچلۈك سىمۋوللۇق قىممەتكە ئىگە بولغان يەرلىك مەھسۇلاتتۇر.

ئۇيغۇر دوپپىلىرى قانداق ماتېرىيال، قانداق رەختلەردىن تىكىلگەن بولسۇن، بىردەك پارچە - پارچە بۆلەكلەرنى مەلۇم قائىدە - تەرتىپ بويىچە تىكىپ چىقىش ئارقىلىق بىر پۈتۈن مەھسۇلاتقا ئايلاندۇرۇلدى. بۇنداق بۆلەكلەر ئۇنىڭ قۇرۇلمىسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. دوپپىنى تەشكىل قىلغۇچى بۆلەكلەرنى تىك بۆلەكلەر ۋە توغرا بۆلەكلەردىن ئىبارەت ئىككى بۆلەككە بۆلۈشكە بولىدۇ.

تىك بۆلەكلەر: دوپپىنىڭ ئىچىدىن تېشىغا قەدەر بولغان قەۋەتلىرىنى شەكىللەندۈرگۈچى بۆلەكلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئەستەر، قاتۇرما، تاشلىق (تەگلىك)، گۈل كەشتە قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەستەر - دوپپىنىڭ باشنى ئوراپ تۇرىدىغان ئىچكى قەۋەتنى كۆرسىتىدۇ. كۆپىنچە يۇمشاق، سىيىدام رەختلەردىن تەييارلىنىدۇ. قاتۇرما - ئەستەر بىلەن تەگ ئارىسىغا ئېلىنىپ، دوپپىنىڭ قېلىنلىقىنى ئا - شۇرغۇچى، دوپپىنى قاتۇرغۇچى ۋە ئىسكەتنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاپ تۇرغۇچى ئارا قەۋەتنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ شىلىم قاتۇرما رەخت، قاتۇرما قەغەز، پىلتە قەغەز قاتارلىقلاردىن تەييارلىنىدۇ. تاشلىق - دوپپىنىڭ سىرتىغا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان تەگلىك قىسمى بولۇپ، تاۋار، دۈردۈن، مەخمەل، دۇخاۋا قاتارلىق سۈپەتلىك رەختلەردىن تەييارلىنىدۇ. گۈل كەشتە - دوپپا تاشلىقىغا كەشتىلەپ چىقىرىلىدىغان نەقىش بۆلەكلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما، ھەرقانداق دوپپىنىڭ يۇقىرىقىدەك تۆت قەۋەت بولۇشى شەرت ئەمەس. بەزى سىيىدام دوپپىلار ئەستەر - تەگدىنلا تەركىب تاپىدۇ؛ بەزىسى ئەستەر، تەگ، نەقىشتىن تەركىب تاپىدۇ.

① «مىراس» ژۇرنىلى، 2009 - يىللىق 4 - سان، 54 - بەت.

توغرا بۆلەكلەر: توغرا بۆلەكلەر دوپپىنىڭ گىرۋىكىدىن چوققىسىغا قەدەر بولغان توغرا بۆلەكلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە جىيەك، كېزەك، تالادىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەكتىن تۈزۈلىدۇ. جىيەك — دوپپىنىڭ ئاستىنقى گىرۋىكىنى ھاسىل قىلىدىغان تار چەمبىرەك شەكىللىك بۆلەك بولۇپ، كەڭلىكى بىر — ئىككى سانتىمېتىر كېلىدۇ. كۆپىنچە قارا رەڭلىك رەختلەردىن تەييارلىنىپ، كەشتە — نەقىش چىقىرىلمايدۇ. قىسمەن شاپاق دوپپىلار ۋە بالىلار قاتۇرما دوپپىلىرىنىڭ جىيەكلىرىگە ئاددىي نەقىشلەر چىقىرىلىدۇ. كېزەك — دوپپىنىڭ باش ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان قاسقان قىسمى بولۇپ، كەڭلىكى تۆت — بەش سانتىمېتىر بولىدۇ. تالا — دوپپىنىڭ باشنىڭ چوققا قىسمىنى يۆگەپ تۇرىدىغان قىسمى بولۇپ، تالالىق بۆلەكلەرنىڭ تالاسى تۆت (بەش تالالىق بۆلەكلەردە بەش) پارچە ئۈچ بۆلۈك شەكىللىك رەختتىن تەييارلىنىدۇ. بەزى يۇمىلاق دوپپىلارنىڭ تالاسى بىر پۈتۈن چەمبىرەك شەكىللىك بولىدۇ. ئۇ «تالا» دېيىلمەي «تۆپىلىك» دېيىلىدۇ. ئادەتتە كېزەك بىلەن تۆپىلىك بىر خىل رەختتىن تەييارلىنىپ، دوپپىنىڭ گۈل — نەقىشلىرى مۇشۇ بۆلەكلەرگە چۈشۈرۈلىدۇ.

لېكىن، دوپپىلارنىڭ توغرا بۆلەكلىرىنىڭ ئۈچ بۆلۈشى شەرت ئەمەس. ئادەتتە ئاق دوپپىلاردا جىيەك بولمايدۇ. سەللە دوپپىسى قاتارلىق قىسمەن دوپپىلاردا جىيەك بولىدۇ. لېكىن، كېزەك بىلەن تالاسى ئايدىرىم قىلىنماي بىر پۈتۈن پىچىپ تىكىلىدۇ.

ئىككىنچى، دوپپىلىرىمىزنىڭ مەھسۇلات تۈرى

ھازىرغا قەدەر دۆلىتىمىز ۋە چەت ئەل تەتقىقاتچىلىرىدىن ئۇيغۇر دوپپىلىرى ھەققىدە قەلەم تەۋرەتكەنلەر ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ تەتقىقاتلىرىدىن كۆپ مەنپەئەتلەرنى ئالدۇق. شۇڭا، ئۇلارغا ئېھتىرام بىلدۈرۈشكە ئەرزىيدۇ. بىراق، بۇ تەتقىقاتلاردا ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى تۈرگە ئايرىشتا ئىلمىيلىك كەمچىل بولۇپ كەلدى. دوپپىلارنىڭ شەكىل تۈرى، گۈل نۇسخا تۈرى، كەشتە تۈرى، ھەتتا تەڭلىك رەخت تۈرىنى ئايرىلاشتۇرۇپ ھەممىنى بىر قاتارغا تىزىپ قويىدىغان ئەھۋال كۆپ تەكرارلاندى، شۇڭا بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتنى ئىلمىي ئىزغا سېلىش زۆرۈر.

دوپپىنىڭ مەھسۇلات تۈرى — دوپپىنىڭ شەكىل پەرقى، قۇرۇلما پەرقى، تەڭلىك رەڭ پەرقى، ئىسسىق تېمپال ئورنى پەرقى، گۈل كەشتە كۆرۈنۈش پەرقى، كەشتىلەش ئۇسۇل پەرقى قاتارلىقلارغا ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنۈشنى كۆرسىتىدۇ. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، دوپپىنىڭ شەكىل — كۆرۈنۈش جەھەتتىكى پەرقلىرى ئوخشاش بولمىغان مەھسۇلات تۈرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. مۇشۇ ئۆلچەم بويىچە ئۇيغۇر دوپپىلىرىمىزنىڭ مەھسۇلات خىللىرىنى تۆۋەندىكىدەك كونكرېت تۈرلەرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

1. شەكىل پەرقىگە ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى تاشقى كۆرۈنۈش شەكلى پەرقىگە ئاساسەن يۇمىلاق دوپپا ۋە تالالىق دوپپىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە تالالىق دوپپا يەنە تۆت تالالىق دوپپا، بەش تالالىق دوپپا دەپ ئىككى خىلغا بۆلۈنىدۇ (ئالتە تالالىق دوپپىلارنىڭ بارلىقىمۇ مەلۇم). ئەمما، ئەڭ كەڭ ئومۇملاشقان تۆت تالالىق دوپپىدۇر.

2. قۇرۇلما پەرقىگە ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ قۇرۇلما ئالاھىدىلىكىگە، يەنى قانداق پەسىلدە كىيىشكە باب كېلىدىغانلىقىغا ئاساسەن شاپاق دوپپا ۋە قاتۇرما دوپپىدىن ئىبارەت ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ. شاپاق دوپپا ئەستەر، تەگدىنلا تىكىلىدىغان دوپپا بولۇپ، بىرقەدەر نېپىز بولىدۇ. ئەتىيازدىن كۈزگىچە بولغان ئىسسىق پەسىللەردە كىيىشكە باب كېلىدۇ. ئاق دوپپا ۋە تالالىق شاپاق دوپپىلار مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ. قاتۇرما دوپپا ئەستەر — تەگ ئارىسىغا يەنە بىر — ئىككى قات رەخت ئېلىپ، شىلىم بىلەن قاتۇرۇپ ياكى ئەستەر — تەگ ئارىسىغا قەغەزدىن ئېشىلگەن پىلتە (قەغەز نوپچا)

ئۆتكۈزۈپ تىكىلىدىغان قېلىن دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. شاپاق دوپپىلاردىن باشقا بارلىق دوپپىلار مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ. بۇ خىل دوپپىلار باش ئەتىيازدىن كەچ كۈزگىچە كىيىشكە باب كېلىدۇ، جەنۇبىي شىنجاڭدا يىل بويى كىيىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس.

3. رەڭ پەرقى بويىچە تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى رەڭ پەرقى بويىچە ئاق دوپپا ۋە رەڭدار كەشتە دوپپا دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ. ئاق دوپپا ئاق رەڭلىك رەختتىن تىكىلىپ، ئاق رەڭلىك يىپتىن كەشتىلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل دوپپىلارنىڭ يۈزىدە كەشتە بولسىمۇ، تەڭلىكتىن پەرقلىنىدىغان ئىككىنچى بىر خىل رەڭ بولمايدۇ. رەڭدار كەشتە دوپپا ھەر خىل رەڭلىك تەڭلىك رەختتىن تىكىلىپ ئۈستىگە باشقا خىل رەڭلىك يىپتىن كەشتە ئىشلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل دوپپىلارنىڭ يۈزىدە كەم دېگەندە ئىككى خىلدىن ئارتۇق رەڭ ئەكس ئەتتىدۇ.

4. ئىستېمال ئوبيېكتىغا قاراپ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى كىيىشكە باب كېلىدىغان ئوبيېكت پەرقىگە ئاساسەن ئەرەنچە دوپپا ۋە ئايالچە دوپپا دەپ ئايرىشقا بولىدۇ. ئەرەنچە دوپپىلاردا دوپپىنىڭ تەڭلىك رېڭى سۇسراق، كەشتە رەڭ تۈرى ئازراق، رەڭ قېنىقلىقى ئاجىزراق، گۈل - نەقىشلەر شالاڭراق بولىدۇ. مەنپۈ دوپپا، بادام دوپپا، چىمەن دوپپا، سەللە دوپپىسى، ئاق دوپپا، شاپاق دوپپا قاتارلىقلار مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ. ئايالچە دوپپىلارنىڭ كەشتە رەڭ تۈرى كۆپ، رەڭ قېنىقلىقى يۇقىرى، رەڭ تۈسى شوخ، رەڭ سېلىشتۇرما پەرقى چوڭراق بولىدۇ. مارجان دوپپا، گىلەم دوپپا، تاشكەنت دوپپىسى قا. تارلىقلار مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ. ئەمما تۈرپان، قومۇل رايونلىرىغا خاس بولغان چاچما دوپپىلار بۇنىڭدىن مۇستەسنا بولۇپ، بۇ خىل دوپپىلار شۇ جايدىكى ئەر - ئاياللارنىڭ كىيىشىگە ئورتاق ئادەتكە ئايلانغان.

5. كەسىپ ئايرىمىسىغا ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى قايسى خىل كەسىپتىكى كىشىلەرنىڭ كىيىشىگە باب كېلىدىغانلىقىغا ئاساسەن سەللە دوپپىسى ۋە ئادەتتىكى دوپپىلار دەپ ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ. سەللە دوپپىسى دىنىي ئۆلىمالار ۋە بىر قىسىم ئېتىقادچى ئاممىنىڭ ئىسلام دىنىغا خاس بولغان ئىبادەت پائالىيەتلىرىدە سەللە ئوراشقا ماس كېلىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل دوپپىلارنىڭ كېزىكى ئادەتتىكى دوپپىلاردىن خېلىلا ئېگىز، تۆپىسى ئۇچلۇق بولىدۇ. تەڭلىك رەڭلىرىمۇ، كەشتە، نەقىش رەڭلىرىمۇ سۇسراق بولىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقىلىرى ھەممە كىشىلەر كىيىدىغان ئادەتتىكى دوپپا ھېسابلىنىدۇ.

6. كەشتە بەت يۈزى كۆرۈنۈشى بويىچە تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى دوپپا گۈللىرىنىڭ دوپپا بەت يۈزىدە كۆرۈنۈش پەرقى بويىچە تۈز كەشتىلىك دوپپا ۋە قاپارتما كەشتىلىك دوپپا دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. يىپ كەشتە دوپپىلارنىڭ گۈللىرى دوپپا يۈزىدە دوپپا تەڭلىكى بىلەن ئاساسەن بىر تەكشىلىكتە بولىدۇ. ئىستېرېئولۇق كۆرۈنۈشكە ئىگە بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇلار تۈز كەشتە دوپپا ھېسابلىنىدۇ. مارجان تىزما كەشتە دوپپا، پال - پال تىزما كەشتە دوپپىلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ مارجان تىزىقىلىرىنىڭ ئاستىغا بىر قەۋەت پاختا ئېلىنىدۇ. بەزىلىرىگە پاختا ئېلىنىمىسىمۇ، مارجان ياكى پال - پال تىزىملىرىدىن ھاسىل قىلىنغان گۈللەر دوپپا يۈزىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ قاپارتما نەقىش ھاسىل قىلىدۇ، شۇڭا بۇ خىل دوپپىلار قاپارتما كەشتىلىك دوپپا ھېسابلىنىدۇ.

7. كەشتە ئىشلەش ئۇسۇل پەرقى بويىچە تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى. ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى گۈل - نەقىش - لەرنى كەشتىلەش پەرقىگە ئاساسەن، تىكمە كەشتە دوپپا، تورلىما كەشتە دوپپا، تىزما كەشتە دوپپا، قۇرراق كەشتە دوپپىدىن ئىبارەت تۆت تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. تىكمە كەشتە دوپپا قول يىڭىنىسى ئارقىلىق كەشتە ئىشلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. دوپپىلارنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ ئۇسۇلدا كەشتىلىنىدۇ. تورلىما كەشتە دوپپا تىككۈچىلىك ماشىنىسى ئارقىلىق كەشتىلەپ تىكىلىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ.

دۇ. ئاق دوپپىلارنىڭ ھەممىسى ۋە يەنە بەزى دوپپىلارنىڭ مەلۇم قىسىملىرى مۇشۇ ئۇسۇلدا كەشتىلىنىدۇ. تىزما كەشتە دوپپا نەقىشلىرى تەبىئىي ياكى سۈنئىي مارجان، ئۈنچە، پال - پاللارنى مەلۇم قائىدە بويىچە يىپقا ئۆتكۈزۈپ تىزىپ، ئاندىن دوپپا يۈزىگە تىكىپ كەشتىلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. مارجان دوپپا، پال - پال دوپپىلار مۇشۇ ئۇسۇلدا كەشتىلىنىدۇ. قۇراق كەشتە دوپپا دوپپا تالالىرىنى ئوخشاش بولمىغان رەڭلىك رەختلەردىن كېسىپ، ئاندىن دوپپا تالالىرىنىڭ تەڭلىك رەڭلىرىنى سىمىپ - تىرىك ھالەتتە ئورۇنلاشتۇرۇپ چېتىپ، دوپپىنىڭ تەڭلىك قىسمىدا ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل رەڭلىك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىپ تىكىلىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل دوپپىلار كۆپ ئەمەس. پەقەت تۆت تالالىق شاپاق دوپپىلارنىڭ بىر قىسىملىرى مۇشۇ ئۇسۇلدا تىكىلىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ مەھسۇلات تۈرلىرىنى يۇقىرىقىدەك يەتتە چوڭ تۈر، 16 كىچىك تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

ئۈچىنچى، دوپپىلىرىمىزنىڭ گۈل - نۇسخا تۈرلىرى ۋە رەڭ تۈرلىرى

دوپپىنىڭ گۈل - نۇسخا تۈرلىرى گۈل - نەقىشلەرنىڭ شەكلى، ئۇلارنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسى ۋە بەت يۈزىگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش قائىدىسىدىكى پەرقلىرىگە ئاساسەن تۈرلەرگە بۆلۈنۈشىنى كۆرسىتىدۇ. ھەرقانداق دوپپىنىڭ نەقىشلىرى نۇرغۇن يەككە گۈل ئېلېمېنتلىرى (شەكىللىرى) دىن تۈزۈلىدۇ. دوپپا گۈل - نەقىشلىرى ئومۇمەن گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك نەقىش ئېلېمېنتلىرى ۋە گېئومېترىيە - لىك نەقىش ئېلېمېنتلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. گۈل - گىياھ ئۆرنەكلىك نەقىش ئېلېمېنتلىرى ئۆسۈم - لۈكلەرنىڭ غول - پىلەكلىرى، شاخلىرى، يوپۇرماق - گىجەكلىرى، غۈنچە - نېچچەكلىرى، باشاق - مې - ۋىلىرى ياكى ئۇلارنىڭ بىر پۈتۈن ئۆسۈملۈك، شاخ - يوپۇرماق، غۈنچە - چېچەك شەكىللىرىنى ئۆرنەك قىلىپ، مۇۋاپىق بەدىئىي پىششىقلاش ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلگەن گۈل - نەقىش شەكىللىرى بو - لۇپ، بەزىلىرى دوپپا يۈزىگە يەككە ھالەتتە كەشتىلىنىدۇ، بەزىلىرى گۈرۈپپىلاپ كەشتىلىنىدۇ. بۇ خىل گۈللەرنىڭ شەكىل ۋە رەڭ سىياقىغا ئاساسەن ئەسلىي ئۆرنەك ئويىپكىتىنى پەملىگىلى، بىلگىلى، مۇۋا - پىق نام بىلەن ئاتىغىلى بولىدۇ، شۇنداقلا دوپپىلار گۈل - نەقىش سىستېمىسىدا ئاساسىي ۋە گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرغۇچى نەقىش نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. مەسىلەن، بادام نۇسخا دوپپا نەقىشلىرىدە بادام مېۋىسى - نىڭ شەكلى ئاساسىي گۈل ئېلېمېنتى قىلىنىدۇ. پاختا نۇسخا دوپپىدا كېۋەزنىڭ شاخ، يوپۇرماق، چې - چەكلىرىدىن تەركىب تاپقان بىر پۈتۈن ئۆسۈملۈك شەكلى ئاساسىي گۈل ئېلېمېنتى قىلىنىدۇ. چىمەن نۇسخا دوپپىدا گۈل - چىمەنلىك مەنزىرە ئاساسىي گۈل ئېلېمېنتى قىلىنىدۇ.

گېئومېترىيەلىك گۈل ئېلېمېنتلىرى گېئومېترىيەلىك شەكىللەرنى ئۆرنەك قىلىپ بارلىققا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، تاق سىزىق، جۈپ سىزىق، يايى سىزىق، تۇمارچە (ئۈچ بۇلۇڭ)، غىش (رومبا)، چاق - ماق (تۆت بۇلۇڭ)، چېكىت، چەمبەر، تاقا (يېرىم چەمبەر، سوزۇنچاق يېرىم چەمبەر شەكىللىرى ئات تۈ - يىقىغا قېقىلىدىغان تاقىغا ئوخشايدىغان بولغاچقا، بۇنداق شەكىللەردىكى گۈللەر تاقا گۈل دېيىلىدۇ) قا - تارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنداق گۈللەر ئۆزلىرىنىڭ شەكىل نامى بىلەن ئاتىلىدۇ.

دوپپا گۈللىرىدە ھەرقانداق ھايۋان، ئۇچار قۇش، ھاشارات ۋە ئادەم ئوبرازى يارىتىلمايدۇ (نەقىش ئېلېمېنتى قىلىنمايدۇ). بۇ دوپپىچىلىقتا ئەقىدە - ئېتىقاد قاراشلىرى ۋە ئادەتلىرىگە قاتتىق ئەمەل قى - لىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. گەرچە دوپپا نەقىشلىرى ئىچىدە «قۇشقاچ ئىزى»، «توشقان كۆزى»، «مۈ - شۈك ئىزى» دەپ ئاتىلىدىغان بەزى گۈللەر بولسىمۇ، بۇ شۇ ھايۋانلارنىڭ ئىز شەكلىگە ئوخشىتىپ قو - يۇلغان ئىسىم بولۇپ، شۇ خىل ھايۋان ئوبرازى يارىتىلغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ.

دوپپىلارنىڭ بەزى تۈرلىرى نەقىش نامى بىلەن ئاتالماستىن، ئوخشاپ كېتىدىغان نەرسىنىڭ نامى، گۈل - نەقىش ماتېرىياللىرىنىڭ نامى، يۇرت نامى بىلەن قوشۇپ ئاتىلىدۇ. رەڭ تۈرلىرى دېگىنىمىز - دوپپا يۈزىدىكى گۈل - نەقىش شەكىللىرى، بۇ شەكىللەرنىڭ سىمۋولى. لۇق مەنىسى ۋە گۈل شەكىللىرىنىڭ جايلىشىشى پۈتۈنلەي ياكى ئاساسەن ئوخشاش بولغان، ئەمما دوپپىدا نىڭ تەڭلىك رەڭگى ۋە گۈل رەڭگى پەرقلىق بولغان تۈرلىرىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، بادام نۇسخا دوپپىسىنىڭ بەزىلىرى قارا تەڭلىك، بەزىلىرى يېشىل تەڭلىك بولىدۇ. ئەمما بىردەك بادام شەكلى ئاساسىي گۈل قىلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇلار گۈل نۇسخا تۈرى ئوخشاش، رەڭ تۈرى پەرقلىق بولغان دوپپا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بەزى دوپپا گۈل نۇسخىلىرىنىڭ گۈل شەكلى ۋە سىمۋولىق مەنىسى ئاساسەن ئوخشايدىغان، قىسمەن پەرقلىنىدىغان ياكى گۈل شەكىللىرى ئوخشاش بولسىمۇ، تىزىلىشى ئوخشىمايدىغان نۇسخىلىرىمۇ بار. بۇنداق قىسمەن پەرقلىق نۇسخىلاردىكى دوپپىلارنى ئاساسىي نۇسخىنىڭ قېرىنداش تۈسخىسى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. يۇقىرىقى قائىدىلەرگە ئاساسەن ئۇيغۇر دوپپىلىرىنى تۆۋەندىكى گۈل نۇسخا تۈرلىرىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

بادام دوپپا: بۇ تۆت تاللىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، بادام مېۋىسى ئاساسىي گۈل قىلىنىپ، تۆت تالا - سىغا بىردىن بادام شەكلى كەشتىلىنىدۇ. شۇ سەۋەبتىن «بادام دوپپا» دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭ چۆچۈرە بادام نۇسخا، ئاق بادام نۇسخا، قەغەز بادام نۇسخا، قىلىچ بادام نۇسخا، شاۋكا بادام نۇسخا، قوش بادام نۇسخا، قىزىل بادام نۇسخا، مارجان بادام نۇسخا، تاشكەنت (ئۆزبېك) بادام نۇسخا قاتارلىق قېرىنداش نۇسخىلىرى بار. بۇلار ئىچىدە قوش بادام نۇسخا دوپپىنىڭ ھەربىر تالاسىغا بىر جۈپ بادام شەكلى كەشتىلىنىدۇ، شۇڭا «قوش بادام نۇسخا» دېيىلىدۇ. مارجان بادام نۇسخا دوپپىنىڭ بادام گۈللىرى ئۈنچە - مارجان تەزىقلىرى ئارقىلىق كەشتىلىنىدۇ. قىزىل بادام نۇسخا دوپپا قىزىل ياكى ھال رەڭ رەختى تەڭلىك قىلىپ تىكىلىدۇ. بۇلار ئاياللارغا خاس دوپپىلار بولغاچقا، «ئايالچە بادام دوپپا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. قالغان قېرىنداش نۇسخىلىرى ئەرەنچە دوپپا بولۇپ، قارا تەڭ ۋە يېشىل تەڭدىن ئىبارەت ئىككى خىل تەڭلىك رەڭ ئۆزگىرىشى بار. لېكىن بىردەك باداملىق باغ مەنزىرىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

چىمەن دوپپا: بۇ «گۈل - چىمەنلىككە ئوخشايدىغان دوپپا» دېگەنلىكتۇر. بەزى جايلاردا «چىمەن دوپپا» دېيىلىدۇ. ئەمما، بۇ سۆزنىڭ مەنىسى ئېنىق ئەمەس. بۇ تۆت تاللىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، بۇغداي ياكى باشقا گۈللەرنىڭ بېغىش، باشاقلىرى ئاساسىي گۈل قىلىنىدۇ. گۈل سىزىقلىرى ئىنچىكە، گۈللىرى كىچىك، زىچ بولىدۇ. چىمەن دوپپىنىڭ ئەرەنچە ۋە ئايالچە نۇسخىلىرى بار. ئەرەنچە چىمەن دوپپا ئاساسىي نەقىش شەكلى پەرقىگە ئاساسەن ئۈچ خىل قېرىنداش نۇسخىغا بۆلۈنىدۇ. (1) باشاق چىمەن نۇسخا دوپپا: بۇ خىل دوپپىنىڭ ئاساسىي نەقىشلىرى ئىنچىكە، ئۇزۇن، يايى شەكىللىك گۈل باشاقلىرىدىن ھاسىل قىلىنىدۇ (بەزىلەر بۇ شەكلىنى بۇغداي باشقىنى ئىپادىلەيدۇ دەپ قارايدۇ). دوپپا تېگى يېشىل، ئاچ يېشىل، ئاچ مايسا رەڭلىك، گۈللىرى ئاق رەڭلىك بولىدۇ؛ (2) شاخ چىمەن نۇسخا دوپپا: بۇ خىل دوپپىنىڭ ئاساسىي نەقىشلىرى دوپپا كېزىكىدىن دوپپا چوققىسىغا يۆنەلگەن گۈل شېخى ۋە ئۇنىڭدىن ئىككى يانغا شاخلىغان گۈل بەرگى، گۈل بەرگىگە قاتار جايلاشقان ئۇششاق يوپۇرماق، چېچەك قاتارلىقلاردىن تۈزۈلىدۇ. دوپپا تېگى سېغىزرەڭ، ئاچ مېغىز رەڭلەردە، گۈللىرى قارا رەڭلىك ياكى ئاچ جەگەر رەڭلىك بولىدۇ؛ (3) بادام چىمەن نۇسخا دوپپا: گۈل نەقىشلىرى شاخ، بادام، چېچەك شەكىللىرىدىن تۈزۈلىدۇ. تېگى ئاچ يېشىل، ئاچ مايسا رەڭلىك بولىدۇ، گۈللىرى ھەر خىل رەڭلىك يىپىلاردىن تىكىلىدۇ.

ئايالچە چىمەن دوپپىنىڭ تېگى ئاق رەڭلىك، گۈل شەكلى شاخ، گۈل رەڭگى قىزىل رەڭلىك بولىدۇ. چىمەن دوپپىنىڭ قايسى خىل قېرىنداش نۇسخىسى بولسۇن، بىردەك گۈل - گىياھلار قويۇق ئۆسكەن چىمەنلىك مەنزىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەنپۇ دوپپا: بۇ پۈتۈن تالالىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، يىپ كەشتە مەنپۇ نۇسخا، مارجان كەشتە مەنپۇ نۇسخا قاتارلىق ئىككى خىل قېرىنداش نۇسخىسى بار. تالاسغا تۆت، كېزىككە تۆت جەمئىي سەككىز دانە گۈل كەشتىلىنىدۇ. گۈللىرى گۈل - گىياھ بېغىشلىرى، يوپۇرماق، چېچەك، غۇنچىلىرى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. شەكلى يۇمىلاق، سوقا، چاسغا مايىل شەكىللەردە ھەرخىل رەڭدار يىپلاردىن كەشتىلىنىدۇ. «مەنپۇ» دېگەن سۆزنىڭ ئېتىمولوگىيەسى ئېنىق ئەمەس. بۇ خىل دوپپىلارنىڭ گۈللىرى يىغىنچاق كېلىدۇ. گۈللەر سىرتىدا خېلى كۆپ بوشلۇق (گۈلسىز تەڭلىك) بولىدۇ. شالاڭ گۈللۈك مەنزىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مارجان كەشتە مەنپۇ دوپپا ئاياللارغا خاستۇر. يىپ كەشتە مەنپۇ دوپپا ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسىگە باب كېلىدۇ. مەنپۇ دوپپىلار قارا، يېشىل، بېغىررەڭ، سۆسۈن رەڭلىك مەخمەل ياكى دۇخاۋىنى تەڭلىك قىلىپ تىكىلىدۇ.

چاچما دوپپا: بۇ تۇرپان، قۇمۇل رايونلىرىغا خاس بولغان ئالاھىدە مەھسۇلات بولۇپ، شۇ جاينىڭ ئۆزىدە «چاشما دوپپا» دېيىلىدۇ. «چاچما» سۆزى «كەشتە» دېگەن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، «كەشتە دوپپا» دېگەنلىك بولىدۇ. بۇ تۆت تالالىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، ئىككى خىل قېرىنداش نۇسخىغا بۆلۈشكە بولىدۇ: (1) قۇمۇل چاچما دوپپىسى: بۇ قۇمۇل ۋىلايىتىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ۋە كەڭ ئومۇملاشقان دوپپا تۈرى بولۇپ، گۈللىرى مودەنگۈل، قىزىلگۈل، نېلۈپەر (سۇ چېچكى) گۈل قاتارلىقلارنىڭ شاخ - يوپۇرماق ۋە گۈل - غۇنچىلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. گۈللىرىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوتتۇراھال بولۇپ، گۈللەر سىرتىدىكى تەڭلىك رەڭ قىسمى ئانچە كىچىك ئەمەس. گۈللىرى قىزىل، شاپتۇل چېچكى، يېشىل، كۆك، سېرىق قاتارلىق توق رەڭلىك يىپلاردىن كەشتىلىنىدۇ. رەڭ سېلىشتۇرمىسى كۈچلۈك بولۇپ، تەڭلىك رەڭ ئۈستىدە ئالاھىدە گەۋدىلىنىدۇ؛ (2) تۇرپان دوپپىسى: بۇ، تۇرپان شەھىرىدە ئىشلەپچىقىرىلىدىغان ۋە كەڭ ئومۇملاشقان دوپپا تۈرى بولۇپ، قىزىلگۈل، مودەنگۈل قاتارلىقلارنىڭ گۈل - يوپۇرماق شەكىللىرى ئاساسىي نەقىش قىلىنىدۇ. ھەرخىل توق رەڭلىك يىپلاردىن كەشتىلىنىدۇ. ئەمما، قىزىل ۋە شاپتۇل چېچكى رەڭلەر ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. گۈللىرى چوڭ، گۈللەر سىرتىدىكى تەڭلىك رەڭ قىسمى ناھايىتى ئاز بولۇپ، گۈللىرى تەڭلىك رەڭ ئۈستىدە ئالاھىدە گەۋدىلىنىدۇ. كىشىگە خۇددى ئوتقا شەك كۆرۈنىدۇ. چاچما نۇسخا دوپپىلارنىڭ گۈللىرى گۈللۈك باغ مەنزىرىسىنى ئىپادىلەيدۇ. گۆش رەڭ، ھال رەڭ، كۆك، يېشىل رەڭلىك رەختلەرنى تەڭلىك قىلىپ تىكىلىدىغان نۇسخىلىرى بار. چاچما دوپپىنى تۇرپان، قۇمۇل رايونلىرىدا ئەر - ئاياللارنىڭ ھەممىسى كىيىدۇ.

گىلەم دوپپا: بۇ تۆت تالالىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، قىزىل خەسە تەڭلىك قىلىنىدۇ. ئۈستىگە بىر قىسىم يىپى سۇغۇرۇلۇپ ئۇششاق كاتەكچە ھاسىل قىلىنغان ئاق خەسەدىن ئەندىزە قويۇلۇپ، زىلچە گىلەمگە تىۋىت چەگكەندەك تىك، توغرا، قىيپاش قاتارلارغا سەكرىتىپ كەشتە تىكىلىدۇ. گۈللىرىدە گېئو-مېترىيەلىك شەكىللەر ئاساس قىلىنىدۇ. زىلچە گىلەم گۈللىرىگە سىمۋول قىلىنىدۇ، شۇڭا «گىلەم دوپپا» دەپ ئاتالغان. بۇ خىل دوپپا نۇسخىسى خوتەندە بارلىققا كېلىپ باشقا جايلارغا تارقالغان، بۇ ئاياللارغا خاس بولغان دوپپىدۇر.

پاختا نۇسخا دوپپا: بۇ تۆت تالالىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، گۈللىرى كېۋەز غولى، شېخى، يوپۇرمىقى، غۇنچىسى ۋە ئېچىلغان پاختا شەكلىدىن تۈزۈلگەن بىر پۈتۈن كېۋەز شەكلىدە بولىدۇ. شۇڭا، «پاختا نۇسخا دوپپا» دەپ ئاتالغان. گۈللىرى چوڭ، رەڭ پەرقى ئېنىق بولۇپ، ھەربىر تالاسغا بىر تۈپ كېۋەز شەكلىدە.

لى كەشتىلىنىدۇ. سۆسۈن رەڭلىك رەخت تەڭلىك قىلىپ تىكىلىدۇ. بۇ ئاياللارغا خاس دوپپا تۈرى بو-
لۇپ، ئاز ئۇچرايدۇ.

غۇلجا دوپپىسى: بۇ بىر پۈتۈن چەمبىرەك تۆپىلىك قاتۇرما بۆك بولۇپ، گۈللۈك غۇلجا دوپپىسى ۋە
سىيدام غۇلجا دوپپىسىدىن ئىبارەت ئىككى خىل قېرىنداش نۇسخىسى بار. ھەر ئىككى خىلىنىڭ بۇرچى-
كى يوق يۇمىلاق دوپپا بولغاچقا، كېسەك كۈنۈس شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ. گۈللۈك غۇلجا دوپپىلىرىنىڭ
گۈللىرى مەنپۇ دوپپا گۈللىرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما گۈل شەكلى كىچىكرەك، گۈل سىرتىدىكى
بوشلۇقلار كۆپرەك بولىدۇ. قىزىل، يېشىل، قارا، بېغىررەڭ مەخمەل ياكى دۇخاۋا رەختنى تەڭلىك قىلىپ
تىكىلىدۇ. شالاڭ گۈللۈك مەنزىرىنى ئىپادىلەيدۇ. سىيدام غۇلجا دوپپىسىغا گۈل كەشتىلەنمەيدۇ. قالغان
جەھەتلىرى يۇقىرىقىغا ئوخشايدۇ. غۇلجا دوپپىسى ئەرلەر، ئاياللارنىڭ ھەممىسىگە ئورتاق بولغان دوپپا
تۈرىدۇر.

تاشكەنت دوپپىسى: بۇ تۆت تاللىق قاتۇرما دوپپا بولۇپ، ئاق رەڭلىك رەخت تەڭلىك قىلىنىدۇ.
گۈللىرى قىزىلگۈلنىڭ شاخ، يوپۇرماق، غۇنچە، گۈل شەكىللىرىدىن تۈزۈلگەن بىر پۈتۈن شەكىلدە بو-
لۇپ، گۈللىرى چوڭ، رەڭلىرى ئوچۇق بولىدۇ. قىزىل رەڭ ئاساسى ئورۇندا تۇرىدۇ. گۈللەر ئارىسىدىكى
بوشلۇقلار ئاز بولىدۇ. گۈللۈك مەنزىرىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ ئايالچە دوپپا بولۇپ، نۇسخا نامىغا ئاساسلان-
غاندا، ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇرلىرىدىن تارقىلىپ كىرگەن بولۇشى مۇمكىن.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا تاقا گۈل دوپپا، ئامۇتگۈل دوپپا، قۇشقاچ ئىزى نۇسخا دوپپا، توشقان كۆزى
نۇسخا دوپپا، تەقىيە دوپپا، قارا دوپپا، كالاۋاتۇن تىۋىت دوپپا، زەر دوپپا، بۇغداي نۇسخا چىپار دوپپا قا-
تارلىق دوپپا نۇسخىلىرى بار. بۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بىرقانچە خىل قېرىنداش نۇسخىلىرى ۋە تەڭلىك
رەڭ ئۆزگىرىشلىرى بار.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ گۈل نۇسخا تۈرلىرى نەچچە ئون خىلغا بارىدۇ. ئۇلارنىڭ
تەڭلىك رەڭ ئۆزگىرىشلىرى ۋە شەكىل تۈرلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، دوپپا تۈرى بىر - ئىككى يۈز
خىلغا بارىدۇ.

تۆتىنچى، دوپپىلىرىمىزنىڭ ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكى ۋە رايون ئالاھىدىلىكى

ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ گۈل نۇسخا ۋە رەڭ تۈرى ناھايىتى نۇرغۇن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ نەقىش شە-
كىللىرى ۋە شەكىللەرنى رەڭلەندۈرۈش ئارقىلىق ھېسسىياتنى ئىپادىلەش ئالاھىدىلىكى نۇقتىسىدىن
كۆزەتكەندە، ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ گۈل نەقىشلىرىدە شوخ ئۇسلۇب، سىپايە ئۇسلۇب ۋە ئارا ئۇسلۇبتىن
ئىبارەت ئۈچ خىل ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكى بارلىقىنى بايقايمىز.

شوخ ئۇسلۇب تۈرىدىكى دوپپىلار: بۇ گۈل شەكىللىرى، نەقىش ۋە تەڭلىك رەڭلىرىدە قىزغىنلىق،
خۇشاللىق كەيپىياتى گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. چاچما نۇسخا دوپپا، تاشكەنت
نۇسخا دوپپا، گىلەم دوپپا، زەر نۇسخا دوپپا، مارجان نۇسخا دوپپا قاتارلىقلار شوخ ئۇسلۇب تىپىدىكى
دوپپا تۈرلىرى قاتارىغا كىرىدۇ. ئۇلارنىڭ گۈللىرى چوڭ، رەڭ تۈرى كۆپ، رەڭ قېنىقلىقى يۇقىرى، رەڭ
سېلىشتۈرمىسى كۈچلۈك بولۇپ، كىشىگە قىزغىنلىق، خۇشاللىق، جۇشقۇنلۇق، شوخلۇق، باياشاتلىق
تۇيغۇسى بېرىدۇ. شۇڭا، بۇ خىل دوپپىلار ھېيت - بايرام، توي - تۆكۈن، مەرىكە - مۇراسىم، شەھەر،
بازار سەيلىسى، مەشرەپ قاتارلىق خۇشاللىق، قىزغىنلىق بىلەن ئۆتىدىغان پائالىيەتلەر داۋامىدا بىرقە-
دەر ئومۇميۈزلۈك كىيىلىدۇ (ئادەتتىكى تۇرمۇشتا كىيىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس). لېكىن، ئۆلۈم - يېتىم،
ھازا - مۇسەبەت، كېسەل يوقلاش قاتارلىق قايغۇ، خاپىلىق بىلەن ئۆتىدىغان پائالىيەتلەر ۋە ئېغىر، مەي-

نەت ئەمگەك قىلىش قاتارلىق ئىشلار داۋامىدا كىيىلمەيدۇ.

سىپايە ئۇسلۇب تۈرىدىكى دوپپىلار: بۇ گۈل - شەكىللىرى، نەقىش ۋە تەڭلىك رەڭلىرىدە جىمجىتلىق، سۈكۈنات كەيپىياتى گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدىغان دوپپىلارنى كۆرسىتىدۇ. بادام دوپپا، غۇلجا دوپپىسى، قارا دوپپا، ئاق دوپپا قاتارلىقلار سىپايە ئۇسلۇب تىپىغا مەنسۇپ دوپپا تۈرلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ گۈللىرى كىچىكرەك، تەڭلىك رەڭلىرى سۇس ياكى قارىغا مايىل، گۈل رەڭلىرى ئاق ياكى رەڭ تۈرلىرى ئاز، رەڭ سېلىشتۈرمىسى ئاجىز بولۇپ، كىشىگە جىمجىتلىق، سۈكۈنات، ئېغىر - بېسىقلىق، تەمكىنلىك تۇيغۇسى بېرىدۇ. شۇڭا، بۇ خىل دوپپىلار ئادەتتە كىيىلگەندىن سىرت، ئۆلۈم - يېتىم، ھازا - مۇسەبەت، كېسەل يوقلاش قاتارلىق كۆڭۈلسىزلىك ئىچىدە ئۆتىدىغان پائالىيەتلەر داۋامىدا بىرقەدەر ئومۇميۈزلۈك كىيىلىدۇ.

ئارا ئۇسلۇب تۈرىدىكى دوپپىلار: بۇ شوخ ئۇسلۇب تۈرىدىكى دوپپىلار بىلەن سىپايە ئۇسلۇب تۈرىدىكى دوپپىلار ئوتتۇرىسىدا تۇرىدىغان دوپپا تۈرى بولۇپ، گۈل ۋە تەڭلىك رەڭلىرى ئانچە شوخ بولمايدۇ، ئانچە تۇتۇقمۇ بولمايدۇ. نورمال ھالەتتىكى ھېسسىيات ۋە كەيپىياتنى ئىپادىلەيدۇ. چىمەن نۇسخا دوپپا، مەنپۇ دوپپا قاتارلىقلار مۇشۇ تۈرگە مەنسۇپ بولۇپ، توي - تۆكۈن، ھېيت - ئايەم پائالىيەتلىرىدىمۇ، ئۆلۈم - يېتىم، كېسەل يوقلاش قاتارلىق پائالىيەتلەردىمۇ كىيىشكە بولىدۇ. بۇلار دوپپا ئىشلەپچىقىرىش - نىڭمۇ، دوپپا كىيىشنىڭمۇ نوقۇل ئىقتىسادىي پائالىيەت ۋە ئىستېمال پائالىيىتى بولۇپ قالماستىن، كەشلىرىنىڭ ئىدىيە، ھېسسىياتى بىلەن زىچ باغلانغان، خۇشاللىق - خاپىلىقلىرىنى تاشقى كۆرۈنۈش ئارقىلىق مۇۋاپىق ئىپادىلەشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدىغان پائالىيەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇر دوپپىلىرىنىڭ رايون ئالاھىدىلىكى دېگىنىمىزدە، ھەرخىل دوپپا تۈرلىرىنىڭ رايونلارغا تارقىلىش ۋە ئاھالىلەر ئارىسىدا ئومۇملىشىش ئالاھىدىلىكى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. دوپپا كىيىش گەرچە پۈتۈن ئۇيغۇر خەلقىگە ئورتاق بولغان كىيىنىش ئادىتى بولسىمۇ، قايسى رايوندا قايسى خىل نۇسخىدىكى دوپپىنىڭ كەڭ ئومۇملاشقانلىقىغا ئاساسەن ئۈچ رايونغا بۆلۈشكە بولىدۇ:

جەنۇبىي شىنجاڭ - بادام دوپپا، چىمەن دوپپا رايونى. بۇ تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي، تارىم ئويمانلىقىدىكى ئەتراپىدىكى بوستانلىق رايونلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ رايوندا ياشايدىغان ئۇيغۇر ئاھالىلىرى ئارىسىدا بادام دوپپا، چىمەن دوپپا كىيىش كەڭ ئومۇملاشقان. شاپاق دوپپا كىيىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس. ئاياللار ئارىسىدا مارجان دوپپا، گىلەم دوپپا، تاشكەنت دوپپىسى كىيىش ئومۇملاشقان (ھازىر ئازىيىپ كەتتى). بۇ رايوندا مەنپۇ دوپپا ۋە غۇلجا دوپپىسى كىيىدىغانلار ئاز سالماقنى ئىگىلىسىمۇ بارغانسېرى كۆپىيىش يۈزلىنىشىدە تۇرماقتا، چاچما نۇسخا دوپپا كىيىدىغانلار يوق دېيەرلىك.

بۇ رايوندا كۆپ مىقداردا دوپپا ئىشلەپچىقىرىلىدىغان بىرقانچە نۇقتىلار شەكىللەنگەن. يەنى، يەكەن ناھىيەسىدە بادام دوپپا كۆپلەپ ئىشلەپچىقىرىلىدۇ، ئۇنىڭدىن قالسا ئاق دوپپا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. قەشقەر شەھىرىدە چىمەن دوپپا، مارجان دوپپىلار كۆپ مىقداردا ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. بادام دوپپا يەكەندىن، چىمەن دوپپا، مارجان دوپپىلار قەشقەردىن باشقا جايلارغا سېتىلىدۇ. خوتەن ۋىلايىتىدە چىمەن دوپپا، شاپاق دوپپا، زەر دوپپا، مەنپۇ دوپپا قاتارلىق ھەرخىل دوپپىلار ئىشلەپچىقىرىلىدۇ، لېكىن ئىشلەپچىقىرىش بىرقەدەر تارقاق مەركەزلەشكەن، مەھسۇلاتى كۆپ بولغان ئىشلەپچىقىرىش نۇقتىلىرىنىڭ شەكىللىنىشى يېتەرسىز.

شىمالىي شىنجاڭ - مەنپۇ دوپپا، غۇلجا دوپپىسى رايونى. بۇ تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى رايونلارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ رايوندا ياشايدىغان ئاھالىلەر ئارىسىدا مەنپۇ دوپپا، غۇلجا دوپپىسى كىيىش كەڭ ئومۇملاشقان. چىمەن دوپپا، بادام دوپپا كىيىدىغانلار سەل ئازراق، چاچما دوپپا كىيىدىغانلار تېخىمۇ ئاز.

بۇ رايوندا دوپپا ئىشلەپچىقىرىش غۇلجا شەھىرىگە مەركەزلەشكەن. شەرقىي شىنجاڭ — چاچما دوپپا رايونى. بۇ تۇرپان، قومۇل ئويمانلىقىدىكى تۇرپان شەھىرى ۋە قومۇل ۋىلايىتىگە قاراشلىق جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ رايوندا تۇرپان دوپپىسى ۋە قومۇل چاچما دوپپىسى كېيىش كەڭ ئومۇملاشقان. مەنپۇ دوپپا، غۇلجا دوپپىسى، چىمەن دوپپىسى كىيىدىغانلار ئازراق. بادام دوپپا كىيىدىغانلار يوق دېيەرلىك. چاچما دوپپا ئىشلەپچىقىرىش قومۇل شەھىرىگە، تۇرپان دوپپىسى ئىشلەپچىقىرىش تۇرپان شەھىرىگە مەركەزلەشكەن. بولۇپمۇ قومۇل شەھىرىنىڭ شەھەر ئىچى، تەڭرىتاغ يېزىلىرىدا چاچما دوپپىنى ئاساس قىلغان چاچما كەشتە بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىش بىرقەدەر مەركەزلەشكەن ۋە مەلۇم كۆلەم ھاسىل قىلغان. «شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى» نىڭ 2009 - يىلى 29 - نويابىردىكى «كۆڭۈلدىكى سۆز» پروگراممىسىدا كۆرسىتىلگەن تونۇشتۇرۇشقا ئاساسلانغاندا، «ئۇيغۇر غول چاچمىچىلىق كارخانىسى» قاتارلىق چاچمىچىلىق كارخانىلىرى بارلىققا كەلگەن. بەزىلىرى «تەڭرىتاغ چاچمىلىرى» قاتارلىق تاۋار ماركىسىنى تىزىمغا ئالدۇرغان. قومۇلنىڭ 15 دانە ھەر خىل چاچما دوپپا ۋە چاچما كەشتە بۇيۇملىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىدا ساقلانغان. قومۇل چاچمىلىرى 2005 - يىلى دۆلەت دەرىجىلىك غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەن.

بەشىنچى، دوپپىنى كىيىش ئۇسۇلىمىز

ھەر مىللەتنىڭ باش كىيىملىرى ھەرخىل بولغىنىدەك، ئۇنىڭ تىكىلىشىگە بېقىپ، كىيىش ئۇسۇلىمىز ھەرخىل بولىدۇ. ھەرقانداق بۆكنىڭ ئالدى - ئارقىسى بولىدۇ. ئۇيغۇرلار ئادەتتە دوپپىلارنىڭ قىرلىرىنى يان تەرەپكە توغرىلاپ كىيىدۇ (قىرىسىز دوپپىلاردىن باشقا)، چۈنكى دوپپىنىڭ گۈللىرى ياكى قانداقلىرى ئادەمنىڭ يۈز - چىرايىغا ماس ھالدا توغرا تاناسىپ بولۇپ كېلىدۇ. قانداقلىق دوپپىلارنى چوقۇم توغرا تاناسىپ بويىچە، شاپاقلىرى (تۆپىلىكلىرى) دىن بىرىنى پېشانىگە توغرىلاپ كىيىش كېرەك. قالپاق، شىلەپە، شەپكە، قۇلاقچىلارنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا قاراپ توغرىلاپ كىيىگەندەك، دوپپىلارنىڭمۇ تۆپىلىكلىرىدىن بىرىنى پېشانىگە توغرىلاپ كىيىگەنمىز تۈزۈك. بادام دوپپىسى تىكىلىپ، جىيەكلىرىنىڭ ئۇچلىرىنى تۇتاشتۇرغاندا بىر پۆپۈچەك قويۇلىدۇ. ھەر كىم مەزكۈر پۆپۈچەكتىن تۇتۇپ، ئۇنى قۇلاق ئۈستىگە كەلتۈرۈپ، تالاسىنى پېشانىگە توغرىلاپ كىيىدۇ. دەپ-ۋەقە، دوپپىنى ئۆزى خالىغانچە، ھەر قىسما كىيىدىغانلار بار. مەسىلەن، دوپپىنى قىرلاپ، جىيىكىنى قاتلاپ دېگەندەك. ئەمما، دوپپا مەدەنىيىتى شەكىللەنگەن بۈگۈنكى كۈندە كىيىش ئۇسۇلىنىمۇ بىرلىككە كەلتۈرگەنمىز ياخشى ئادەت^①.

(ئاپتور: جۇڭگو سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىدا)

① بۇ ماقالىنى يېزىشتا ئىمىن تۇرسۇن، مۇھەممەدئىمىن ساپىرلارنىڭ ئالاقىدار ماقالىلىرىدىن پايدىلاندىم.

مامۇت قۇربان

«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى ئات ۋە ئات جابدۇقلىرىغا ئائىت بايانلاردىن ئات مەدەنىيىتىمىزگە نەزەر

تۈركىي خەلقلەر، بولۇپمۇ كۆچمەن تۇرمۇشتا ياشايدىغان تۈركىي خەلقلەرنىڭ كۆپچىلىكى بۇرۇندىن تارتىپلا چارۋىچىلىققا شۇنچە ئەھمىيەت بېرەتتىكى، سان - ساناقسىز ئات، قوي ۋە كالا پادىلىرى ئۇلارنىڭ ئاساسلىق بايلىقى ئىدى. بىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» (تۆۋەندە «دىۋان» دەپ ئېلىنىدۇ)دىكى چارۋىچىلىققا دائىر مەلۇماتلارنى ئوقۇغىنىمىزدا ئاتقا ئائىت مەزمۇنلارنىڭ خېلى كۆپلۈكىنى بايقايمىز،^① بۇ ئۇچۇرلاردىن تۈركىي مىللەتلەرنىڭ، جۈملىدىن ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتچىلىق مەدەنىيىتىگە دائىر بەلگىلىك چۈشەنچىگە ئىگە بولالايمىز.

1. ئات ۋە ئات جابدۇقلىرى

«دىۋان»دا يېزىلىشىچە، «يامان دەپ ھېسابلىغان ئات» (3 - توم 157 - بەت)نى ئىشلەتكەندە، ئالدى بىلەن ئۇنىڭغا نوختا سېلىنىدىغانلىقى مەلۇم. نوختىدا خۇددى ھازىرقىدەك «ئېغىز دۈرۈق» (3 - توم 196 - بەت)، «يۈگەن» بولاتتى. ئاتنى مىنگەن ۋاقىتتا خۇددى ھازىرقىدەك ئالدى بىلەن ئاتنىڭ نوختىسىنى سېلىپ، ئاندىن ئېغىزغا «يۈگەن»نى كىيدۈرۈپ مىنەتتى. ئاتنىڭ يۈگىنى چوڭ، كىچىك ئىككى خىل بولاتتى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «كىچىك يۈگەن» (3 - توم 224 - بەت) دەپ يېزىشى دەل بۇ نوقتىنى ئىسپاتلايدۇ. ئېغىز دۈرۈق خۇددى ھازىرقىدەك تۆمۈردىن سوقۇلاتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان»دا «نوختىلىق ئات» (3 - توم 65 - بەت) دەپ يازغانلىرىدىن ئەينى دەۋردە ئاتنى نوختىلاپ ئاندىن ئىشلىتىدىغانلىقىنى بىلىۋېلىشقا بولىدۇ.

ئات ئەقىللىك، شاش، جەڭگىۋار ھايۋان. ئۇ 11 - ئەسىردە مۇھىم قاتناش قورالى بولۇپلا قالماي، يەنە دېھقانچىلىقتىمۇ مۇھىم ئىشلەپچىقىرىش كۈچى ھېسابلىناتتى. شۇڭا، ئادەملەر كۆپىنچە ياخشىراق

① «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 1981 - يىلىدىن 1984 - يىلىغىچە خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان نۇسخىسى ئاساس قىلىندى.

ئاتقا ئىگە بولۇشنى ئۈمىد قىلىشاتتى. مەھمۇد كاشغەرىي بۇ ھەقتە توختىلىپ: «ئادەمنىڭ زور ئاتقا ئىگە بولغۇسى كەلدى» (1 - توم 398 - بەت) دەپ يازىدۇ. شۇڭا، ئادەتتە ئاتنى نوختىلاپ، ئېگەرلەپ، تاقىلاپ، «تۆشلۈك» (1 - توم 525 - بەت) باغ تارتىپ، چىڭتىپ ئىشلىتەتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «نوخ - تىلاندى» (3 - توم 157 - بەت)، «نوختىلىق ئات» (3 - توم 65 - بەت)، دېگەن سۆز ئاساسىدا «ئات نوخ - تىلاندى» دەپ يازىدۇ ھەمدە ئات نوختىسىدىكى ھالقا (3 - توم 506 - بەت) ۋە «تىزگىن» (1 - توم 578 - بەت) باش باغ توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىدۇ. «دىۋان» دا «باشباغ» (1 - توم 60 - بەت) دېگەن سۆزگە «ئات ئۇلاغنىڭ باشبېغى، ئات چۈشمىكى» دەپ ئىزاھ بېرىلگەن. بۇ ئىسىم ھازىرمۇ شۇنداق ئاتىلىۋاتىدۇ. ئىش - لەتمەكچى بولغان ئاتقا ئالدى بىلەن تاقا قاقتۇرۇلاتتى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «تاقىسىز ئات» (1 - توم 135 - بەت) دەپ يېزىشى دەل بۇ نوقتىنى ئىسپاتلايدۇ. «دىۋان» دا «كۈبەن» (1 - توم 525 - بەت) دېگەن سۆزنى «تۆگەچومى، ئاتنىڭ ئېگەر توقۇمى قاتارلىق ئات ئۇلاغ جابدۇقلىرى» دەپ ئىزاھلىغان (ئۇغۇزچە) دىن سىرت، «ياۋداق» (3 - توم 64 - بەت) دېگەن سۆز ھەققىدە توختىلىپ: «ياۋداق ئات، ئۇ ئاتنى ياۋداق مىندى» دەپ يازغانلىقىدىن قارىغاندا، ئەينى ۋاقىتتا كىشىلەر ئاتنى ياۋداق مىنىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار ئىدى.

مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «ئېگەرلىدى» (1 - توم 394 - بەت) دېگەن سۆز توغرىسىدا توختىلىپ، «ئادەم ئات ئېگەرلىدى، باشقىلاردىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ» دەپ ئىزاھلىغان، ئاتنى ئېگەرلىگەن ۋاقىتتا، ئالدى بىلەن ئاتقا «ئىچىلىك» (1 - توم 142 - بەت) سالاتتى. ئۇ «دىۋان» غا خەلق ئىچىدىكى «ئىچىلىك بولسا ئات يېغىر بولماس» دېگەن تەمسىلنى كىرگۈزۈش ئارقىلىق، ئات ئېگەرلىگەندە ئېگەر ئاستىغا چو - قۇم ئىچىلىك سېلىش لازىملىقىنى ئەسكەرتكەن. ئەينى ۋاقىتتىمۇ خۇددى ھازىرقىدەك ئاتنى جابدۇغاندا ئېگەرنىڭ تەكتىگە توقۇم (ئىچىلىك، 1 - توم 138 - بەت)، يەنى تەرلىك، «ئېگەر ئاستىغا قويۇلىدىغان كېگىز» (1 - توم 144 - بەت) - جەزلىك سالاتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «ئىگەرنىڭ ئالدى - ئارقا قاشلىرى» (1 - توم 142 - بەت) ۋە «ئېگەرنىڭ ئۈچ كۆكى» (2 - توم 413 - بەت) ھەققىدە توختى - لىپ: «ئېگەرنىڭ كۆكى ئۈچ بولىدۇ، تۆشۈك كۆپىيىپ كەتسە، ئېگەرنىڭ قېشى سۈنۈپ كېتىدۇ، تۆشۈك ئۈچتىن كەم بولسا، ئىككى كىشىنى كۆتۈرەلمەيدۇ» دەپ چۈشەندۈرىدۇ. بۇ يەردە تىلغا ئالغان ئۈچ تۆ - شۈكنىڭ ئىككىسى ئىككى تەرەپتىكى ئۈزەڭگە تۆشۈكنى كۆرسەتسە، بىرى ئېگەرنىڭ ئارقا تەرىپىدە بو - لۇپ، «قوشقۇن» (1 - توم 673 - بەت) چاتىدىغان تۆشۈكنى كۆرسىتەتتى. «ئېگەرنىڭ ئالدىنقى ۋە ئارقا قاشلىرى» (3 - توم 16 - بەت) بىر - بىرىدىن پەرق قىلاتتى، ئالدىنقى قېشىدا مۇشتەك چوڭلۇقتا ئىل - گۈچى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئات يۈگىنىنىڭ تانىسى ئىلىپ قويۇلىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىي «ئۇتاغۇن» (1 - توم 146 - بەت)، «جىرىم» دېگەن سۆزنى «ئېگەرنىڭ سول تەرىپىگە بېكىتىلىپ، ئۇلاڭنىڭ ھالقىسى تارتىل - دىغان ئەنلىك تاسما»، دەپ چۈشەندۈرگەن.

ئاتنى مىنگەن ۋاقىتتا، خۇددى ھازىرقىدەك ئۇنى نوختىلاپ، يۈگەنلەپ، ئېگەرلەپ مىنەتتى، «ئېگەر يوپۇقى» (1 - توم 567 - بەت)، «قوشقۇن» (1 - توم 673 - بەت) سېلىپ، «كاشا» (1 - توم 619 - بەت) ياكى «ئەنلىك تاسما» (1 - توم 146 - بەت) بىلەن ئىگەرنى چىڭ تارتىپ، ئۈزەڭگە سېلىپ مىنەتتى. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «ئۈزەڭگە باغ» (1 - توم 619 - بەت) دەپ يازغانلىرىدىن قارىغاندا، ئەينى ۋاقىتتا ئۈزەڭگە بېغى ئايرىم بولسا كېرەك. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «ئۈزەڭگە باغ» (1 - توم 619 - بەت)، «ھالقا» (3 - توم 506 - بەت) توڭگە ھەققىدە توختىلىپ: «يۈگەندە بولىدىغان بىر ھالقا، ئۇ ئات قولىقى - نىڭ ئاستىدا بولىدۇ، ئاتنىڭ بېشى ۋە پېشانىسىدىن ئۆتكەن قېيىشلار شۇنىڭغا تۇتاشتۇرىلىدۇ، بۇنى يۈ -

گەن توڭگىسى دەيدۇ». مەھمۇد كاشغەرىي «يۈگەننىڭ ئوڭ، سول تەرىپىدىكى نەرسىلەر» (1 - توم 522 - بەت) دەپ تەپسىلىي ئىزاھلىغان. بۇ ئاتالغۇلار مىڭ يىلدىن بېرى شۇ بويىچە ئاتىلىپ كەلمەكتە.

مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «ئەل» (1 - توم 67 - بەت) دېگەن سۆزنى ئاتنىڭ يەنە بىرخىل ئىسمى، «ئات تۈركلەرنىڭ قاننى بولغانلىقتىن، ئاتنى ئەل، دەپمۇ ئاتايدۇ، ئات باقارنى ئەل باشى، دېيىش شۇنىڭدىن كەلگەن، بۇ (ۋىلايەت باشلىقى، دېگەن سۆز بولسىمۇ، بۇنىڭدىن «ئات باقار» دېگەن ئۇقۇم ئاڭلىنىدۇ» دەپ چۈشەندۈرگەن. مەھمۇد كاشغەرىي يازغان ئاتنىڭ «تىزگىن» (1 - توم 577 - بەت) نى ھازىرمۇ شۇ بويىچە ئاتىلىپ كەلمەكتە. «دىۋان» دا يەنە «تۇياق» (3 - توم 227 - بەت) دېگەن سۆزنى «ھايۋاننىڭ تۇيىقى»، «ئات تۇيىقى» دەپ ئىزاھلاپ، ئاتنىڭ ئىككىشىپ، داۋان ياكى قۇملۇقتا ماڭالمايۋاتقانلىقىنى «تېشىرقىدى» (1 - توم 354 - بەت)، كۆمۈلدى، پاتتى» دەپ يېزىش ئارقىلىق، پۈت ياكى ئاياغنىڭ قۇمغا پاتقاندا تېشىرقايدىغانلىقىنى، بەزىدە ئات سۈرئىتى ئاستىلاپ قالسا، ئاتنى قامچىلاپمۇ قويىدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، «ئۇ ئېتىنى قامچىلىدى» (3 - توم 481 - بەت) دەپ يازىدۇ. ئات شاش، چېۋەر ھايۋان بولغاچقا، ئادەم قېشىغا كەلسە قۇلىقىنى يۇپۇرىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا «يۇپۇردى» (2 - توم 516 - بەت) دېگەن سۆز ئاساسدا «ئات قۇلىقىنى يۇپۇردى» دەپ يېزىپ، «ئات بىرەر نەرسىنى تەپكەندە ياكى بىرەر نەرسىدىن قورققاندا، شۇنداق قىلىدۇ» دەپ چۈشەندۈرگەن. بەزىدە ئات ئۇزاق ۋاقىت باغلاقتا تۇرۇپ قالسا ئىچى پۇشۇپ، ئالدى پۈتى بىلەن يەرنى تاتلايدۇ، مەھمۇد كاشغەرىي بۇنى «ئات يەرنى تاتلىدى» (3 - توم 360 - بەت) دەپ يازىدۇ. مانا بۇ ئاتنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى ھېسابلىناتتى.

مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا ئاتنىڭ خىللىرى ھەققىدە 30 نەچچە يەردە توختالغان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتدا كىشىلەر ئاتلارنى بىر - بىرىدىن رەڭگى، خۇلقى ئارقىلىق پەرقلىنىدۇرۇشكە ماھىر ئىدى.

2. «دىۋان» دىكى ئاتقا ئائىت ئاتالغۇلار:

ئازما يىلقى (1 - توم 175 - بەت) - قېرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، قويۇپ بېرىلگەن يىلقا؛ ئاق ئات (1 - توم 110 - بەت) - ئاق بوز ئات، ئۇغۇزلاردىن باشقا تۈرك قەبىلىلىرى ئاق بوز ئاتنى «ئاق ئات» دەپ ئاتايتتى؛ ئالا ئات (1 - توم 111 - بەت) - ئالچىپار ئات؛ ئاق باش ئات (1 - توم 628 - بەت) - ئاقباش يىلقا؛ بويىمۇل ئات (3 - توم 242 - بەت) - بويىندا ئېقى بار ئات؛ قاشقا ئات (1 - توم 555 - بەت) - يۈزى ئاق، كۆزلىرىنىڭ ئەتراپى قارا ئات، بۇنىڭ يەنە بىر ئىسمى پەچەلى ئات؛ ئارقۇن (1 - توم 146 - بەت) - ئارغۇن، شالغۇت، ياۋا ئايغىر بىلەن ئۆي بايتىلىدىن تۇغۇلغان ئات. ئاۋتورنىڭ دېيىشىچە، بەيگىدە كۆپىنچە مۇشۇنداق ئاتلار ئوزۇپ چىقىدۇ؛ ئەرىك ئات (1 - توم 95 - بەت) - يورغا ئات، ئۇزاق ۋە تېز يۈرىدىغان ئات، ئاۋتورنىڭ دېيىشىچە بۇ سۆزنى ئۇغۇزلار بىلمەيدۇ؛ يۈگۈرۈك ئات (3 - توم 60 - بەت) - يۈگۈرۈك ئات، بەيگىدە ئوزۇپ چىقىدىغان ئات؛ بەچەل ئات - پىچىۋېتىلگەن ئات (1 - توم 510 - بەت)؛ بوز ئات (3 - توم 169 - بەت) - رەڭگى بوز، يەنى رەڭگى ئاق بىلەن سېرىق ئوتتۇرىسىدىكى ئات؛ بۇل ئات (1 - توم 437 - بەت) - ئاق پاچاق ئات، قاشقىسى بار ئات؛ بۈگرۈل ئات (1 - توم 628 - بەت) - ئىككى بىقىنى ئاق ئات؛ بۇلاق ئات (1 - توم 492 - بەت) - بويىنى قىسقا، ئۇچىسى كەڭ ئات؛ بۈكتەل ئات (3 - توم 628 - بەت) - ساغرىسى كەڭ، ئولتۇرۇشقا ئەپلىك ئات؛ بۇل ئات (1 - توم 437 - بەت) - ئاق پاچاق ئات، قاشقىسى بار ئات؛ چىلگۈ ئات (1 - توم 560 - بەت) - شىرغا ئات؛ ئىقىلاچ ئات (1 - توم 187 - بەت) - چىرايلىق، شوخ، يۈگۈرۈك ئات؛ ئىگىش ئات (1 - توم 165 - بەت) - شاش ئات؛ كەۋەل ئات (1 - توم 513 - بەت) - يورغا ئات؛ ئارغىماق ئات (2 - توم 187 - بەت) - يۈگۈرۈك ئات؛ مۇندۇز يورغا

ئات (1 - توم 598 - بەت) — يورغىلاشتىن باشقا يۈرىشى بولمىغان ئات؛ قىر ئات (1 - توم 425 - بەت) — بوز ئات؛ قىزغۇل ئات (1 - توم 629 - بەت) — بوز بىلەن قارا ئوتتۇرىسىدا بولغان بىر خىل رەڭلىك ئات، يەنى بۇرۇل ئات؛ قوش ئات (3 - توم 174 - بەت) — خاننىڭ يېنىدا ماڭىدىغان يېتەك ئات؛ قۇبا ئات (3 - توم 299 - بەت) — قوڭۇر قۇلا ئات، رەڭگى سېرىق بىلەن ئاچ قىزىل ئوتتۇرىسىدىكى ئات؛ قۇلا ئات (3 - توم 321 - بەت) — ئاچ قوڭۇر ئات؛ ئۇلدۇق ئات (1 - توم 136 - بەت) — تاقىسىز ئات؛ ئور ئات (1 - توم 63 - بەت) — ئۇرۇل ئات، رەڭگى توق قىزىل بىلەن سېرىق ئوتتۇرىسىدىكى ئات؛ ئۈزۈك ئات (1 - توم 90 - بەت) — ئۇزار ئات، بەيگە ۋە باشقا ئىشلاردا باشقا ئاتلاردىن ئۆتۈپ كېتىدىغان ئات؛ ئۆگ ئات (1 - توم 67 - بەت) — تۆت ياشتىن ئاشقان ئات؛ ئۆكۈش يىلقى (1 - توم 84 - بەت) — توسۇن ھايۋان، ئىشقا يارىماس ئات؛ سەڭرەگۈ ئات (3 - توم 528 - بەت) — ماڭقا كېسىلى بار ئات؛ سىل ئات (3 - توم 184 - بەت) — سۈلەي ئات، يەمىنى ئاز يەيدىغان ئات؛ تاز ئات (3 - توم 202 - بەت) — چىپار ئات؛ تىغ ئات (3 - توم 176 - بەت) — رەڭگى قارا قىزىل بىلەن ئاچ قىزىل ئوتتۇرىسىدىكى ئات؛ قاشقا ئات (3 - توم 173 - بەت) — قاشقىسى كۆزىگىچە يەتكەن، قۇلاقلىرىغا يەتمىگەن، بۇرغىمۇ سوزۇلۇپ چۈشمىگەن ئات؛ تۇرلاق ئات (1 - توم 611 - بەت) — ئاجىز، ئۇرۇق ئات؛ تۈكۈز ئات (1 - توم 473 - بەت) — پېشانىسىدە تەڭگىدەك ئېقى بار ئات؛ تۇم قارا ئات (1 - توم 440 - بەت) — تۇم تۇرۇق، تۇم قارا، تۇق قارا ئات؛ ئاق پاچاق ئات (1 - توم 440 - بەت) — ئاق قاشقىسى بار ئات؛ يابىتاق ئات (3 - توم 64 - بەت) — ئۈستىدە ئېگەر - توقۇم بولمىغان ياۋداق ئات؛ ياغىز ئات — رەڭگى قىزىل بىلەن قارا ئوتتۇرىسىدىكى ئات.

ئېگەر زادى قانداق ياغاچتىن ياسالغان بولغىدى؟ گەرچە «دىۋان»دا بۇ ھەقتە بىرەر سۆز ئۇچراتمىغان بولساقمۇ، لېكىن ئارخېئولوگىيەلىك تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرى خېلى بۇرۇنلا ئېگەرنى خۇددى ھازىرقىدەكلا قىيىن ياغىچى، ياڭاق ياغىچى، ئۆرۈك ياغىچى، ئاق تېرەك ياغىچى قاتارلىقلاردىن ياساشتىن باشقا، كۈمۈشتىن قۇيۇپمۇ ياسايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. «دىۋان»دا «ئېگەر كۆكلىدى» (3 - توم، 411 - بەت) دەپ يازغانلىقىدىن قارىغاندا، ئالدى ئېگەر قىلىنىدىغان ياغاچنى ئويۇپ، ئالدى قاش، كەينى قاشلىرىنى ئېگەر قورسىقىغا يەملەپ، ياغاچ مىخ بىلەن قاداپ، ئاندىن قىرىم ياكى كۆن بىلەن كۆكلەپ، ئاندىن پەر - دازلاپ ياسايتتى.

ئات ياكى كالىنى ھارۋىغا قاتقاندىمۇ ئۇلارنىڭ ئۈچىسىغا كۆرپىچەك سېلىپ، ئۈستىگە كىچىك ئېگەر - لىڭگىچاق قويۇپ، ئاندىن ھارۋا شوتىسىنىڭ تاسمىسى قويۇلىدۇ. ئات بوينىغا بولسا بويۇنتۇرۇق (ئىچىگە يېكەن تىقىپ ياسالغان كۆن بوغا ۋە ياغاچ بوغا) سېلىنسا، كالا بوينىغا «سىياچىك» سېلىنىدۇ.

ئېگەر - توقۇم

خادىك

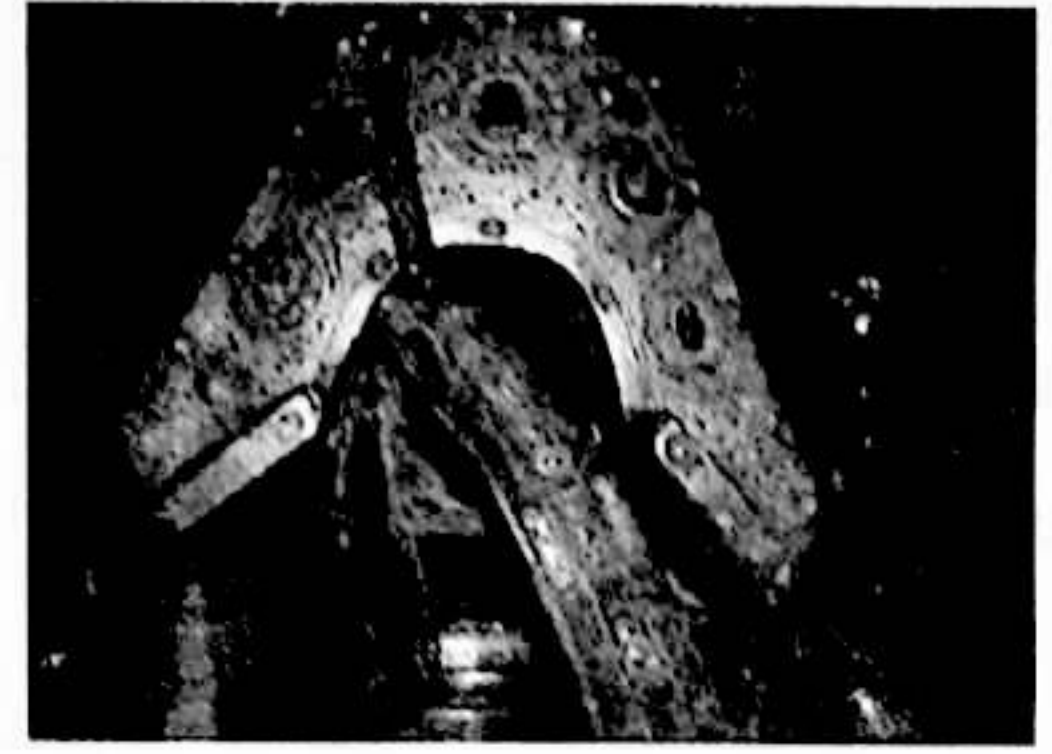

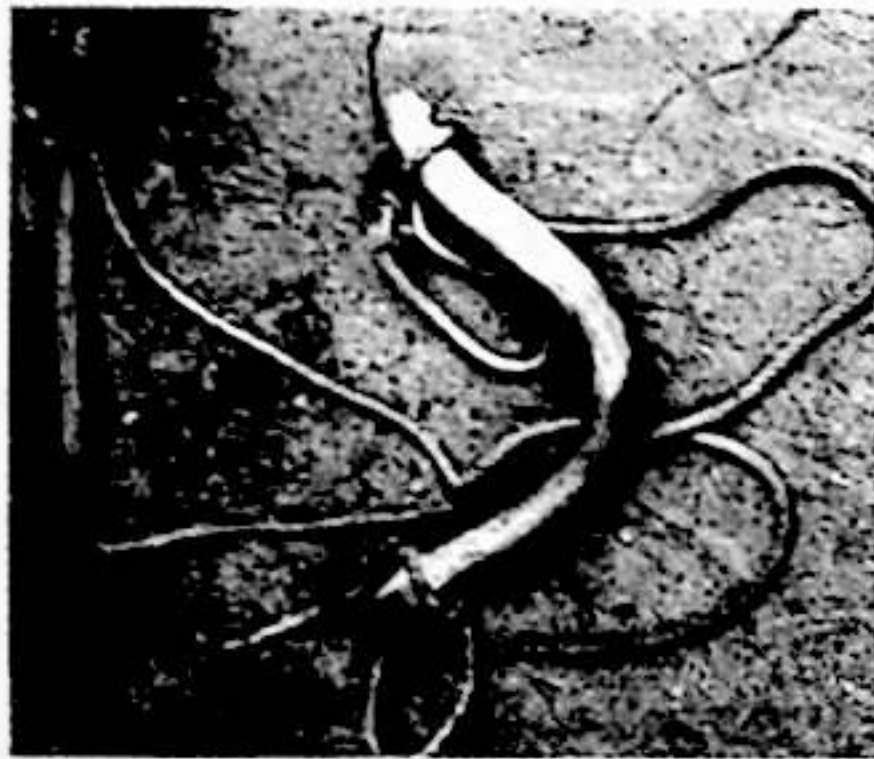
بوغا

كىچىك ئىگەر

كۈمۈش ئىگەر

سىياچىك

لىڭگىچاق

ئىگەر

جاۋەن (ياغاچ بوغا)

3. ئات كېسەللىكلىرى ۋە ئۇنى داۋالاش

ئات ئۇزۇن يوللارغا كۆپ ئىشلىتىلگەنلىكى، يۈك ئارتىلغانلىقى سەۋەبىدىن ھەر خىل كېسەللەردىن، بولۇپمۇ يېغىر بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىش تەس ئىدى. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان»دا: «ئۇ ئاتنىڭ يېغىر-رىنى داۋالىدى» (3 - توم 468 - بەت) دەپ ئۇچۇر بېرىدۇ. ئۇرۇشلار-دىمۇ ئاتنىڭ رولى كۆپ ئىدى. شۇڭا، ئاتنى ياخشى ئوزۇقلاندۇرۇش بى-لەنلا بولماي، ئاتلارنى جەڭگىۋار ھالەتتە ساقلاش ئۈچۈن، ئادەتتە ئاتلاردا بولىدىغان ھەرخىل كېسەللەرنى داۋالاشقا توغرا كېلەتتى. ئۇلارغا چىقىپ قالدىغان بەزى جاراھەتلەرنى خۇددى ئادەملەرگە چىققان جاراھەتلەرنى داغلاپ ساقايتقانغا ئوخشاش داغلاپ ساقايتاتتى. «دد-ۋان»دىكى بەزى سۆز - ئاتالغۇلارنى 11 - ئەسىردە مال دوختۇرلىرى

بولغانلىقى ھەققىدە چۈشەنچىگە ئىگە بولىمىز. ئەمما، بۇ كەسىپنىڭ باشقا تېبابەتتىن ئايرىلىپ چىققان ياكى چىقمىغانلىقىنى جەزم قىلىش قىيىن. ئومۇمەن تېۋىپ - otaqi (1 - توم 49 - بەت) ئادەتتە ئات دا-ۋالاشنى بىلەتتى. شۇڭا، مەخسۇس ئات كېسەللىكىگە دائىر سۆز - ئاتالغۇلارنىمۇ «دىۋان»دىن ئۇچرىتالايمىز. ئۇزاق ۋاقىت ئىشلەتكەن ئاتنىڭ گەجگىسىنىڭ يېغىر بولۇشىنى «گەجگىسى يېغىر ئات» (1 - توم 640 - بەت) دەپ، ئاتلاردا بولىدىغان بەزى يېرىلىش بىلەن ساقىيىدىغان بەزى كېسىلى «ئەتىلكەن» (1 - توم 214 - بەت) دەپ ئاتىشاتتى. ئادەتتە ئاتنىڭ قورسىغى ئاغرىپ قالدىغان ئەھۋاللار دائىم ئۇچراپ تۇ-

راتتى. شۇڭا، ئاتقا «ئەندىز» (1 - توم 156 - بەت) دېيىلىدىغان بىر خىل يىلتىز بېرىلەتتى. «دىۋان» دا 11 - ئەسىردە خەلق ئىچىدە ساقلانغان «ئەندىز بولسا، ئات ئۆلمەس. چۈنكى، ئۇنىڭ يىلتىزىنى يانچىپ كېسەل ئاتنىڭ بۇرنىغا تېمىتسا، ئات ساقىيىدۇ» دەپ يازغان. ئات يەنە باشقا كېسەللەردىنمۇ خالىي بولالايمىتى. شۇ سەۋەبتىن كىشىلەر ئاتتىن قان ئېلىش ئارقىلىق ئاتنى داۋالاپ تۇراتتى. 11 - ئەسىردە كىشىلەر ئاتلىرىنى چەكتۈرەتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «چەكتۈردى» (2 - توم 258 - بەت) دېگەن سۆزدىن چىقىپ، «ئۇ ئېتىدىن قان ئالدى» (3 - توم 357 - بەت) دەپ يېزىش ئارقىلىق ئاتنى داۋالاشنىڭ ئۇسۇلىنى تونۇشتۇرغان. ئەينى ۋاقىتتا ئات تۇياق كېسىلى بولۇپ قالغاندا، ئاتنى چەكتۈرۈپ، قۇلىقىغا «پىت» (1 - توم 420 - بەت) سېلىپ داۋالايدىغان ئۇسۇللارمۇ بار ئىدى. بۇ ئۇسۇللار خەلقىمىز ئىچىدە 1980 - يىللارغىچە داۋاملاشقاندى. ئۇنىڭدىن باشقا ئات كۆكسىگە چىقىدىغان «چىلدەك» (1 - توم 623 - بەت)، يەنى چەقاندىن «سېرىق سۇ بىلەن يىرىك ئاقىدۇ، داغلىسا ساقىيىدۇ» دەپ داۋالاش ئۇسۇلىمۇ كۆرسەتكەن. ئاتنى يىلان چېقىۋېلىش ئەھۋاللىرى داۋاملىق كۆرۈلۈپ تۇرغاچقا، «ئاتنى يىلان چاقتى» (2 - توم 27 - بەت) دەپ يازغان بولسىمۇ، لېكىن يىلان چېقىۋالغان ئاتنى داۋالاش ئۇسۇلىدا توختالمىغان. ئۇنىڭدىن باشقا مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا ئاتنى ئاختا قىلىش ھەققىدە كۆپ توختىلىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىي پىچىۋېتىلگەن دېگەن سۆز ھەققىدە توختىلىپ، «پىچىپ تاشلانغان ئات» (1 - توم 510 - بەت)، «ئۇ قۇزنى پىچىتى» (1 - توم 399 - بەت) دېگەن سۆزلەرنى يازغان. 11 - ئەسىردە ئاختا قىلىنغان ئادەمنى «پىچىۋېتىلگەن» (1 - توم 492 - بەت)، «ئاختا» دەيدىغانلىقىدىنمۇ خەۋەر بەرگەن. لېكىن، ئادەمنى قانداق ئاختا قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىلمىگەن.

11 - ئەسىردىمۇ خۇددى ھازىرقىدەكلا ئاتنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى يەيتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «قېزا» (1 - توم 629 - بەت) دېگەن سۆزدىن چىقىپ «يىلقىنىڭ قېزىسى ياغدۇر» (3 - توم 309 - بەت)، «تۈركلەر ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ياغ مۇشۇ» دەيدۇ. ھەممە تۇياقلىق ھايۋانلارنىڭ يېلىنىمۇ ئوخشاشلا «يېلىن» (3 - توم 28 - بەت) دېيىلەتتى. بايتالنىڭ بوغاز بولغىنىنى خۇددى ھازىرقىدەك «بوغاز بايتال» (1 - توم 639 - بەت) دەپ ئاتايتتى.

مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «دىۋان» نىدىكى خاتىرىلەر بىزنى ئاتنىڭ ئەينى دەۋردىكى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدە تۇتقان ئورنى ۋە ئوينىغان رولى ھەققىدە بەلگىلىك چۈشەنچىگە ئىگە قىلىدۇ. ئات ھەققىدە تەنمۇ بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇنقى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي، مەدەنىيەت ۋە باشقا ساھەلىرىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پېشقەدەم كادىرلار باشقارمىسىدا)

مۇنەۋۋەر مۇختەر

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» دا ئەكس ئەتكەن

فونېتىكىلىق، ئىستىلىستىكىلىق گۈزەللىك توغرىسىدا

خەلق داستانلىرى ئەمگەكچى خەلقنىڭ بىرەر چوڭ ۋە قەدىكى تىپىك قەھرىماننى تەسۋىرلەيدىغان كۈللەكتىپ ئىجادىيىتى بولۇپ، ئۇزاق تارىختىن بېرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن چوڭ ھە - جىمدىكى بەدىئىي ئەسەردۇر. خەلق داستانلىرى مۇكەممەل سۆزىت ۋە جانلىق شېئىرىي ئوبراز ئارقىلىق ئۆز دەۋرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيىتىگە دائىر كەڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ^①.

خەلق داستانلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يىرىك زانىرى بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان لوپ - نور خەلق داستانلىرى، لوپنورلۇقلارنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن بېرى تارىم ۋادىسىنىڭ پىنھانلىرىدا ياشاش جەريانىدا ھاسىل قىلغان مەدەنىيەت خاسلىقىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن بولۇپ، لوپنور خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ئېستېتىك كۆز قارىشى ۋە ئېھتىياجى بويىچە بۇ ئالاھىدە سەنئەت تۈرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز يۇرتىدىكى ئىجتىمائىي ۋەقەلەر، تۈرمۈش ئادەتلىرى ۋە كەچۈرمىشلىرىنى ئەكس ئەتكۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋا - قىتتا، لوپنور خەلق داستانلىرىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىستىلىستىكىلىق گۈزەللىكى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن نامايان قىلىنغان. بۇ گۈزەللىك ئالدى بىلەن داستان تىلىنىڭ فونېتىكا جەھەتتىكى ئىستىلىستىكىسىدا ئىپادىلىنىدۇ.

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانى لوپنور خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى تۈپ مەزمۇن قىلغان، شەكىل جەھەتتىن شېئىرىي تىلغا تويۇنغان بىر داستان بولۇپ، داستان تىلىدا ئەكس ئەتكەن تۈرلۈك ئىستىلىستىكىلىق ئامىللار، قوشاقلارنىڭ رېتىمدارلىقى، نەسرىي بايانلارنىڭ ئاھاڭدارلىقى، داس - تان خاتىمىسىدىكى تىراگېدىيەلىك گۈزەللىك بىلەن قوشۇلۇپ، كىشىدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرىدۇ.

① مۇھەممەد زۇنۇن، ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى، 286 - بەت.

راتتى. شۇڭا، ئاتقا «ئەندىز» (1 - توم 156 - بەت) دېيىلىدىغان بىر خىل يىلتىز بېرىلەتتى. «دىۋان» دا 11 - ئەسىردە خەلق ئىچىدە ساقلانغان «ئەندىز بولسا، ئات ئۆلمەس. چۈنكى، ئۇنىڭ يىلتىزىنى يانچىپ كېسەل ئاتنىڭ بۇرىنغا تېمىتسا، ئات ساقىيىدۇ» دەپ يازغان. ئات يەنە باشقا كېسەللەردىنمۇ خالىي بولالا-مايتتى. شۇ سەۋەبتىن كىشىلەر ئاتتىن قان ئېلىش ئارقىلىق ئاتنى داۋالاپ تۇراتتى. 11 - ئەسىردە كىشىلەر ئاتلىرىنى چەكتۈرەتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «چەكتۈردى» (2 - توم 258 - بەت) دېگەن سۆزدىن چىقىپ، «ئۇ ئېتىدىن قان ئالدى» (3 - توم 357 - بەت) دەپ يېزىش ئارقىلىق ئاتنى داۋالاشنىڭ ئۇسۇلىنى تونۇشتۇرغان. ئەينى ۋاقىتتا ئات تۇياق كېسىلى بولۇپ قالغاندا، ئاتنى چەكتۈرۈپ، قۇلىقىغا «پىت» (1 - توم 420 - بەت) سېلىپ داۋالايدىغان ئۇسۇللارمۇ بار ئىدى. بۇ ئۇسۇللار خەلقىمىز ئىچىدە 1980 - يىللار - غىچە داۋاملاشقاندى. ئۇنىڭدىن باشقا ئات كۆكسىگە چىقىدىغان «چىلدەك» (1 - توم 623 - بەت)، يەنى چى-قاندىن «سېرىق سۇ بىلەن يىرىك ئاقىدۇ، داغلىسا ساقىيىدۇ» دەپ داۋالاش ئۇسۇلىمۇ كۆرسەتكەن. ئاتنى يىلان چېقىۋېلىش ئەھۋاللىرى داۋاملىق كۆرۈلۈپ تۇرغاچقا، «ئاتنى يىلان چاقتى» (2 - توم 27 - بەت) دەپ يازغان بولسىمۇ، لېكىن يىلان چېقىۋالغان ئاتنى داۋالاش ئۇسۇلىدا توختالمىغان. ئۇنىڭدىن باشقا مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا ئاتنى ئاختا قىلىش ھەققىدە كۆپ توختىلىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىي پىچىۋې-تىلگەن دېگەن سۆز ھەققىدە توختىلىپ، «پىچىپ تاشلانغان ئات» (1 - توم 510 - بەت)، «ئۇ قۇزنى پىچىتى» (1 - توم 399 - بەت) دېگەن سۆزلەرنى يازغان. 11 - ئەسىردە ئاختا قىلىنغان ئادەمنى «پىچىۋې-تىلگەن» (1 - توم 492 - بەت)، «ئاختا» دەيدىغانلىقىدىنمۇ خەۋەر بەرگەن. لېكىن، ئادەمنى قانداق ئاختا قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا ئۇچۇر بېرىلمىگەن.

11 - ئەسىردىمۇ خۇددى ھازىرقىدەكلا ئاتنىڭ ئىچكى ئەزالىرىنى يەيتتى. مەھمۇد كاشغەرىي «قېزا» (1 - توم 629 - بەت) دېگەن سۆزدىن چىقىپ «يىلقىنىڭ قېزىسى ياغدۇر» (3 - توم 309 - بەت)، «تۈركلەر ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ياغ مۇشۇ» دەيدۇ. ھەممە تۇياقلىق ھايۋانلارنىڭ يېلىنىمۇ ئوخشاشلا «يېلىن» (3 - توم 28 - بەت) دېيىلەتتى. بايتالنىڭ بوغاز بولغىنىنى خۇددى ھازىرقىدەك «بوغاز بايتال» (1 - توم 639 - بەت) دەپ ئاتايتتى.

مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «دىۋان» نىدىكى خاتىرىلەر بىزنى ئاتنىڭ ئەينى دەۋردىكى تۈركىي مىللەتلەر-نىڭ تۇرمۇش، ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدە تۇتقان ئورنى ۋە ئوينىغان رولى ھەققىدە بەلگىلىك چۈ-شەنچىگە ئىگە قىلىدۇ. ئات ھەققىدە تەنمۇ بۇنىڭدىن مىڭ يىل بۇرۇنقى تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي، مەدەنىيەت ۋە باشقا ساھەلىرىدە مۇھىم ئورۇن تۇتقان.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پېشقەدەم كادىرلار باشقارمىسىدا)

مۇنەۋۋەر مۇختەر

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» دا ئەكس ئەتكەن

فونېتىكىلىق، ئىستىلىستىكىلىق گۈزەللىك توغرىسىدا

خەلق داستانلىرى ئەمگەكچى خەلقنىڭ بىرەر چوڭ ۋەقەدىكى تىپىك قەھرىماننى تەسۋىرلەيدىغان كولىكتىپ ئىجادىيىتى بولۇپ، ئۇزاق تارىختىن بېرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن چوڭ ھە - جىمدىكى بەدىئىي ئەسەردۇر. خەلق داستانلىرى مۇكەممەل سۈزىت ۋە جانلىق شېئىرىي ئوبراز ئارقىلىق ئۆز دەۋرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيىتىگە دائىر كەڭ ئىجتىمائىي تۈرمۈشنى ئەكس ئەتكۈزىدۇ^①.

خەلق داستانلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يىرىك ژانىرى بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. ئۇيغۇر خەلق داستانلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان لوپ - نور خەلق داستانلىرى، لوپنورلۇقلارنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن بېرى تارىم ۋادىسىنىڭ پىنھانلىرىدا ياشاش جەريانىدا ھاسىل قىلغان مەدەنىيەت خاسلىقىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن بولۇپ، لوپنور خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ئېستېتىك كۆز قارىشى ۋە ئېھتىياجى بويىچە بۇ ئالاھىدە سەنئەت تۈرىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز يۇرتىدىكى ئىجتىمائىي ۋەقەلەر، تۈرمۈش ئادەتلىرى ۋە كەچۈرمىشلىرىنى ئەكس ئەتكۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋا - قىتتا، لوپنور خەلق داستانلىرىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىستىلىستىكىلىق گۈزەللىكى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن نامايان قىلىنغان. بۇ گۈزەللىك ئالدى بىلەن داستان تىلىنىڭ فونېتىكا جەھەتتىكى ئىستىلىستىكىسىدا ئىپادىلىنىدۇ.

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانى لوپنور خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى تۈپ مەزمۇن قىلغان، شەكىل جەھەتتىن شېئىرىي تىلغا تويۇنغان بىر داستان بولۇپ، داستان تىلىدا ئەكس ئەتكەن تۈرلۈك ئىستىلىستىكىلىق ئامىللار، قوشاقلارنىڭ رېتىمدارلىقى، نەسرىي بايانلارنىڭ ئاھاڭدارلىقى، داس - تان خاتىمىسىدىكى تىراگېدىيەلىك گۈزەللىك بىلەن قوشۇلۇپ، كىشىدە ئۇنتۇلماس تەسىرات قالدۇرىدۇ.

① مۇھەممەد زۇنۇن، ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى، 286 - بەت.

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانى باشقا داستانلارغا ئوخشاشلا نەسر ۋە نەزم تىلىنىڭ بىر - لەشمىسىدىن ئىبارەت بولۇپ، نەسرىي بايانلاردىنمۇ بىر خىل كۈچلۈك ئىچكى رىتىمنى بايقاش تەس ئەمەس. ئۇنىڭ نەزم قىسمى بولسا ئاساسەن يېنىك ۋە زىنلىك قوشاق شەكلىدە بولۇپ، كۆپ قىسمى ئالتە مىسرالىق، يەتتە بوغۇملۇق شەكلىدە كەلگەن، قىسمەنلىرى تۆت مىسرا، ئون بوغۇملۇق ياكى سەككىز مىسرا، ئون بىر بوغۇملۇق ھالەتتە كەلگەن. داستاننىڭ نەزم قىسمى ئاددىي - ساددا، ئاغزاكى جانلىق تىلغا ئەپچىل ماسلاشقان بارماق ۋەزىنىدە ئىجاد قىلىنغان.

مەلۇمكى، تىل گۈزەللىكى مەزمۇندىكى گۈزەللىكنى ئۆز ئىچىگە ئېلىش بىلەن بىللە، تىلنىڭ مۇزد - كىدارلىقى تەرىقىسىدە ئىپادىلىنىدىغان تاشقى گۈزەللىكىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان مۇزىكىدارلىق «فونېتىكا ئىستىلىستىكىسى» دېگەن نامدا تىلغا ئېلىنىدىغان، تىلنى يېقىملىق قىلىدىغان ھەر خىل فونېتىكىلىق ۋاستىلەر ئارقىلىق ئېرىشىلىدىغان ئاھاڭدارلىق ھەم رىتىمدارلىق بولۇپ، نۇ - تۇق گۈزەللىكىنىڭ تاشقى بەلگىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

فونېتىكا ئىستىلىستىكىسى ئىستىلىستىكىنىڭ بىر مۇھىم تارمىقى بولۇپ، تىلدىكى فونېتىكىلىق ۋاستىلەر ئارقىلىق ئوي - پىكىرنى ۋە ھېسسىياتنى تەسۋىرلىك، يۇمۇرلۇق، رىتىملىق، ئاھاڭدار، يې - قىملىق قىلىپ ئىپادىلەشنىڭ كۈنكەرت ئۇسۇل - قائىدىلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

فونېتىكا ئىستىلىستىكىسى مەلۇم بىر قوۋمنىڭ ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىشتا ئەمەس، بەلكى ئە - دەبىيات ئارقىلىق تېخىمۇ بىر قەدەم ئىچكىرىلىگەن ھالدا شۇ ئىجتىمائىي كوللېكتىپنىڭ مەدەنىيەت پىسخىكىسى ۋە ئېستېتىك زوقلىنىش سەۋىيەسى بىلەن تونۇشۇشتا قىممىتى زور بولۇپ، مىللىي مەدە - نىيەت قېزىلمىلىرىنى بايقاپ چىقىش كۈچەپ تەكىتلىنىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. تۆۋەندە، «بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانىنىڭ فونېتىكا جەھەتتە ھاسىل قىلغان ئىستى - لىستىك ئۈنۈمىنى بىر قانچە كىچىك مەزمۇن بويىچە تەھلىل قىلىپ ئۆتىمىز:

1. سەجئىي سەنئىتى

نەسرىي ئەسەرلەردە قاپىيە قوللىنىش «سەجئىي» دېگەن نام بىلەن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا كەڭ قوللىنىلغان. ئۇيغۇر كىلاسسىكلىرىدىن نەۋائى قاتارلىقلار سەجئىي سەنئىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغان. مەسىلەن: «تا تۈرك ئېلى تىلى ۋە فەساھەت دىققەتى ۋە بەلاغەت ۋە ۋۇسئەتكى، ئول ھەزرەت بۇ تىل ۋە ئىبارەت بىرلە نەزم بىساتى تۈزۈپدۇرلار ۋە مەسھۇ ئەنفاسى ۋە خىزر زۇلالىدىن ئۆلۈك تىرگۈزمەك تەرىقىن ئالەم ئەھ - لىگە كۆرگۈزۈپدۇرلار، زاھىر قىلدىم ۋە خەيالىمغە مۇنداق كېلۈركىم، تۈرك ئۇلۇسى فەسھلەرغە ئۇلۇغ ھە - قىقەت سابىت قىلدىمكى، ئۆز ئەلفاز ۋە ئىبارەتلەرى ھەقىقەتى ۋە ئۆز تىل ۋە لۇغەتلەرى كەيفىيەتىدىن ۋاقىف بولدىلار ۋە فارسگۈيلارنىڭ ئىبارەت ۋە ئەلفاز بابىدا تەئىن قىلۇر سەرزەنشىدىن قۇتۇلدىلار.»^②

(مەن بۇ رسالىدە ئۇ ھەزرەتنىڭ تۈرك خەلقى تىلى ئارقىلىق ئەڭ چوڭقۇر ئۇقۇم ۋە ئەڭ يۈكسەك پىكىرلەرنى قانداق ئىپادە قىلغانلىقى ھەم قانداق مۆجىزىلەرنى ياراتقانلىقىنىمۇ كۆرسەتتىم. ئويلايمەن - كى، مەن تۈرك خەلقىنىڭ خۇش تىللىرىغا بۈيۈك بىر ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بەردىم. ئۇلار بۇ ئارقىلىق ئۆز تىلىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى بىلدى ۋە پارسگۈيلارنىڭ تىل جەھەتتىكى تاپا - تەنىلىرىدىن قۇتۇلدى.) ئۇنىڭدىن باشقا، سەجئىي سەنئىتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا تېخىمۇ كەڭ قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن: بار ئىكەن، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن، توق ئىكەن... (كۆپ قىسىم ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ باشلى - نىش سۆزى)

② ئەلىشىر نەۋائى: «مۇھاكەمەتۇل - لۇغاتەين»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 - يىلى نەشرى، 101 - بەت.

ئاسماننى قارا بۇلۇت قاپلىدى، تارىم مۇڭلىنىپ كۆزىنى ياشلىدى... ئۈچ ئەۋلادتىن تارتىپ لوپنور كۆلى ئەتراپىدا بايلارنىڭ پادىسىنى باققان تىلەك ئائىلىسىنىڭ كەنجى يىگىتى بۇلبۇل ئايدىن يورۇق، كۈندىن نۇرلۇق، سەدەپتىن سۈزۈك، دىلى بەك نازۇك... سۆيگەن ۋاپادارى قىزىلگۈلدىن ئايرىلدى، قانداقلىرى قايرىلدى... (لوپنور خەلق داستانى «قىزىلگۈلۈم»)

«بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانىدا سەجىئى سەنئىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىلغان بولۇپ، داستاننىڭ نەسرى قىسمىدا قاپىيەلىك سۆزلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

«بايمۇ ئەمەس، كەمبەغەلمۇ ئەمەس بولۇپ، بايلارغا بېقىنماي، كەمبەغەللەرگە چىقىلماي ئۆتكەن» - كەن»، «چېلىشىش، ئوقيا ئېتىش ۋە قىلىچۈزلىقتا ئەرلەرنىڭ پىرى، يىگىتلەرنىڭ شىرى ئىكەن».

«سەپەردە يول يۈرۈپ، يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ، ئادەم ئايىغى بېسىلمىغان چۆل - باياۋانلارنى كېزىپ، قۇم دۆڭلىرىدىن ئېشىپ يېڭىسۇ دېگەن بىر يۇرتنىڭ قارىسىنى كۆرۈپتۇ».

«يۇرتتىكى كىچىك - چوڭ، پىششىق - توڭ ھەممىسى ئۇنى ياخشى كۆرۈشىدىكەن».

«ئۇنىڭ جېنىغا جان، ھالسىزلىقىغا دەرمان قوشۇلغاندەك بوپتۇ».

«بۇ خوتۇن قارىغانغا قاش، كېتىۋاتقانغا تاش ئېتىپ، بويلارنى بۇزۇپ، ئۆيلۈكلەرنىڭ ئۆيىنى تۈزۈ - تۈپ، كىشىلەرنىڭ يامان كۆزى، زەھەر سۆزىگە قالغان ئازغۇن ئىكەن»^①.

2. ئاھاڭدارلىق

(1) تۇراق

تۇراق — نۇتۇقتىكى «پائۇزا»غا تەڭداش ئۇقۇم بولۇپ، شېئىرنىڭ مىسرالىرى ئارىلىقىدىكى قانۇن-يەتلىك توختاشنى كۆرسىتىدۇ. تۇراق بولسا شېئىردا ئاھاڭدارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىدىغان ئامىل. بار-ماق ۋەزىنلىك شېئىرلاردا تۇراق سۆز - ئىبارىلەرنىڭ مەنە پۈتۈنلۈكى بويىچە ئايرىلىدۇ. مەسىلەن:

قاچىلداشقان / قاغىلار

يارىم سالام / دېدىمۇ؟

چوڭ يولنۇ چا / لىپ باقاي

ئوۋدىن يانپ / كەلدىمۇ؟

تاشلاۋەتتى / يوقلاماي

يا كۆڭلۈنۈ / بۆلدىمۇ؟

ئاتام ئوۋغا / چىققاندا

بۇنچە ئادەم / ئالمايتى

ئانامغىمۇ، / ماڭمۇ

دېمەي سەپەر / سالمايتى^②.

(2) رىتىم

رىتىم — شېئىرىي نۇتۇقتىكى بىر خىل مىقداردىكى سۆز بۆلەكلىرىنىڭ ئىزچىل ۋە بىر ئۆلچەمدە

① «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، «بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانى، 214 - 253 - بەتلەر.

② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 240 - بەت.

تەكرارلىنىپ كېلىشىمنى كۆرسىتىدۇ. نۇتۇقتىكى رىتىم تىلنىڭ مۇزىكىدارلىقىدىن پايدىلىنىپ نۇتۇقتىكى نىسپىي تەرتىپلىك پائۇزا ئارقىلىق ئېرىشىلگەن يېقىملىقلىق ۋە ئاۋاز ئېستېتىكىسىدىن ئىبارەت. ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە رىتىم ناھايىتى مۇھىم ئورۇننى تۇتىدۇ. «رىتىم» دېگەن سۆز ئەسلىدە گرىكچە «rhythmos» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، مەنىسى «ماسلىشىش»، «لايىقلىشىش» دېگەنلىك بولىدۇ. شېئىردا چوقۇم رىتىم بولىدۇ، ئەگەر شېئىردا رىتىم بولمىسا، ئۇنداق شېئىرنى شېئىر دېگىلى بولمايدۇ. رىتىم — ھەرىكەتنىڭ قائىدىلىك ساداسى، ھادىسە، ھەرىكەت ۋە تاۋۇشلارنىڭ تەرتىپلىك ھالدا تەكرارلىنىشىدۇر.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئازادە ۋە شاد - خۇراملىق ھېسسىياتتىن كۆپىنچە يارقىن ۋە جانلىق رىتىم شەكىللىنىدۇ؛ كۆتۈرەڭگۈ كەيپىياتتىن ھەر دائىم جىددىي ھەم كۈچلۈك رىتىم ئىپادىلەنسە، قايغۇ - ھەسرەتلىك ھېسسىياتتىن ھامان ئاستا ۋە ئېغىر رىتىم ئىپادىلىنىدۇ. دېمەك، رىتىملاردىكى ئۆزگىرىشنى شېئىرنىڭ مەزمۇنى بىلەن شائىرنىڭ تۇرمۇشتىن ئالغان ھېسسىياتىنىڭ دەرىجىسى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن:

ئاناڭ سەنى / پەرزاتتەك / تۇغۇپتۇ،
تەقدىر خۇدا / سەنى ماڭا / بۇيرۇپتۇ.
ئايتىۋالاي / ئىككى ئاغىز / گەپىمنى،
خالغا چىق / يارىڭ كۈتۈپ / تۇرۇپتۇ.

كۆرۈنۈسەن / ئايغا ئوخشاپ / جامالىڭ،
شامال بولۇپ / كېلىپ تۇرسا / سالامىڭ.
مەن غېرىبىنى / ئويلارسەنمۇ، / ئاي گۈلۈم،
بىلسەم دەيمەن / كىمدە سەنىڭ / خىيالىڭ؟^①

يۇقىرىدىكى مىسالدا دەسلەپكى ئىككى بۆلەك تۆت بوغۇمدىن، كېيىنكى بۆلەك ئۈچ بوغۇمدىن تەركىب تاپقان. بۇ خىل رىتىم كېيىنكى جۈملىلەردىمۇ ئوخشاش تەكرارلانغان. (3) قاپىيە

قاپىيە رىتىمىنى كۈچەيتىشنىڭ بىر خىل ۋاسىتىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ خۇددى مۇزىكىنى پەيدىگە كەلتۈرۈپ چالغاندەك، ئەسەرنىڭ ئاھاڭىنى تېخىمۇ جانلاندۇرىدۇ، ئاڭلىغۇچىلارغا ئىستېتىك زۇق بېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شېئىرىي نۇتۇقنى تەرتىپكە سېلىشنىڭ ۋاسىتىلىرى بولغان رىتىم ۋە قاپىيەلەر شېئىرنىڭ ئاھاڭدارلىقى ۋە مۇزىكىلىقلىقىنىڭ ئاساسىي بەلگىسى سۈپىتىدە داستاننى باشقا نەسرىي ئەسەرلەردىن پەرقلەندۈرۈپ تۇرىدۇ. مەسىلەن:

... ئەي مېنىڭ بوز كۆرپەش ئامرىقىم، كۆزۈمنىڭ نۇرى، دىلىمنىڭ ھۈزۈرى... سېنىڭ بىلەن بىللە ھايات كەچۈرسەم، دەريا بويلىرىدا بىللە قوي - كالا بېقىپ يۈرسەم، مەڭزىڭگە مەڭزىمنى يېقىپ يۈرسەم بەكمۇ قۇتلۇق بولاتتىم...^①

يۇقىرىقى باياندىكى «نۇرى»، «ھۈزۈرى»، «كەچۈرسەم»، «يۈرسەم»، «بېقىپ»، «بېقىپ» قاتارلىق قاپىيە.

① ۋاڭ دېچۈن: «ئىستىلىستىكا لۇغىتى»، جېجياڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1987 - يىلى، 85 - بەت.

② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 220 - بەت.

يەدەش سۆزلەر داستان تىلىنى ئاھاڭدار قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

ئۆگەن دەريا بويىنى،
گۈل تېرىپ بوستان ئېتەي.
تەنگە چۈشتى ئوت - كۆيۈك،
ئەمدى مەن قانداق ئېتەي؟
كەلىپ ھالىمنى سورا،
كەلگەن پۈتلۈرۈڭ كېتەي.^①

يۇقىرىقى مىسرالاردىكى «ئېتەي» ۋە «كېتەي» دېگەن سۆزلەر توق قاپىيەلىك سۆزلەر بولۇپ، كىشىگە كۈچلۈك مۇزىكىدارلىق تۇيغۇسى بېرىدۇ. توق قاپىيە - تويۇنغان قاپىيە بولۇپ، تىلدىكى تاۋۇش چىقىرىش ئورنى ۋە ئۇسۇلى ئوخشاش بولغان تاۋۇشلاردىن تۈزۈلگەن قاپىيەلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

قارا ساچ ئايىم، جەرەن كۆزۈڭدە قاراپ
ئوتۇڭ سالىپ ھالىمنى قىلدىڭ خاراب.^②
يۈزى قارا، بۇرنى ئىلمەك، پاخماق ساچ،
سارمادادەك ئولتۇرادۇ كۆزى ئاچ.
گەپ قىلادۇ قېرى ئىتتەك خىرقىراپ،
يالغۇز ئۇچراپ قالسا ئۇندىن يىراق قاچ.^③

يۇقىرىدىكى مىسرالاردا «قاراپ»، «خاراب» ۋە «ساچ»، «ئاچ»، «قاچ» قاتارلىقلار توق قاپىيەلىك سۆزلەردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاچ قاپىيە «بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستاندا كۆپ قوللىنىلغان. بۇنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى، بېيىت ئېيتقۇچى قاپىيە كەلتۈرۈشتە بوغۇلۇپ قالمايدۇ. چۈنكى، ئاچ قاپىيە توق قاپىيەگە قارىغاندا كەڭرەك بولىدۇ. مەسىلەن:

ئەي بوز كۆرپەش، بوز يىگىت،
بىلەرسەنمۇ دەردىمنى؟
كۆيۈك ئوتۇڭ كۈل قىلدى
پۈتۈن بەدەن - تەنمىنى.
مەن ساڭا ئويناش بولاي،

① «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 249 - بەت.
② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 221 - بەت.
③ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 220 - بەت.
④ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 224 - بەت.

قۇۋاندۇر يۈرەكىمنى^①.
ساناسام بىر كام ئوتتۇز،
بۇ قامۇشنىڭ ئۈيەسى.
جىمى يەرگە يايلىغان
بوز يىگىتنىڭ سايەسى.
قاراسام كۆزۈم يەتمەس،
نەدە ئىككىن مەللەسى^②.

يۇقىرىدىكى مىسرالاردا « دەردىمنى»، « تەنمىنى»، « يۈرەكىمنى» ۋە « ئۈيەسى»، « سايەسى»، « مەللە - سى» قاتارلىقلار ئاچ قاپىيەلىك سۆزلەردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3. تەكرارلاش

مەلۇم بىر پىكىرنى گەۋدىلەندۈرۈش، مەلۇم بىر ھېسسىياتنى تەكىتلەش مەقسىتىدە، ئوخشاش بىر تاۋۇش، سۆز، سۆز بىرىكمىسى، جۈملە ياكى جۈملە توپىنى قايتا - قايتا ئىشلىتىش تەكرارلاش دېيىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل بىلەن مەلۇم بىر نۇقتا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلۈپلا قالماستىن نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىمۇ مۇناسىپ دەرىجىدە ئاشۇرۇلىدۇ. چۈنكى، تەكرارلىنىدىغان بىرلىك ئوخشاش تاۋۇش، سۆز ياكى سۆز بىرىكمىسى بولۇپ، شېئىرىي نۇتۇقتا قاپىيە، تۇراق ھاسىل قىلىدۇ. مەسىلەن:

ھوي باياغىل، باياغىل،
ئاداشتىڭمۇ ئەقلىڭدىن...^③

ئەي خۇدا، قاندا خۇدا،
بىر كۆرسەتىپ كارامەت...^④

تەكرارلاش ئادەتتە تۈزۈلۈش شەكلىگە ئاساسەن ئۇدا تەكرارلاش ۋە ئارىلاپ تەكرارلاش دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. داستاندا بۇ ئىككى خىل شەكىلنىڭ ھەر ئىككىسى قوللىنىلغان.

(1) ئۇدا تەكرارلاش

ئوخشاش بىر سۆز ياكى جۈملىنى ئارىسىغا باشقا تەركىب قىستۇرماي، ئۈزۈلدۈرمەي ئىشلىتىش ئۇدا تەكرارلاش دەپ ئاتىلىدۇ.

(2) ئارىلاپ تەكرارلاش

ئوخشاش بىر سۆز - جۈملىنى ئايرىپ، ئوتتۇرىغا باشقا تەركىبلەرنى قىستۇرۇپ تەكرارلاش ئارىلىق قالدۇرۇپ تەكرارلاش دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ خىل تەكرارلاش داستاندا بىر قەدەر كەڭ قوللىنىلغان. مەسىلەن:

① «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 225 - بەت.
② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 222 - بەت.
③ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 229 - بەت.
④ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 249 - بەت.

تورغاي، تورغاي، تورغايىم
خەتكە يازىلدى ھالىم...^①

ئالىپ كەلسەڭ بەرسىنا
قىزلار تۈشەك سالىسىنا
ياتقا زايا دەپسەڭ سەن
ئۆزۈڭ ئالساڭ ئالسىنا
ئۆزۈڭ ئالساڭ ئالسىنا
قىزلاپ تۈشەك سالىسىنا^②

ھەي... ۋېيتىرەك، ۋېيتىرەك،
ماڭا بولغىن يار - يۆلەك...^③

قارا ساچ ئاي، قارا ساچ،
ئۇخلاۋەرمە كۆزۈڭ ئاچ...^④

بىز كۆرگەن دەردنى كۆرمە،
يارۇ دوستۇم، ياخشى قال.
بىللە ئويناپ تەڭ ئۆسكەن
قوۋم - قېرىنداش، ياخشى قال...^⑤

سەندىن مەڭگۈ ئايرىلدىم
ئانا يۇرتۇم، ياخشى قال.

تەكرارلاش يەنە سۆز - ئىبارىلەرنىڭ تەكرارلىنىش تەرتىپىگە، يەنى سۆز ئىبارىلەرنىڭ نۇتۇقىنىڭ قايىسى ئورنىدا تەكرارلىنىشىغا قاراپ، باش تەكرار، ئاياغ تەكرار ۋە باش - ئاياغ تەكرار دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈنىدۇ.

داستاندا ئاياغ تەكرارنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. بۇ خىل تەكرارلىنىش بەدىئىي تەپەككۈرنىڭ گۈزەللىكى، شېئىرىي بوشلۇقنىڭ بىپايانلىقىغا قىلچە سەلبىي تەسىر بەرمىگەن، ئەكسىچە بىر پۈتۈن داستاننىڭ ئورگانىك بىرلىكىنى ئىلگىرى سۈرگەن. مەسىلەن:

يەتمىش يىللىق ئۆمرۈمدە،
كۆڭلۈم كۈلگەن كۈنۈم يوق.
پۇل - مال زور بۇ ئالەمدە،
ياخشىلارغا كۆرۈم يوق.
بىلمەمدىكىن خۇدايىم،
يامانلارغا ئۆلۈم يوق...^⑥

ئاھلىرىم، پەريادلىرىم
گۈلدۈرلەپ چاقماق چاقسۇن.
ۋاپالىق كۆيۈشكەنلەر
بەختىدىن ماغىز چاقسۇن...^⑦

① «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 223 - بەت.
② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 225 - بەت.
③ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 243 - بەت.
④ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 238 - بەت.
⑤ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 251 - بەت.
⑥ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 250 - بەت.

4. تىركەش

تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئالدىنقى جۈملىنىڭ ئاخىرىنى كېيىنكى جۈملىنىڭ بېشىدا تەكرارلاپ، قوشنا ئىككى جۈملىنىڭ باش - ئاخىرىنى چېتىشتۈرىدىغان، شەيئىلەرنىڭ ئورگانىك باغلىنىشىنى تېخىمۇ ياخشى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ۋاستىنى كۆرسىتىدۇ. تەكرارلىنىدىغان تەركىبلەر بىر - بىرى بىلەن تىركىشىپ كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن تىركەش دەپ ئاتالغان.

تىركەش ۋاستىسى ئىشلىتىلگەن جۈملىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى رەتلىك ۋە زىچ، راۋان ۋە چۈشىنىشلىك بولىدۇ. ئۇ ئارقىلىق پىكىرنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئوقۇرمەنلەرگە بېرىدىغان تەسىرنى چوڭقۇرلاشتۇرغىلى بولىدۇ. مەسىلەن:

ئاتى كۆرپەش بولماسا	ئاغزى - بۇرنۇڭ قاناپتۇ،
ئۆزى كۆرپەش تاپايمۇ؟	بۇغا بېسىپ يېدىڭمۇ؟
ئۆزى كۆرپەش بولماسا	بۇغا گۆشى تاتلىق گۆش،
زاتى كۆرپەش تاپايمۇ؟	ماڭا ئالىپ كەلدىڭمۇ؟
ئاتى كۆرپەش تاپايمۇ	ئالىپ كەلسەڭ بەرگىنا،
زاتى كۆرپەش تاپايمۇ؟ ^①	قېنى راست گەپ قىلغىنا ^② .

يۇقىرىدىكى مىسالدىن بايقاش تەس ئەمەسكى، بۇ خىل ۋاستىدىن پايدىلىنىپ يېزىلغان شېئىرلار ئوقۇرمەنلەرگە كۈچلۈك لىرىكىلىق تەسىر بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، شېئىرنىڭ مەنە قاتلاملىرىغا چوڭقۇرلاپ كىرىشكە پۇرسەت ھازىرلايدۇ، كۈپلەپتار ئارىسىدىكى بوشلۇقنى جىپسىلاشتۇرۇپ، مۇكەممەل بىر بەدىئىي كارتىنا ھالىتىدە سەزگۈمىزدە زاھىر بولىدۇ. يەنە بۇ خىل شەكىلدە يېزىلغان شېئىرلاردىكى چوڭقۇرلۇق ۋە كۈپلەپتارنىڭ سىيرىلىش كۈچى كۈچەيگەن بولۇپ، بۇ جەھەتتە تېخىمۇ كۆپ تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. دېمەك، تىركەشنىڭ ئىستىلىستىك رولىنى ئىككى نۇقتىدىن، يەنى ئەسەرنىڭ مۇزىكىدارلىقىنى كۈچەيتىش بىلەن مەنە چوڭقۇرلۇقىنى ھاسىل قىلىشتىن چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

ئۇيغۇر تىلى ئاھاڭدارلىقى كۈچلۈك تىل. ئۇيغۇر تىلىنىڭ لوپنور دىيالېكتىدا بۇ خىل ئاھاڭدارلىق يالغۇز شېئىرىي ئەسەرلەردە ئۆز ئىپادىسىنى كۆرسىتىپلا قالماستىن، لوپنور خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ باشقا شەكىللىرى، ئادەتتىكى نۇتۇق ۋە كىشىلەرنىڭ سالام - سەھەتلىرىدىمۇ ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بۇ خىل مۇزىكىلىق گۈزەللىك، يۇقىرىدىكى مەزمۇنلاردا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك لوپنور خەلق داستانلىرىنىمۇ ئۆزگىچە تېتىملىققا ئىگە قىلغان.

فونېتىكا ئىستىلىستىكىسى بىر قوۋم تىلىنىڭ مۇزىكىدارلىق دەرىجىسىنى ئەكس ئەتكۈزۈپ بېرىدىغان كۆزنەكتۇر. «بوز كۆرپەش - قارا ساچ ئايىم» داستانىدىكى فونېتىكىلىق ئىستىلىستىك گۈزەللىك، مەزكۇر ماقالىدە خېلى تەپسىلىي تەھلىل قىلىنغان بولسىمۇ، بۇ يەردە ھەل قىلىنماي قالغان بىر مەسىلە بار. ئۇ بولسىمۇ ئاۋازلىق تىل ماتېرىيالى ئۈستىدە ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، بىر پۈتۈن ئاۋاز بۆلىكىنىڭ مۇزىكىغا قانچىلىك دەرىجىدە يېقىنلىشىدىغانلىقىنى تەكشۈرۈش ۋە ئىستاتىستىكا تۈر -

① «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 248 - بەت.
 ② «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 245 - بەت.
 ③ «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى، 243 - بەت.

غۇزۇش مۇمكىنچىلىكى بولماي قالدى. ئەمما كومپيۇتېر تىلشۇناسلىقىنىڭ ئۈزۈكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ جەھەتتىكى يېتىشمەسلىكلەرمۇ تولۇقلىنىپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. يىغىپ ئېيتقاندا، لوپنور خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا، فونېتىكا ئىستىلىستىكىسى ئارقىلىق ھەل قىلىنىدىغان مەسىلىلەر ئاز ئەمەس. لوپنور خەلق داستانلىرى تۈرلۈك فونېتىكىلىق ھادىسىلەرگە باي گۈزەل بىر جۇغلانما بولۇپ، تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار:

1. ئەلىشىر نەۋائىي: «مۇھاكەمەتۈل - لۇغاتەين»، بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 - يىلى.
2. مۇھەممەد زۇنۇن، ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى.
3. «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەۋھەرلىرى، لوپنور قىسمى»، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 2011 - يىلى نەشرى.
4. خالىق نىياز، مۇھەببەت قاسىم: «تىلشۇناسلىق ئاساسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى.
5. ۋاڭ دېچۈن: «ئىستىلىستىكا لۇغىتى»، جېجياڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1987 - يىلى نەشرى.

(ئاپتور: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە)

توپلاپ رەتلەنگۈچى: راجە ئابدۇرېشىت

رەئايەتلەر

بىكارغا ئاش بەرسە تۈزى كەمكەن دەپتۇ

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى بىزدىن يىراق ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. ئاشۇ يۇرتتا سالم ئىسىملىك بىر كىشى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ بەش ئەزاسى بېجىرىم بولسىمۇ ئىش خۇشياقمايدى. كەن. شۇڭا، ئۇ بۈگۈنگە تاپسا، ئەتىنىڭ غېمىنى قىلماي، نەدە كۈنى ئۆتسە شۇ يەردە يۈرۈپ كۈن كەچۈرىدىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ، يىللار ئۆتۈپ، سا- لىمنىڭ يېشى خېلى چوڭىيىپ قاپتۇ. يۇرتتىكى كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ بەش ئەزاسى بېجىرىم تۇرۇپ، تەييارغا ھەييار بولۇپ يۈرۈۋېرىشىدىن بىزار بو- لۇپ، ئۇنىڭغا ئىلگىرىكىدەك ئىسسىق تاماق، تەي- يار كىيىم - كېچەك بەرمەيدىغان بوپتۇ. بۇنىڭ بىلەن سالمىنىڭ كۈن ئالمىقى تەسلىشىشكە باشلاپتۇ. ئۇ بىرەر ئىش قىلاي دېسە، ھېچقانداق ھۈنەر ئۆگەنمىگەچكە ھەر قانداق ئىشنى قاملاشتۇ- رالماپتۇ. ئاخىر سالم جان بېقىش ئۈچۈن تىلەم- چىلىك قىلىشقا باشلاپتۇ. سالم تىلەمچىلىك قىلغان بولسىمۇ، يۇرتتىكى كىشىلەر ئۇنىڭ ئە-

ۋالىنى بىلگەچكە، ئۇنىڭغا تۈزۈك سەدىقە بەرمەپ- تۇ. سالم ئۆز يۇرتىدا تىلەمچىلىكىنىمۇ ئاقتۇرال- ماي، باشقا يۇرتلارغا بېرىپ تىلەمچىلىك قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە چىقىپتۇ.

سالم تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ بىر يۇرتقا بېرىپ قاپتۇ. بۇ يۇرتتىكى كىشىلەر غېرىب مۇسا- پىرلارنى «ئۆزى كەلگەن مېھمان خۇدا بەرگەن مېھمان» دەپ ئىنتايىن چوڭ كۆرىدىكەن. ھەر قان- داق غېرىب - مۇساپىر كەلسە، كىشىلەرنىڭ ھەم- مىسى مېھمان كەلگەندەك ئىززەتلەيدىكەن. لېكىن، بۇ يۇرتتا تۈز ئىنتايىن قىس بولۇپ، تۈزنى ناھايى- تى چىڭ تۇتۇپ ئىشلىتىدىكەن. تاماقلارنى تۈز- سىز دېگۈدەك ئېتىدىكەن. سالم بۇ يۇرتقا يېتىپ كېلىپ، سەدىقە تىلەپ كىرگەن تۈنجى ئۆيىنىڭ ئى- گىسى سالمىنى كۆرۈپ:

— كەلسىلە، «ئۆزى كەلگەن مېھمان خۇدا بەرگەن مېھمان» دەپتىكەن، باسقان ئىزلىرىدىن بەرىكەت ياغسۇن، — دەپ، خۇددى يىراقتىكى تۇغ- قىنى مېھمان بولۇپ كەلگەندەك ناھايىتى قىزغىن- لىق بىلەن قارشى ئېلىپ، ئىززەت- ئىكراملار بى- لەن ئۆيىگە باشلاپتۇ.

سالىم بۇنداق ئىززەتلىنىشتىن ھەيران بوپ-
تۇ. ئۆي ئىگىسى سالىمنىڭ ئالدىغا داستىخان
سېلىپ، داستىخاننى نازۇنىمەتلەر بىلەن تولدۇ-
رۇپتۇ ھەمدە سالىمنى نېمەتلەرگە بېقىشقا تەكلىپ
قىپتۇ. سالىم بۇ ئۆيگە مېھمان بولۇپ كەلگەن-
دەك، نېمەتلەرنى بەھۇزۇر يەپتۇ. ئاندىن كېيىن
ئۆي ئىگىسى سالىمنىڭ ئالدىغا تاماق كەلتۈرۈپتۇ.
تاماقنى كۆرۈپ سالىمنىڭ ئىشتىھاسى باشقىدىن
ئېچىلىپتۇ. ئۇ ئالدىراپ قاچىنى قولغا ئاپتۇ. سا-
لىم تاماقتىن بىر كاپام يەپلا:

— بۇ تاماق شۇنچە ئوخشاپتۇ، لېكىن ئازراق
تۈزى كەم بولۇپ قاپتۇ. بىر ئاز تۈز بەرگەن بول-
سىلا، تائام تېخىمۇ لەززەتلىك بولغان بولاتتى، —
دەپتۇ.

ئۆي ئىگىسى بىر سالىمغا، بىر تاماققا قاراپ
قويۇپ، گەپ قىلماي سالىمغا تۈز ئاچىقىپ بېرىپ-
تۇ. سالىم تاماققا تۈز سېلىپ ھۇزۇرلىنىپ يەپتۇ.
سالىم شۇ ھالەتتە ئۇ ئۆيدە ئۈچ كۈن مېھمان بوپ-
تۇ. تۆتىنچى كۈنى ئۆي ئىگىسىنىڭ قوشنىسى
كىرىپ:

— بۇرادەر، ئۆيىڭىزگە مېھمان كەپتۇ. مېھمان
ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا ماڭىمۇ پۇرسەت بېرەر-
سىز؟ — دەپ يۇرتىنىڭ قائىدىسى بويىچە سالىمنى
ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىپتۇ.

سالىم شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇ ئۆيدە مېھمان
بولۇشقا باشلاپتۇ. سالىم بۇ ئۆيدىمۇ ئۆي ئىگىسى-
دىن تۈز سوراپ ئېلىپ، تاماققا تۈز سېلىپ يەپتۇ.
شۇ ھالەتتە سالىم بىر ئۆيدىن بىر ئۆيگە يۆتكىلىپ
بۇ يۇرتتا خېلى ۋاقىت تۇرۇپ قاپتۇ. سالىم ئۆزىنى
بىر مېھمان بىلىپ ئىززىتىنى ساقلاپ ۋاقتىدا
كېتىشنى قىلچە ئويلىماپتۇ.

بىر كۈنى، بۇ يۇرتتىكى كىشىلەر نورۇز باي-
رىمى ئۆتكۈزۈپتۇ. سالىم مېھمان قاتارىدا نورۇز
بايرىمىغا قاتنىشىپتۇ. سالىم نورۇز ئېشىدىن بىر
كاپام يەپلا:

— بۇ تاماق شۇنچە ئوخشاپتۇ، لېكىن ئازراق
تۈزى كەم قاپتۇ. بىر ئاز تۈز بولغان بولسا، بۇ ئاش
تېخىمۇ لەززەتلىك بولاتتىكەن، — دەپتۇ.
نورۇز بايرىمى زىياپىتىنىڭ يىگىت بېشى سا-
لىمنىڭ بۇ تەلىپىنى باشقىلاردىن كۆپ قېتىم
ئاڭلىغان بولغاچقا، سەۋر قاچىسى تېشىپ:

— بىكارغا تاماق بەرگەندىكىن، تۈزى كەمكەن
دېمەي جىممىدە يېسىلە بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

سالىم يىگىت بېشىنىڭ گېپىگە ھەيران بولۇپ
تۇرۇپلا قاپتۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان بىرسى:
— بۇرادەر، بۇ يۇرتتىن تۈز چىقىمىغاچقا تۈز
بەك قىس، شۇڭا بىز تۈزنى بەك ئاز ئىشلىتىمىز، —
دەپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپتۇ.

سالىم ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزىنى
مېھمان قاتارىدا كۆرگەن يۇرت ئەھلىدىن خىجىل
بولۇپ، نورۇز بايرىمىنى تۈگىتىشكە تاقەت
قىلالماي كېتىپ قاپتۇ. سالىم بۇ يۇرتتا بولغان
ئىش، گەپ - سۆزلەرنى باشقىلارغا سۆزلەپ بې-
رىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت
بولۇپ تاراپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «بىكارغا ئاش بەرسە
تۈزى كامكەن دەپتۇ» دېگەن ماقال سالىمنىڭ ئاشۇ
كەچمىشىدىن قالغان ھەم بىزگىچە يېتىپ
كەلگەنكەن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى پىچان ناھىيە پىچان يېزىسى-
دىن: سادىق ئاخۇن)

ئاسمانغا تۈكۈرسە يۈزىگە چۈشۈپتۇ

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى بىزدىن يە-
راق ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. ئاشۇ يۇرتنىڭ
چېتىدە بىر بۆزچى ئۆتكەنكەن. ئۇنىڭ ئۆيى چوڭ
يول بويىدا ئىكەن. يولدىن ئۆتكەن كىشىلەر ئۇنىڭ
خام توقۇۋاتقان موكىسىدىن «ئاسمانغا تۈكۈرسە يۈ-
زىگە چۈشەر، ھەر كىم قىلسا ئۆزىگە قىلار» دەپ
چىقىۋاتقان ئاۋازنى ئاڭلايدىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ بۇ

دەپ بۇيرۇق قىپتۇ. بۇزچى پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاپ، نېمە قىلارنى بىلەلمەي، ناھايىتى ئازابلىنىپ ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. بۇزچىنىڭ ئون ياشلىق ئەقىللىك بىر قىزى بار ئىكەن. بۇزچى ئەھۋالنى ئاشۇ قىزدىن بايقىپتۇ. قىزى: — دادا، شۇنىمۇ بىلەلمىدىڭىزمۇ؟ يەتتە قەۋەتلىك، يەتتە ئېغىزلىق ئۆيىنى مەن سالاي، — دەپتۇ.

ئەتىسى قىز چۆل - جەزىرىگە بېرىپ، ئادەم - دەك سۆزلىيەلەيدىغان، گەپ ئاڭلايدىغان يەتتە دانە ئەقىللىك قۇش بالىسىنى تۇتۇپ كەپتۇ. قىز بۇ قۇش بالىلىرىنى ئوبدان بېقىپ، ھەر كۈنى «خىش، خىش لاي، خىش لاي» دېگەن سۆزنى ئۆگىتىپتۇ.

مۆھلەت توشقان كۈنى پادىشاھ كېلىپ، بۇزچىدىن: — ئۆي پۈتتىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. شۇ چاغدا بۇزچىنىڭ قىزى ئۆزى گەپ ئۆگەتەن كەن قۇش بالىلىرىنى قويۇپ بېرىپتۇ. قۇش بالىلىرى ئۈچۈپ چىقىپ: — خىش، خىش لاي، خىش لاي، — دەپتۇ. قىز قۇشلارنى پادىشاھقا كۆرسىتىپ: — پادىشاھ قارىسىلا، ئۆيىنىڭ ئالتە قەۋىتى پۈتتى، بىر قەۋىتى قالدى. تىڭشىسىلا، ئىشلەمچى - لەر خىش، خىش لاي دەپ ئىش قىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ ئەھۋالنى پۈتۈن خالايق كۆرۈپ كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. پادىشاھ خەلقىئالەم ئالدىدا ھېچنېمە دېيەلمەي مات بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت بولۇپ تاراپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «ئاسمانغا تۈكۈرسە يۈزىگە چۈشۈپتۇ، ھەر كىم قىلسا ئۆزىگە قىپتۇ» دېگەن ماقال ئاشۇ پادىشاھنىڭ كەچمىشىدىن بىر - گىچە يېتىپ كەلگەن ئىكەن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى پىچان ناھىيەلىك مەدەنىيەت

ئىش پادىشاھنىڭ قۇلقىغا يېتىپتۇ. پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ ناھايىتى ئاچچىقلىنىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ ئاشۇ بۇزچىنى يوقىتىۋەتمەكچى بولۇپ، چا - رە - ئامال ئىزدەشكە باشلاپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ بۇزچىنى ھۇزۇرغا مېھمان - دارچىلىققا چىللاپ، ئۇنىڭ يەيدىغان ئېشى، ئىچىدە - دىغان چېيىغا زەھەر ساپتۇ. تاماق كەلتۈرۈلۈپتۇ. بۇزچى بىر لېگەن پولۇنى قولغا ئالغاندىن كېيىن پادىشاھقا: — مەن ۋە مېنىڭ بالىلىرىم ھاياتىمىزدا بۇنداق ئېسىل پولۇنى يېمىگەن. شۇڭا، مەن پولۇنى بالىلىرىم بىلەن يېسەم، — دەپتۇ.

پادىشاھ ماقۇل بولۇپ، «ھە، ئەمدى بۇزچىنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، ئائىلىسىدىكى سەككىز جاننىڭ ھەممىسىنى بىراقلا جايلايدىغان بولدۇم» دەپ ئويلاپ خۇش بولۇپ كېتىپتۇ ھەم ئاشنى قاچىسى بىلەن داستىخانغا يۆگەپ بېرىپتۇ.

بۇزچى يولدا كېتىپ بارسا، پادىشاھنىڭ ئەتە - گەندە ئوۋغا چىقىپ كەتكەن ئىككى ئوغلى ئۇچراپ - تۇ. ئاچچىقتىن يىقىلىپ قالاي دەپ قالغان بۇ ئىككى ئوغۇل: — ئاشنى بىزگە بەر، — دەپ بۇزچىدىن ئاش - نى تارتىۋېلىپ يەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ بۇ ئىككى ئوغلى يول ئۈستىدە جان ئۈزۈپتۇ.

ئىككى بالىسىنىڭ ئۆلگەنلىك خەۋىرىنى ئاڭ - لىغان پادىشاھنىڭ ئەرۋاھى ئۈچۈپتۇ ۋە بۇزچىنى ئۆزى بىۋاسىتە قول سېلىپ ئۆلتۈرمەكچى بوپتۇ. لېكىن، ئۇ بىر ئاز ئويلىنىپ: «بۇنداق سەۋەبسىز ئۆلتۈرسەم يولسىزلىق بولغۇدەك، شۇڭا بىر سەۋەب تېپىپ ئاندىن ئۆلتۈرەي» دېگەن خىيالغا كەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر كۈنى پادىشاھ بۇزچىنى چاقىرتىپ: — سىز ناھايىتى تەدبىرلىك بۇزچى، ھاۋاغا يەتتە قەۋەتلىك، يەتتە ئېغىزلىق ئۆي سېلىڭ، مەن قىرىق كۈندىن كېيىن ئۆيىنى تاپشۇرۇۋالسام، —

يۇرتىدىن: ئابدۇغەنى ئىمىن)

يالاڭچى يالاپ تويىماس، غالچا غاجاپ

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى، بىزدىن يىراق بىر ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. ئاشۇ يۇرتنىڭ يىراق بىر سەھراسىدا نەغم ئىسىملىك بىر بالا يالغۇز ئانىسى بىلەن كۈندىلىك يېمىكىنى كۈندە تېپىپ يەپ، سېرىقتال كۈن كەچۈرىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئانىسى قاتتىق ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئۇلارنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا قارا خورنى بار ئىكەن. نەغم شۇ خورازنى سېتىپ، پۇلىغا ئانىسىنىڭ كېسىلىنى داۋالاش ئۈچۈن شەھەرگە قاراپ تاڭ قاراڭغۇسىدا يولغا چىقىپتۇ. ئۇ بىر كېچە - كۈندۈز توختىماي يول مېڭىپ، ئەتىسى چاي ۋاقتىدا شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ - دە، ھېرىپ - ئېچىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن بىر دوق - مۇشتا خورازنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قاپتۇ. خوراز ئۇنىڭ قولىدىن بوشىنىپ چىقىپ، شۇ كۈچىنىڭ ئۈدۈلىدىكى بىر باينىڭ قورۇسىدىكى تۈخۇلارغا ئارىلىشىپ كېتىپتۇ. بۇ باينىڭ قورۇسىنىڭ ئالدىدىكى كىچىككىنە بوش يەرنى بىر سودىگەر ئىجارىگە ئېلىپ تىجارەت قىلىۋاتقانىكەن. ئۇ سودىگەر كۈنلەرنىڭ بىرىدە باينىڭ مەجەزى ئۆزىگىرىپ قېلىپ، بۇ يەردىن قوغلىۋېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ پەيتىنى تاپسىلا بايغا خۇشامەت قىلىپ تۇرىدىكەن. ئۇ سودىگەر شۇ كۈنى نەغمنىڭ خورازىنىڭ باينىڭ تۈخۇلىرىغا قېتىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بايغا يالاڭچىلىق قىلماقچى بوپتۇ.

نەغم بىر ھازادىن كېيىن چۆچۈپ ئويغانسا، خورنى يوق. ئۇيان ئىزدەپ، بۇيان ئىزدەپ، ئاخىر ھېلىقى باينىڭ قورۇسىغا كىرىپتۇ - دە، خورازنى تونۇپ تۇتۇۋالماقچى بوپتۇ. سودىگەر يۈگۈرۈپ كىرىپ نەغمنىڭ ئالدىنى توسۇپ: - ۋاي باي ئاكا، توخۇغا ئوغرى كىردى، -

دەپ چۇقان كۆتۈرۈپتۇ. بايمۇ بۇ ۋاراك - چۇرۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن چىقىپتۇ. سودىگەر باينى كۆرۈپ تېخىمۇ ئەدەپ: - قارىسىلا، باي ئاكا، بۇ قارا خوراز ئۆزلىرىنىڭ ئەمەسمۇ؟ تونۇمىغاندەكلا قارايلغۇ؟ سىلەرنىڭ قارىلىرى توق بولغاچقا، توخۇلىرىنىڭ رەڭ - گىرۋى ھەم سانغا دېگەندەك سەپىلىپ كەتمەيدىلا، پېقىر سىلەننىڭ ئىشىك ئالدىلىرىدا دۆلەتلىرىنىڭ سايسىدا كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرۈۋاتقىلى نەچچە يىل بولدى. خۇدا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن قىلى - سۇن، مەن بۇ قارا خورازنى بەكمۇ ئوبدان تونۇيمەن، - دەپتۇ.

باي ھەيران بولۇپ تۇرغاندا سودىگەر يەنە: - ھەي يالاڭتۇش گاداي، تەقسىرىمنىڭ شۇنداق چىۋالا مال - دۇنياسى تۇرۇقلۇق سېنىڭ بىر تال خورازىڭغا نەزىرى چۈشەتتى؟ بۇ خوراز ئەسلى باي ئاكامنىڭ، - دەپتۇ.

باينىڭ چاكار - دېدەكلىرىمۇ بۇ ناھەقچىلىكنى كۆرۈپمۇ، ھەقىقىي سۆزلەشكە قۇربى يەتمەپتۇ. بايمۇ بۇ كىچىككىنە مەنپەئەتنى دەپ، ئۇ خۇشامەتچىنىڭ تەرىپىنى ئاپتۇ. نەغم ئۆزىنى تۇتالماي، ئۇ خۇشامەتچىنىڭ ئىپلاس ئاغزىغا كېلىش - تۇرۇپ بىرنى ساپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جېدەل يوغىنىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارىدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ.

بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى ئادىللىقتا داڭق چىقارغان بولۇپ، خەلق ئۇنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيدىكەن. پادىشاھ ئۇلاردىن بىر - بىرلەپ ئەھۋالنى سوراپتۇ. نۆۋەت بايغا كەلگەندە، ھېلىقى سودىگەر پادىشاھقا يەتتە پۈكلىنىپ تەزىم قىلىپ، نەغمنىڭ ئۈستىدىن تېخىمۇ يوغان توقىناق بالالارنى توقۇپ چىقىپتۇ. ئادىل پادىشاھ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى پەملەپتۇ - دە، نەغمىدىن:

- ئوغلۇم، سەن خورازىڭغا بۈگۈن ئەتىگەن قانداق دان بەرگەندىڭ؟ - دەپ سوراپتۇ.

— ھۆرمەتلىك شاھ ئاتا، مەن بۈگۈن ئەتىگەن خورنىمغا دان بەرمىگەن، چۈنكى مەن كېچىچە يول يۈرۈپ سەھرادىن شەھەرگە كىرگەن، خورازغا تۆ-نۈگۈن ئاق قوناق بەرگەندىم، — دەپتۇ.

ئاندىن پادىشاھ ئۇ سوئالنى بايدىن سورايتۇ.

— مېنىڭ توخۇلىرىم ھەر ۋاقىت چار بۇغداي بىلەن بېقىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باي كۆرەڭلەپ.

شۇنىڭ بىلەن، ئادىل پادىشاھ شۇ مەيداندىلا باينىڭ توخۇلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئەكەلدۈرۈپ، نەغمىنىڭ خورنى بىلەن بىللە بوغۇزلىتىپتۇ ۋە ھەممىسىنىڭ پوكىنىنى ياردۇرۇپتۇ. دېگەندەك نەغمىنىڭ خورنىنىڭ پوكىنىدىن ئاق قوناق، باينىڭ توخۇلىرىنىڭكىدىن چار بۇغداي چىقىپ، ئىش ھەممىگە ئايان بوپتۇ. ئادىل پادىشاھ دەرھال باينىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، ئۇنىڭ كاسسا - ساغردىلىرىغا ھەسەل سۈرتۈشنى، ھېلىقى سودىگەرگە ھەسەلنى پاكىز يالاپ تۈگىتىشىنى بۇيرۇپتۇ.

باي خالايسىز ئالدىدا ئىززەت - ئابروينىڭ تۆكۈلۈپ كېتىشىدىن ۋايىم يەپ، پادىشاھتىن گۈ-ناھىنى تىلەپتۇ. ھەتتا نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش ۋەدە قىپتۇ. ھېلىقى سودىگەر ئاسمان، يەر - زېمىنى گۇۋاھ قىلىپ مۇنداق ئىشنى قايتا قىلماسلىققا قەسەم ئىچىپتۇ. بىراق پادىشاھ ھۆكۈمىدىن يانماپتۇ. چاپارمەنلەر دەرھال باينى يالغاچلاپ، ئۇنىڭ ساغرا، كاسسىسىغا ھەسەلنى تازا سۈرتۈپتۇ. خۇشامەتچى سودىگەر ھەسەلنى پاكىز يالاشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئارىلىقتا توختاپ قالسا دەررە يەپ، تېخىمۇ تېز، تېخىمۇ پاكىز يالاپتۇ. سودىگەر يالاپ تۈگەتكەندىن كېيىن پادىشاھ:

— قانداق؟ يالاپ تويدۇڭمۇ؟ — دەپ سورايتۇ. سودىگەر قورقۇپ كەتكەچكە:

— ياق، تويىمدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— يالاقچى يالاپ تويماپتۇ، يەنە ھەسەل سۈر-

تۇڭلار، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

باينىڭ كاسسا، ساغرىسىغا يەنە ھەسەل سۈر-تۈپتۇ. سودىگەر قايتىدىن يالاشقا باشلاپتۇ. خالايسىز پادىشاھنىڭ ئادىل ھۆكۈمىگە خۇشال بولۇپ، قا-قاھلاپ كۈلۈشۈپتۇ. پادىشاھ نەغمىگە يېتەرلىك پۇل بېرىپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. باي بىلەن سودىگەر-نىڭ يۇرتتا تۇرۇشقا يۈزى چىدىماي، باشقا يۇرتقا سەرگەردان بولۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت بولۇپ تاراپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا: «يالاقچى يالاپ تويماس، غالچا غاچاپ» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى پىچان ناھىيە چىقىتىم يېزىسىدىن: سادىق ساۋۇت)

ئەقىل — دۆلەت، كىيىم — سۆلەت

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى، بىزدىن يىراق ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. شۇ يۇرتتا تۆت ئوغلى بار بىر كىشى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ھال - ئوقىتى خېلى ياخشى ئىكەن. شۇڭا، ئوغۇللىرى بەگ بالىلىرىدەك ئېسىل كىيىنىپ، ياخشى يەپ-يا-شايدىكەن. كۈنلەر ئۆتۈپ ئۇ ئادەمگە قېرىلىق يې-تىپ، بېلى مۈكچىيىپتۇ. بوۋاي ئۆزىنىڭ ۋاقت - سائىتىنىڭ توشقانلىقىنى بىلىپ، ئىلكىدىكى مال - دۇنياسىنى ئوغۇللىرىدىن ئەقىللىك بىرسىگە مە-راس قالدۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. بوۋاي بىر كۈنى قايسى ئوغلىنىڭ ئەقىللىك ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئوغۇللىرىنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— بالىلىرىم، مەن قېرىدىم، بىر پۈتۈم گۆر-گە ساڭگىلىدى. مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئاراڭلاردىن بىرىڭلار ئائىلە باشلىقى بولۇشۇڭلار كېرەك. كىم ئەقىللىك ھەم دۆلەتمەن بولسا شۇ ماڭا ۋارىس بولۇپ، مال - مۈلكۈمگە ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ. بۇنىڭغا قانداق قارايسىلەر؟ — دەپ سورايتۇ.

ئوغۇللار ئاتىسىنىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلىدۇ.

مەن، — دەپتۇ.

— سەن ئۇنى ئۆز ئەقلىڭ بىلەن تاپقانمۇ؟ — دەپ سورايتۇ بوۋاي.

ئۇمۇ ئاتىسىنىڭ بۇ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمەي قىزارغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرۇپتۇ.

بوۋاي بىر چەتتە تۇرغان كەنجى ئوغلىغا قاراپ:

— ھەي ئوغلۇم، سەن ئۆزۈڭدىكى ئەقىل ۋە بايلىقنى كۆرسەتمەسەن؟ — دەپتۇ.

كەنجى ئوغۇل ئاكىلىرىغا قاراپ قويۇپ:

— مەندە ئاكىلىرىمنىڭكىگە ئوخشاش ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكمۇ، زەر باسقان چاپانمۇ، كۈمۈش كەمەرمۇ يوق. مەندە پەقەت ئەمگەك قىلالايدىغان بىر جۈپ قول ۋە ئاتا - ئانامغا سادىق يۈرەك ھەم ئۆزۈمگە تۇشلۇق ئەقىل بار، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بوۋاي كەنجى ئوغلىنىڭ ھەقىقەتەن ئەقىللىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئوغۇللىرىغا:

— ئەقىل تۈگەپ قالمايدۇ، كىيىم - كېچەك كونىرسا يىرتىلىپ تۈگەيدۇ، ياقۇت - گۆھەرلەر - مۇ ئوغرى ئالسا يوقاپ كېتىدۇ. بىراق ئەقىل ئوتتۇرا كۆيمەيدۇ، سۇدا ئاقمايدۇ، ئوغرى ئالالمايدۇ. بۇ - نىڭدىن ئەقىلنىڭ دۆلەت، كىيىمنىڭ سۆلەت ئىكەنلىكىنى بىلىپ قويۇڭلار، شۇڭا ئۇكاڭلار ھەم - مىدىن ئەقىللىك ئىكەن. ئۇ مېنىڭ ئىشلىرىمنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتەلگۈدەك. سىلەر ئۇنىڭ سۆز - دىن چىقىمىساڭلار ئىشىڭلار روناق تاپىدۇ، — دەپ بارلىق بىساتىنى كەنجى ئوغۇلغا مىراس قالدۇرۇپتۇ. ئۇلار ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئىش قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت بولۇپ تاراپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «ئەقىل — دۆلەت، كىيىم — سۆلەت» دېگەن ماقال ئاشۇ بوۋاينىڭ ئوغۇللىرىغا قىلغان ۋەسىيىتىدىن قىلىپ بىزگە - چە يېتىپ كەلگەنكىن.

غانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. بوۋاي ئوغۇللىرىغا رازى - مەنلىك بىلەن قاراپ چىقىپ:

— ئەمدى ھەر قايسىڭلار ئۆزۈڭلارنىڭ ئەقىللىك ئىكەنلىكىڭلارنى ئىسپاتلاڭلار، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ چوڭ ئوغلى قولدىكى ياقۇت كۆز - لۈك ئالتۇن ئۈزۈكنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— مۇشۇ ئۈزۈكۈمنى كۆرگەن كىشى مېنى چوقۇم ئەقىللىك ۋە دۆلەتمەن، دەپ بىلىدۇ، — دەپتۇ.

بوۋاي ئوغلىنىڭ ئۈستىبېشىغا قاراپ:

— سەن بۇ ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكنى ئۆز ئەقىللىكىڭگە تايىنىپ تاپقانمۇ؟ — دەپ سورايتۇ.

ئۇ بوۋاينىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمەي يەرگە قاراپ تۇرۇپتۇ.

بوۋاي ئىككىنچى ئوغلىغا قارايتۇ.

ئىككىنچى ئوغلى زەر چاپىنىنى كۆرسىتىپ:

— مۇشۇ تۇرقۇمدا مېنى كۆرگەن ھەر قانداق كىشى ھەقىقەتەن ئەقىللىك ۋە بايگەن دەيدۇ، — دەپتۇ.

بوۋاي ئىككىنچى ئوغلىدىنمۇ:

— سېنى سۆلەتكە ئىگە قىلغان بۇ چاپىنىڭنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى بىلمەسەن؟ — دەپ سورايتۇ.

ئۇمۇ بوۋاينىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمەي تىرىنىقىنى تاتلاپ تۇرۇپتۇ.

بوۋاي ئۈچىنچى ئوغلىغا قاراپ:

— قېنى، سەن ئۆزۈڭنىڭ ئەقىللىك ۋە دۆلەتمەن ئىكەنلىكىڭنى كۆرسىتىپ باققىن، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ ئۈچىنچى ئوغلى گۆھەر قالدالغان كۈمۈش كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، كۆرەڭلەپ تۇرۇپ:

— ھازىرغا قەدەر ھېچقانداق ئادەم بېلىگە بۇنداق كۈمۈش كەمىرىنى باغلىغان ئەمەس، مەن ئە - قىللىق بولغاچقا مۇنداق نەرسىلەرنى ساقلىيالايمەن.

ئەقىللىك ئادەم دىۋىنى قورقتار

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى، بىزدىن يىراق ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. ئاشۇ يۇرتتا نەغمەت دەپ بىر بوۋاي ئۆتكەن بولۇپ، ئەقىللىك ھەم چېۋەر ئىكەن. لېكىن، نەغمەتنىڭ بالىلىرى كۆپ بولغاچقا تۇرمۇشى نامراتچىلىقتا ئۆتمىدىكەن. ئۇنىڭ قول ئىلكىدە پەقەت بەش ئۆچكىسى بار ئىكەن.

نەغمەت بوۋاي بىر كۈنى بەش ئۆچكىسىنى بېقىپ، ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتسا، ئالامەت يوغان بىر دىۋە يەر - جاھاننى تىترىتىپ تۆگىدەك تاشلارنى ئوينىتىپ، ئىككى بالىسى بولسا قازاندەك تاشلارنى ئېگىز - پەس تاشلاپ ئويناپ كېلىۋاتقۇدەك. نەغمەت بوۋاي دىۋىلەردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلىپ «ئۆلسەممۇ رىيازەت چەكمەيلا ئۆلەي» دەپ ئورنىدىن قوزغالماي، بەخىرامان يېتىۋېرىپتۇ. دەۋە ئۇنى كۆرۈپ:

— ھەي بوۋاي، سەن كىم؟ بۇ يەردە نېمىگە ياتسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

نەغمەت بوۋاينىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپ، تىلى كال-ۋالشىپ، دىۋىگە ئالايغاندىن كېيىن:

— مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىلمەيدىغان ئۆزۈڭ كىم ئىدىڭ؟ — دەپ قايتۇرۇپ سوراپتۇ.

نەغمەت بوۋاينىڭ بۇ سۆزىدىن دىۋە تېڭىرقاپ تۇرۇپ كېتىپ:

— راستلا سېنىڭ كىم ئىكەنلىكىڭنى بىلمەيمەن، — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي دىۋىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلىدىن بىر ئوي كېچىپتۇ - دە:

— بىلىمسەڭ ئەمدى بىلىپ قوي، ئادەمنىڭ ھۈسى مانا مەن بولمەن، — دەپتۇ.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئاتا - بالا دىۋىلەر ھاڭ - تاڭ قېلىشىپتۇ. شۇنداقتىمۇ نەغمەت بوۋاينىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ گۇمانلىنىپ، ئۇنى سىناپ

كۆرمەكچى بولۇپ:

— ھۇ ئاكا، ئۇنداق بولسا كۈچىڭنى بىر كۆرسەتسىڭىز چۇ، تاماشا بولسۇن، — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي ئاچچىقلانغان قىياپەتتە:

— سەن كۆرسەت دېگەنگە كۆرسىتىدىغان مەن سېنىڭ قۇلۇڭمىدىم؟ ئۇنىڭدىن كۆرە، ئەگەر سەن باتۇر بولساڭ كۈچ سىنىشايلىق دېمەسەن؟ قۇتلۇق چارشەنبە كۈنى مۇشۇ يەرگە كەلگىن، ئاڭغىچە چولام تەگمەيدۇ، كۈچ سىنىشىدىغان باشقا با-تۇرلارمۇ بار! كەلمەي قالما يەنە، — دەپ ئەسنەپ قويۇپ يېتىپتۇ.

دىۋىلەر دېيىشكە سۆز تاپالماي ھودۇقۇپتۇ. بىر ئاز ھوشىنى تاپقاندىن كېيىن چوڭ دىۋە:

— خوپ، ھۇ ئاكا، قۇتلۇق چارشەنبە كۈنى مۇشۇ جايدا كۆرۈشەيلى، — دەپتۇ - دە، بالىلاردىن ئىككىسىنى ئېلىپ كېتىپتۇ.

دىۋىلەرنىڭ قارىسى يىتكەندىن كېيىن، نەغمەت بوۋاي بەش ئۆچكىسىنى ھەيدەپ كەپسىگە قايتىپ كەپتۇ. نەغمەت بوۋاي دىۋىدىن بىر نۆۋەت قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا يەنە كەلگىن، دېگىندە -

گە پۇشايماي يەپ، قورققىنىدىن يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قاپتۇ. ئۇ بولغان ۋەقەنى مومىيىغا سۆز - لەپ بېرىپتۇ. موماي بۇنى ئاڭلاپ قاتتىق قايغۇ - رۇپتۇ. بوۋاي بۇ بالادىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى ئىزدەپ كۆپ ئويلىنىپتۇ. ئاخىر قايغۇرۇپ، قاق - شاۋاتقان مومايغا تەسەللى بېرىپ:

— تولا قايغۇرۇپ كەتمە، موماي، بۇ بالادىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپتىم. مەن بىر قاپاق قېتىق بىلەن ئۆتكەن كۈنى بۆرە يەپ كەتكەن ئوغلاق - نىڭ ئۈستىخىنىنى شۇ يەرگە ئاپىرىپ كۆمۈپ قو - ياي، دىۋە كەلگەندە كۈچ سىنىشىنى مۇشۇلاردىن باشلاپ، «يەرنىڭ مېڭىسىنى چىقىرىپ، ئۈستىخى - نىنى سۇندۇرغىن» دەي. ئۇ جەزمەن بۇ شەرتنى ئورۇنلىيالمىدۇ. مەن قېتىق بىلەن ئوغلاقنىڭ ئۈستىخىنى كۆمۈلگەن يەرنى تېپىپ - تېپىۋې -

داق تۇرۇقلۇق نېمىشقا ۋاقتىدا كەلمەيسەن، بوپتۇ، ۋاقتىدا كەلمىگەن بولساڭمۇ سەن بىلەن بىر سەن. نىشىپ كۆرەي، قېنى دىۋە، باشلىغىن! يەرنى راسا تېپىپ ئۇنىڭ مېڭىسىنى چىقىرىپ، ئۈستىخانلىق رىنى سۇندۇرغىن، — دەپتۇ.

دىۋە نەغمەت بوۋاينىڭ ئاچچىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئۇ يەر، بۇ يەرنى تېپىپ، ئاستىن — ئۈستۈن قىلىۋېتىپتۇ. بىراق ھېچنەرسە چىقىرالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نەغمەت بوۋاي دىۋىگە ئالسىپ قاراپ، قېتىق بىلەن ئوغلاقنىڭ ئۈستىدىكى خىنى كۆمۈلگەن يەرنى تېپىشكە باشلاپتۇ. — دە، قېتىق قاچىلانغان قاپاقنى تېپىپ پاچاقلىۋېتىپ: — مانا، يەرنىڭ مېڭىسىنى مانا مۇنداق چىقىرىدۇ، ئۈستىخىتىنى مانا مۇنداق سۇندۇرىدۇ، سېنىڭ يەنە كارامىتىڭ بارمۇ؟ — دەپتۇ.

دىۋە قورقۇپ تۇرۇپ: — كۈچ سېلىشتۇرۇشتا بىرلا تەرەپ شەرت قويسا بولمايدۇ، مەنمۇ شەرت قويۇپ باقسام قانداق؟ — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي ئامالسىز ماقۇل بوپتۇ. دىۋە سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— بىز ئۆزىمىزنىڭ تۈكلىرىنى كۆرسىتىشىپ باقايلى، — دەپ قولىتىۋىدىن بىر تۇتام تۈكىنى يۈلۈپ چىقىرىپتۇ. تۈكلەرنىڭ ھەر بىر تېلى سىزدىن چىققان قولىدەك بار ئىكەن. نەغمەت بوۋاي بۇنى كۆرۈپ:

— شۇنىمۇ تۈكۈم بار دەپ چىقاردىڭمۇ؟ تۈك دېگەن مۇنداق بولمامدۇ، — دەپ كۈچەپ تارتقان بولۇپ، قوينىغا تىقىۋالغان ئوغلاقنىڭ قۇيرۇقىنى چىقىرىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ دىۋىنىڭ كۆزلىرى چەك-چىيىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئەتراپقا قاراپ، ئادەم بېشىدەك بىر تاشنى قولىغا ئېلىپ:

— بىز تاش ئېتىشىپ باقايلى، — دەپ ئاستىغا قارىتىپ تاش ئاتقاندىن، تاش بىر ئاش پە-

تىپ: «يەرنىڭ مېڭىسىنى مانا مۇنداق چىقىرىدۇ، ئۈستىخىتىنى مانا مۇنداق سۇندۇرىدۇ، دەريانىڭ يەتمىگەندىن كېيىن، شۇ ئەھۋالغا كۈچ سىنىد-شىشنى ساڭا كىم قويۇپتۇ، ئۆزىنى چاغلانمىغان ھالدا بولىدۇ دېگەن مانا شۇ — دە، بويىنىڭنى چۈجەنىڭ بويىنىدەك ئۈزۈۋېلىپ، قېنىڭنى سۈدەك چاچ-رىتايىمۇ سېنىڭ» دەپ دىۋىگە راسا ۋاقىرايمەن، — دەپتۇ.

موماي نەغمەت بوۋاينىڭ تاپقان ئەقلىگە قايىل بوپتۇ. نەغمەت بوۋاي دېگىنى بويىچە دىۋە بىلەن ئۇچرىشىدىغان يەرگە كېلىپ تەييارلىق قىلىپ قويۇپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، كۈچ سېلىشتۇرىدىغان قۇت-لۇق چارشەنبە كۈنىمۇ يېتىپ كەپتۇ. نەغمەت بوۋاي ئۆز ئەقلىگە ئىشىنىپ ئالدىن تەييارلىق كۆرۈپ قويغان بولسىمۇ، ئۆز ئەھۋالى ئۆزىگە ئايان بولغاچقا، ئازراق چاندۇرۇپ قويسىلا تۈگىشىدىغانلىقىنى بىلىپ قورقۇپ مېڭىپتۇ. قورققىنىدىن تۈز يەردە نەچچە پۈتلىشىپ، نەچچە يىقىلىپ قويۇپتۇ. نەغمەت بوۋاي بىر قېتىم يىقىلغاندا قولىغا بۆرە يەپ كەتكەن ئوغلىقىنىڭ قۇيرۇقى قولىغا چىقىپ قاپتۇ. ئۇ «لازىم بولۇپ قالار» دەپ، ئوغلاقنىڭ قۇيرۇقىنى قولىتىۋىشىغا تىقىپ مېڭىپتۇ. ئۇ يەنە بىر ئاز مېڭىپ، ئۆز پۈتلىشىپ ئۆزى پۈتلىشىپ يەنە يىقىلىپتۇ. بۇ قېتىم ئۇنىڭ قولىغا چاڭگىسىدا تۇخۇم بېسىپ ياتقان تورغاي چۈشۈپتۇ. نەغمەت بوۋاي: «بۇمۇ لازىم بولۇپ قالار» دەپ تورغاي بىلەن تۇخۇمىنىمۇ قوينىغا سېلىپ مېڭىپتۇ. نەغمەت بوۋاي تەييارلىق كۆرۈپ قويغان يەرگە بارغان بولسىمۇ دىۋە كەلمەپتۇ. ئۇ سەل ساقلاپ كەينىگە ياندۇرماقچى بولغاندا دىۋە يېتىپ كەپتۇ. نەغمەت بوۋاي دىۋىنى كۆرۈپ ئاچچىقلىنىپ:

— مەن ساڭا نېمە دېگەن؟ سەندىن باشقا كۈچ سىنىشىدىغانلارمۇ بار دەپ ئېيتقان ئىدىمغۇ، شۇند-

رىكى ئورنىغا چۈشكەندەك بوپتۇ. دىۋە قايتىدىن نەغمەت بوۋاينىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بىر ئوقۇشماسلىق بولدى، ھۇ ئاكا، كە. چۈرىسىز! مۇشۇ ئەيىبىم ئۈچۈن مەن ناماقۇل بولاي، بىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ مېھمان بولۇپ قايتە. سىڭىز، — دەپ ئىلتىماس قىپتۇ.

نەغمەت بوۋاي ساقىلىنى سىيلاپ سەل ئويلىنىپ:

— خەير، بارمىسام بولماس. كېلەر چارشەنبە كۈنى باراي، — دەپتۇ.

چارشەنبە كۈنى دىۋىلەر مېھماننى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىنىپ پاي — پىتەك بولۇشۇپتۇ. دىۋىننىڭ بالىلىرى ھېلىقى قازاندەك تاشلارنى ئاسمانغا ئېلىپ تىپ ئويناپ يۈرۈپتۇ. نەغمەت بوۋاي يولدا بىر قانچە قېتىم ھاردۇقنى ئېلىپ، ئاخىر دىۋىننىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى بىر دۆڭنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرۇپ ھاردۇقنى چىقىرىپتۇ. ئۇ «بىر ھازا دەم ئېلىپ قالغان يولنى دەم ئالماي تۈگىتىۋالسام بولاتە. تىغۇ» دەپ ئويلاپتۇ.

نەغمەت بوۋاي ھاسىراپ — ھۆمۈدەپ دىۋىننىڭ ئۆيىگە يېتەي دېگەندە، دىۋىننىڭ ئىككى بالىسى ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ:

— ھۇ ئاكا، مۇنۇ تاشنى سىزمۇ ئاسمانغا ئېلىپ بېقىڭ، — دەپتۇ.

— قويۇڭلار، شوخلۇق قىلماڭلار، — دەپتۇ نەغمەت بوۋاي ئۇلارغا.

دىۋىننىڭ بالىلىرى ئۇنىڭ ھېچ ئارامىنى قويمىغاندىن كېيىن، نەغمەت بوۋاي كۆزلىرىنى ئالايلىتىپ، بىر دىۋىننىڭ ئۆيى تەرەپكە، بىر ئاسمانغا قاراپتۇ. دىۋە ئىشىكىدىن كۆرۈنگەن ھامان، نەغمەت بوۋاي يەڭلىرىنى تۈرۈپ، يەردە ياتقان بىر تاشقا تايىنىپ تۇرۇپ:

— ھەي كۈن، كۆزۈڭنى يۈم، ئاي سەنمۇ كۆزۈڭنى يۈم! — دەپ ۋارقىراپتۇ. دىۋە بۇنى ئاڭلاپ ئېتىلىپ كېلىپ، نەغمەت بوۋاي تايىنىپ تۇرغان

شىم ۋاقتتىن كېيىن يەرگە چۈشۈپتۇ. تاش چۈشكەندىن كېيىن، نەغمەت بوۋاي يەردىن تاش ئالغان بولۇپ، قوينىدىكى تورغاينى ئېلىپ، بىر ئاتقانكەن، تورغاينى ۋىچىرلىغىنىچە ئۇچۇپ كېلىپتۇ. دىۋە تورغاينىڭ ۋىچىرلىغىنىغا ھەيران بولۇپ:

— ۋاي ھۇ ئاكا، ئاتقان تېشىڭ نېمە دەيدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

نەغمەت بوۋاي چاندۇرماي:

— مەن نەگە چۈشۈپ، نەدە تۇرۇشۇمنى بىلمەيمەن، دەپ يىغلاپ كېتىۋاتىدۇ، — دەپتۇ.

دىۋە تېخىمۇ قورقۇشقا باشلاپتۇ. ئۇ ئەتراپقا قاراپ بىر تۈپ قۇرۇق توغراقنى كۆرۈپ:

— ھۇ ئاكا، ئەمدى مۇشۇ قۇرۇق توغراقتىن سۇ چىقىرىشىپ باقساق بولامدۇ؟ — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي دىۋىگە ماقۇل بولۇپ قاراپ قوياپتۇ. دىۋە توغراقنى كۈچەپ سىققانكەن، توغراقنىڭ غولىدىن تاراملاپ سۇ ئېقىپتۇ. دىۋە توغراقنى سىقىشىنى توختىتىپ، نەغمەت بوۋايغا قاراپتۇ. نەغمەت بوۋاي يەردىن بىر توغراق شېخىنى ئالغان ۋاقتتا چاندۇرماي، قوينىدىكى تورغاينى تۇخۇمنى چاڭگىلىغا ئېلىۋاپتۇ. ئۇ تۇخۇم بىلەن توغراق شېخىنى قوشۇپ سىققانكەن، تورغاينىڭ تۇخۇملىرى مېجىلىپ، نەغمەت بوۋاينىڭ قوللىرى ئارىسىدىن ئېقىپ چىقىپتۇ. بۇنى كۆرگەن دىۋە تىترەشكە باشلاپتۇ. نەغمەت بوۋاي بۇنى كۆرۈپ:

— ھەي ئۆزۈڭنى چاڭلىمىغان ئەخمەق، شۇ ھالىڭغا مېنى ئاۋارە قىلدىڭمۇ؟ جايىڭدا تۇرغۇزۇپلا بوينۇڭنى چۈجىنىڭ بويىنىدەك ئۈزۈپ، قېنىڭنى سۈدەك چاچرىتايىمۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

دىۋىلەر ئالدى — كەينىگە قارىماي قېچىپتۇ. نەغمەت بوۋاي خۇشاللىقىدا ئۆزىمۇ بىلمەي قالاھلاپ كۈلۈپ ساپتۇ. دىۋىلەر ئۇنىڭ كۈلگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، خېلى يىراققا بېرىپ توختاپتۇ. دىۋە جېنىنىڭ ئامان قالغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ، يۈ-

نا ئەمدى خانىۋەيران بولىدىغان بولدۇق، — دەپ
يىغلاشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نەغمەت
بوۋاينىڭ:

— ھەي دىۋە، بېرى كەل، — دېگەن غەزەپلىك
ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ.

نېمە قىلارنى بىلمىگەن دىۋە ئىشىكتىن يې-
نىچە چىقىپ، تامدەك تاتىرىپ كەتكەن ھالدا نەغ-
مەت بوۋايغا يېقىن كېلەلمەي شۈمشىيىپ تۇرۇپ:
— ئوبدان ئۇخلاپ، ياخشى تۇردىڭىزمۇ ھۇ
ئاكا، — دەپتۇ ئارانلا.

— ئوغلاق — قوزلىرىڭنى بوش قويۇۋېتىپ،
سەن، كېچىچە ئۇخلاتماي ئۈستۈمدە سەكرىشىپ
ئويىناپ چىقتى، — دەپتۇ نەغمەت بوۋاي.

— گۇناھكارىمىز، بىلمەي قاپتىمىز، ھۇ ئاكا،
ھەي خوتۇن، ھەي خوتۇن سەن زادى ئوڭشالماي-
سەن، مالنىمۇ كېچىسى بوش قويۇۋېتەمدىغان؟ —
دەپ ئايالىنى جىملىگەن بوپتۇ دىۋە. نەغمەت بوۋاي
قايتىش ئالدىدا، دىۋە ئۇنىڭ ئالدىغا ئاتنىڭ بېشى-
دەك ئالتۇنى قويۇپ:

— ھۈرمىتىڭىز ئۈچۈن بۇنى ئاز بولسىمۇ
قوبۇل قىلارسىز، — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي ئاتنىڭ كاللىسىدەك ئالتۇنى
كۆتۈرۈپ كەتكۈدەك مادارنىڭ يوقلۇقىنى بىلگەچ-
كە يەنە ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ:

— ھەي دىۋە، سەن قائىدە — يوسۇننى بىلمەي-
دىغانلاردىن ئەمەسكەنەن. ھۆرمەتلىگەنلىكىڭگە
رازىمەن. ئەمما، گويا يەردىن يەتتە توشقان تاپقان-
دەك، مۇنۇ نەرسەڭنى ئۆزۈمنىڭ كۆتۈرۈپ ئېلىپ
كېتىشىم مېنىڭ ئادىتىمگە سىڭمىگەن. ھەدىيەڭ-
نى ئۆزۈڭ ئۆيۈمگە ئاپىرىپ تاشلىۋەتسەڭ قوبۇل
قىلاي، بولمىسا مۇشۇ يەردە قالسۇن، — دەپتۇ.

— ئەيبىكە بۇيرۇماڭ ھۇ ئاكا، بۇ... بۇ مۇنۇ-
داقلا، ھە... رازىلىقىڭىزنى ئالساق دېگەندۇق. ئۆ-
زۈممىغۇ ئىشىكىڭىزنىڭ بوسۇغىسىغا ئاپىرىپ
بەرمەكچى ئىدىم، — دەپتۇ دىۋە.

تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇۋېلىپ:

— ھۇ ئاكا، سەۋر قىلىڭ، سەۋر قىلىڭ! بالى-
نىڭ سۆزىگە كىرىپ سىزمۇ بالىلىق قىلماڭ، —
دەپ ئارىغا چۈشۈپتۇ. نەغمەت ئۇنىڭ يۈز خاتىرى-
سىنى قىلغان بولۇپ توختاپ قاپتۇ.

دىۋە نەغمەت بوۋايغا ھۆرمەت بىلەن زىياپەت
بېرىپ بولۇپ، ياتىدىغان ۋاقىت بولغان چاغدا:

— قېنى خوتۇن، مېھمانغا ئورۇننى يۇمشاق-
راق سال، — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي دىۋە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا،
دىۋىنىڭ خوتۇنىنىڭ بالىلىرىغا پىچىرلاپ: «قو-
يۇڭلار، ئاۋارە بولماڭلار، بىر بالاغا دۇچار بولسىد-
لەر» دەۋاتقىنىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. دىۋە بالىلىرى ئا-
نىسىنىڭ سۆزىگە پەرۋا قىلماستىن، پىچاق، مەس-
ران قىلىچلىرىنى بىلەشكە باشلاپتۇ. بۇ ئىشلاردىن
ئۇلارنىڭ پەيلىنىڭ يامانلىقىنى بىلگەن نەغمەت
بوۋاي دىۋىگە:

— ماڭا ئورۇننى يۇمشاق ئەمەس، قاتتىق قى-
لىپ سالغۇز، مەن تالادا ياتىمەن، — دەپتۇ.

نەغمەت بوۋاينىڭ تەلىپى بويىچە ئورۇن تالاغا
سېلىنىپتۇ. نەغمەت بوۋاي باشقىلارنىڭ كۆزى ئۈي-
قۇغا كېتىش ئالدىدا، نېرسىراق يەردە تۇرغان كۆ-
تەكنى ئورنىغا ئەپكېلىپ، ئۇنى ئوبدان چۈمكەپ
قويۇپ، ئۆزى بىر دالدىغا مۆكۈنۈۋاپتۇ.

بىر ھازادىن كېيىن، دىۋە بالىلىرى پۇتىنىڭ
ئۈچىدا دەسسەپ چىقىپ كەپتۇ. ئۇلار نەغمەت بوۋاي
ئورۇنغا چۈمكەپ قويغان كۆتەكنى كېسىپ چاناپ
بولۇپ ئۆيىگە كىرىپ كېتىپتۇ. دىۋىنىڭ ئۆيىدىن
پىچىرلىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپتۇ. بوۋاي ئورنىغا
كىرىپ يېتىۋاپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە ئەر — خوتۇن
دىۋە: «بالىلىرىمىز ئاخىر بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇل-
دۇردى» دېيىشۋاتقاندا، نەغمەت بوۋاي يۆتىلىپ،
خىرىلداپ ئويغىنىپتۇ. دىۋىنىڭ خوتۇنى نەغمەت
بوۋاينىڭ ئورنىدىن تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ:

— ۋاي توۋا، كاساپەتلەر گەپكە كىرمەي... ما-

دېۋە.

— ئۇ نەدىن كەلگەن ھۇ ئىكەن؟ مۇنۇ بۇلاق.
نىڭ بېشىدا تۇرىدىغان بوۋاي بىلەن موماي بولمى.
سۇن يەنە؟ — دەپتۇ تۈلكە.
— ھە، دەل شۇ، — دەپتۇ دېۋە.

— «قورققانغا قوش كۆرۈنەر» دېگەن سۆز
راست ئىكەن — دە، شۇنىڭدىن قورقۇپ يۈگۈرگە.
نىڭنى قارا سېنىڭ، مەن ئۇنىڭ بەش ئۆچكىسىنىڭ
سۈتىنى ئۆزىگە ئىگە قىلغۇزمايمەن. يۈرگىن، ئۆ.
چوڭنى راسا بىر ئېلىپ بېرى، — دەپتۇ تۈلكە.
دېۋە تۈلكىگە ئەگىشىپ كەينىگە قايتىپتۇ. بۇلار.
نىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بوۋاي:

— ھە، سەن ھارامزادە تۈلكە ئۇزاقتىن بۇيان
تۆلىيەلمەي كەلگەن قەرزىڭدىن بىراق قۇتۇلاي دەپ
بۇ دېۋىنى تۇتۇپ كەلدىڭمۇ، بوپتۇ، بىرسى بولسى.
مۇ بولۇپىرىدۇ، — دەپ قولغا ئارىنى ئېلىپ
ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ يۈگۈرەپتۇ.

دېۋە بۇنى كۆرۈپ: «قۇۋ تۈلكە مېنى ئالداپ
ئەپكېلىپ قەرزىگە تۇتۇپ بەرمەكچىكەن — دە» دەپ
ئويلاپ، تۈلكىنىڭ قۇيرۇقىدىن تۇتۇپ يەرگە قات.
تىق ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ — دە، ئارقىسىغا قاراپ بە.
دەر قېچىپتۇ. دېۋە شۇ قاچقانچە كوھىقاپقا كې.
تىپ، قايتا ئادەمزات ئارىسىغا كەلمەسلىككە قە.
سەم ئىچىپ، شۇ يەردە ياشاپتۇ. نەغمەت بوۋاي ئەق.
لىگە تايىنىپ، ياۋۇز دېۋىدىن ۋە ئارام بەرمەي كې.
لىۋاتقان قۇۋ تۈلكىدىنمۇ بىر يولى قۇتۇلۇپتۇ.
شۇنىڭدىن كېيىن، نەغمەت بوۋاي دېۋە ئەكېلىپ
بەرگەن ئالتۇن بىلەن باي بولۇپ، تۇرمۇشىنى با.
ياشات ئۆتكۈزۈپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ قانداق باي
بولغانلىقىنى سوراشقانكەن، نەغمەت بوۋاي دېۋە
بىلەن بولغان ئىشنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. يۇرت ئەھ.
لى نەغمەت بوۋاينىڭ ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ:
— ئەقىللىك ئادەم دېۋىنى قورقىتىدىكەن —
دە، — دېيىشىپتۇ.
شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكا.

— ھە، مانا مۇنداق دېمەمسەن، ئەسلى ئىشنىڭ
يولىمۇ شۇغۇ، — دەپتۇ نەغمەت بوۋاي.
دېۋە ئالتۇننى كۆتۈرۈپ، نەغمەت بوۋاينى پات.
تىڭىغا مىندۈرۈپ، نەغمەت بوۋاينىڭ ئۆيىگە يېتىپ
كەپتۇ.

نەغمەت بوۋاي دېۋىنى ئۆيىگە باشلاپ:
— مۇنۇ دېۋە ئاران بىر كەلگەندە ئوبدانراق
مېھمان قىلىپ قايتۇرايلى، موماي، دەرھال قازد.
نىڭنى ئاس، — دەپتۇ. موماينىڭ ئورنىدىن قوز.
غالماي ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەن نەغمەت بوۋاي
ئۇنىڭغا يەنە:

— قوپ ئورنۇڭدىن، چاپسان بول، ئاۋۇ كۈنكى
دېۋىنىڭ بېشىنى پىشۇرغىن، — دەپتۇ.
بۇ سۆزنى ئاڭلاپ دېۋىنىڭ ئىككى كۆزى ئالاق.
جالاق بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۇياق — بۇياققا ئەلەڭلەپ
قارايتۇ. شۇنداقتىمۇ موماي ئورنىدىن قوزغالماپتۇ.
— ئانداق بولسا، ئاخىرقى دېۋىنىڭ تۆشىنى
پىشۇر، — دەپتۇ بوۋاي.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ دېۋىنىڭ ئىككى كۆزى چاند.
قىمىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قاپتۇ.
موماي قىمىر قىلماي ئولتۇرۇپتۇ.
— ئەگەر پىشۇرۇشقا گۆشۈڭ بولمىسا، نېمە.
گە قاراپ ئولتۇرسەن؟ مۇشۇ دېۋىنىڭ ئۆزىنى پە.
شۇر، — دەپ ۋارقىراپتۇ نەغمەت بوۋاي. بۇ چاغدا
موماي ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمىشلىپتۇ. بۇنى كۆر.
گەن دېۋە ئالدى — كەينىگە قارىماي قېچىپتۇ. دېۋە
پۇت — قولى يەرگە تەگمەي قېچىپ كېتىۋاتسا، ئۇ.
نىڭغا بىر تۈلكە ئۇچراپتۇ. تۈلكە دېۋىنىڭ ئەلپا.
زىغا قاراپ، ئۇنى توختىتىپ:

— نېمىگە ھودۇقۇپ كەتتىڭ؟ — دەپ
سورايتۇ.
— ۋاي، سەن سورىما، مەن ئېيتماي، ئەزدە.
زىم، بىر كېلىشمەسلىككە ئۇچراپ، ئادەمنىڭ
ھۈسى دەيدىغان بىر مەخلۇققا دۇچار بولۇپ قې.
لىپ، ئاران دېگەندە قېچىپ قۇتۇلدۇم، — دەپتۇ

يەت بولۇپ تارايتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا: «ئەقىللىك ئادەم دە. ئۇنى قورقتار» دېگەن ماقال ئاشۇ نەغمەت بوۋاي. نىڭ كەچمىشىدىن قېلىپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەنكىن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ساتتار توختى)

ئاسمان ئۆرۈلۈۋاتسا، پۈتۈڭنى سۈندۈكتەك ئاسمانغا تۈتۈپ ياتامسەن؟

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى ئۇچار قۇشلارمۇ ئادەمدەك سۆزلەيدىغان ۋاقىتلاردا، ئۇچار قۇشلار دۇنياسىدا سۈندۈك ئۆزىنى ھەممىدىن كۈچلۈك ۋە چېۋەر ھېسابلايدىكەن. شۇڭا، باشقا ئۇچار قاناتلارنى كۆزگە ئىلماي، ھەممە يەردە چوڭ سۆزلەپ يۈرىدىكەن. كۈنلەر ئۆتكەنچە سۈندۈك تې. خىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىپتۇ. سۈندۈكنىڭ بۇ ئىشىغا ئۇچار قاناتلارنىڭ تاقىتى تاق بوپتۇ. شۇڭا، ئۇچار قاناتلار سۈندۈكنى بىر سىناپ بېقىش قارا. رىغا كەپتۇ.

ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاققان بىر كۈنى ئۇلار توپلىشىپ سۈندۈكنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ:

— سۈندۈك بېگىم، ھازىر ئاسمان يېرىلىپ كېتىپتۇ، پات يېقىندا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغان ئوخ. شايدۇ، ئەگەر ئاسمان ئۆرۈلۈپ كەتسە ھەممىمىز تۈگىشىمىز، ئۆزلىرى كۈچلۈك ۋە چېۋەر بولغان. دىكىن، بۇنىڭدىن ساقلىنىشنىڭ بىر ئامالىنى قىلىپ بەرسىلە، — دېيىشىپتۇ.

سۈندۈك قۇشلارنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ: «راست ئاسمان ئۆرۈلۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ» دەپ قور. قۇپتۇ. لېكىن قىلچە چاندۇرماي:

— ھەممىڭلار ئەخمەق ئىكەنسىلەر، غوجا ئا. كاڭلار تۇرغان يەردە ئاسمان بىزنى باسالمايدۇ. مەن ئاسماننى ئىككى پۈتۈم بىلەن يۆلىۋالىمەن، — دەپتۇ.

شۇ چاغدا ھاۋا ناھايىتى قاتتىق گۈلدۈرلەپ چاقماق چېقىپتۇ، ئۇچار قاناتلار سۈندۈككە:

— قېنى سۈندۈك غوجام، ئەنە ئاسمان ئۆرۈ. لۇۋاتىدۇ، چاپسان يۆلىۋالسىلا، — دەپتۇ.

سۈندۈك شۇ ھامان پۈتۈنى ئاسمانغا قارىتىپ يېتىپتۇ. ھاۋا ئېچىلىپ، گۈلدۈرلەش توختىغاندىن كېيىن، ئۇچار قاناتلار كېلىپ قارىسا، سۈندۈك پۈ. تىنى ئاسمانغا تۇتقىنىچە ئۇخلاپ ياتقانكىن. بۇنى كۆرۈپ ئۇچار قاناتلار قاتتىق كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. چۆچۈپ ئويغانغان سۈندۈك ئەتراپتىكىلەرگە:

— ئاسماننى يۆلىۋالغىنىمغا خۇشال بولۇپ كۈلۈۋاتامسىلەر؟ مەن يۆلىۋالمنسام ئاسمان ھەم. مىڭلارنى بېسىۋېلىپ، كۈكۈم — تالقان قىلىۋېتەتتى، — دەپتۇ.

سۈندۈكنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان قۇشلار تې. خىمۇ تېلىقىپ كۈلۈشۈپ كېتىپتۇ. سۈندۈك ئۆ. زىنىڭ چاندۇرۇپ قويغانلىقىنى بىلىپ، خىجىل بولۇپ قۇشلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت بولۇپ تارايتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «ئاسمان ئۆرۈلۈۋاتسا، پۈتۈڭنى سۈندۈكتەك ئاسمانغا تۈتۈپ ياتامسەن» دېگەن تەمسىل سۈندۈكنىڭ ئاشۇ كەچمىشىدىن قېلىپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەنكىن. (ئېيتىپ بەرگۈچى پىچان ناھىيەلىك مەدەنىيەت يۇرتىدىن: مۇتەللىپ سىيىت)

ھۈرۈن ھەممىدىن بىزار، ھەممە ھۈرۈندىن بىزار

بۇنىڭدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرى بىزدىن يە. راق ماكاندا بىر يۇرت بولغانكىن. ئاشۇ يۇرتتا ھاللىق بىر ئائىلە ئۆتكەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ سەدىر ئىسىملىك بىر ئوغلى بار ئىكەن. سەدىر يەتتە ياش. قا كىرگەندە ئاتا — ئانىسى ئۇنى مەدرىسىگە ئاپد. رىپ بېرىپ:

— موللاڭنىڭ گېپىگە ئوبدان قۇلاق سال،

بوپتۇ. لېكىن، سەدر ئىسسىقتا سايمىدىن، سوغۇق-
 تا ئۆيدىن چىقمايدىكەن. ئاتىسى ھەر نېمە قىلىپ
 بېقىپ سەدرنى ئۆزگەرتەلمىگەنلىكىگە ھەسرەتلىك.
 نىپتۇ. ئاخىر ئەر - ئايال مەسلىھەتلىشىپ «تە-
 رىكلىكىمىزدە ئىلىم - ھۈنەر ئىگىلىۋالسۇن دەپ
 شۇنچە قىلدۇق. لېكىن، سەدرگە ھېچقايسىسى
 خۇشاقىمىدى. ئەمدى بىزدىن كېيىن قالغاندا ئۆيدە
 بارىنى يەپ ئۆتەر، ئۇنى زورلىمايلى» دېيىشىپتۇ.
 شۇنىڭدىن كېيىن، سەدر قورسىقىنى توقلاپ
 ئۇخلايدىغانلا بوپتۇ. كېيىنچە تاماقنى يېيىشمۇ
 خۇشاقىمىدىغان بولۇپ قاپتۇ.
 ئارىدىن نەچچە يىللار ئۆتۈپ، سەدرنىڭ ئاتا -
 ئانىسى پانىي ئالەمگە سەپەر قىپتۇ، ئۇ ئۆزى يال-
 غۇز قاپتۇ. ئۇ تاماق ئېتىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەت-
 تا چاي قاينىتىشىنىمۇ بىلمەيدىكەن. شۇڭا، بىر
 نەچچە كۈن ئاچ يېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قولۇم -
 قوشنىلىرى سەدرگە بىر مۇنچە نەسەت قىپتۇ،
 ئاندىن:
 — ئۆزۈڭ تاماق ئېتەلمىسەڭ ئاشپۇزۇلدا تا-
 ماق يېگىن، — دەپتۇ.
 سەدرگە بۇ تەييار تاماق خۇش يېقىپتۇ. كۈن-
 لەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاتا - ئانىسىنىڭ توپلىغان
 مال - دۇنياسىمۇ تۈگەپتۇ. ئۆمرىدە بىرەر نەرسىنى
 ئويلاشقىمۇ ھۇرۇنلۇق قىلىدىغان سەدر ئەمدى
 پۇشايمان قىلىپ: «نېمە دەپمۇ ئوقۇمىغاندىمەن،
 نېمىشقا ھۈنەر ئۆگەنمىگەندىمەن» دېگەنلەرنى
 كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ.
 كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئاتىسىنىڭ يۇڭ سېتىپ
 نۇرغۇن پۇل تاپقانلىقى ئېسىگە كېلىپ «ھەي، ياش
 ۋاقتىمدا ئاتامدىن نېمىشقىمۇ يۇڭ تېرىشنى ئۆگە-
 نىۋالمىغاندىمەن. يۇڭ دېگەننى ئوغۇتلىمىسىمۇ،
 سۇغارمىسىمۇ بولمىدىغۇ، خەير تېرىپ باقاي» دەپ
 ئويلاپتۇ.
 سەدر ئۆيدىن بىر تۇتام قوي يۇڭنى تېپىپ
 ئېتىزغا ئېلىپ چىقىپتۇ. سەدر يۇڭنىڭ نېمىدىن

تىرىشىپ ئوقۇغىن، كۆپ بىلىم ئالساڭ چوڭ بول-
 غاندا خار بولمايسەن، — دەپ جېكىلەپتۇ.
 بىراق، سەدر بەكمۇ ھۇرۇن ئىكەن. شۇڭا، ئۇ
 موللامنىڭ ئۆگەتكەنلىرىگە كۆڭۈل قويماپتۇ. كۈن -
 كۈنلەپ تەرتىپلىك ئولتۇرۇش سەدرگە بەكمۇ قە-
 يىم كەپتۇ. سەدر ئىككى يىلدەك ئوقۇغاندىن كې-
 يىن، موللىسى ئۆيىگە كېلىپ:
 — بۇ بالا پەقەت تىرىشمايدىكەن، ئىككى يىل
 ئوقۇتۇپمۇ ھېچنېمە ئۆگىتەلمىدىم. نەسەت
 قىلسام يىغلايدۇ. ساۋاق بەرسەم ئۇخلايدۇ. ھېچ
 ئىلاج قىلالىمىدىم، — دەپ زارلاپتۇ. ئاتىسى
 سەدرگە:
 — بالام، بىزنىڭ تىرىكلىكىمىزدە ياخشىراق
 ئوقۇساڭ بولمامدۇ؟ ياخشى ئوقۇماي بىلىمىسىز
 چوڭ بولساڭ، بىزدىن كېيىن قالساڭ جاپا تارتىپ
 قالسىن، — دېگەنلىكەن، سەدر يىغلامسىراپ:
 — ئاتا، ئون يىل ئوقۇساممۇ بىلەلمىگۈدەك.
 مەن. يەنە مەدرىسىگە بار دېسەڭلار، مەن بېشىم
 قايغان يەرگە كېتىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.
 ئاتا - ئانىسى بىرلا بالا دەپ چوڭ كۆرۈپ، ئۇ-
 نىڭ رايى بويىچە مەدرىسەدىن توختىتىۋېلىپ كە-
 يىم تىككۈچىگە شاگىرتلىققا بېرىپ:
 — بالام، ھۈنەر بولسىمۇ ئۆگىنىۋالغىن، چوڭ
 بولۇپ بىزدىن كېيىن قالساڭ ئەسقاتىدۇ، — دەپ-
 تۇ ئاتىسى.
 سەدر بىر نەچچە كۈن ئۈستامدىن تەلىم
 ئاپتۇ. بىراق، ئۈستازىنىڭ گەپلىرى زادىلا
 قۇلاققا ياقماپتۇ. شۇڭا، ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ
 ئاپسىغا:
 — جېنىم ئاپا، مەن كىيىم تىككىشىنى ئۆگە-
 نەلمىگۈدەكمەن، يەنە زورلىساڭلار ساراڭ بولغۇ-
 دەكمەن، — دەپ يىغلاپتۇ.
 شۇنىڭ بىلەن سەدرنى ياغاچچىغا شاگىرتلىق-
 قا بېرىپتۇ. بۇ ھۈنەر سەدرگە تېخىمۇ ياقماپتۇ.
 ئاخىر ئاتىسى ئۇنىڭغا دېھقانچىلىقنى ئۆگەتمەكچى

ئوخشاش تەر ئاققۇزۇپ ئىشلىگىن، — دەپتۇ بىر دېھقان.

— مەن ئىشلىسەم ھېرىپ كېتىمەن، ھېرىپ كەتسەم قانداق قىلىمەن؟ مېنى ھاردۇرىدىغان ئىش. نى قىل دېمىسەڭلار بولمامدۇ؟ شۇنداق ئىشلاردىن تولىمۇ بىزار بولدۇم، مېنى بىزار قىلىمىساڭلار بولمامدۇ؟ — دەپ يەنە يىغلاپتۇ.

سەدىرنىڭ گېپىدىن نەپرەتلەنگەن كىشىلەر: — سەن ھەممىدىن بىزار بولغان بولساڭ، بىز ھەممىمىز سەندىن بىزار بولدۇق، — دەپ كېتىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش ئەل ئىچىگە ھېكايەت بولۇپ تاراپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «ھۇرۇن ھەممىدىن بىزار، ھەممە ھۇرۇندىن بىزار» دېگەن ماقال سەدىرنىڭ كەچمىشىدىن قېلىپ بىزگىچە يېتىپ كەلگەنكەن.

(ئېيتىپ بەرگۈچى تۇرپان شەھەر ئايدىڭكۆل يېزىسىدا)

چىقىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيدىكەن.

سەدىرنىڭ ئېتىزدا پەيدا بولغىنىدىن خۇشال بولغان قوشنىلىرى ئۇنىڭغا ياردەملەشمەكچى بولۇپ يېقىن كەلسە، سەدىر ئېتىزدا يېتىۋېلىپ يۇڭنى يەرگە كۆمۈۋاتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن قوشنىلىرى ئەجەبلىنىپ:

— سەدىر ئاخۇن، نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۇھ، ئەجەبمۇ ھېرىپ كەتتىم، يۇڭ تېرىد-ۋاتىمەن، — دەپتۇ سەدىر.

قوشنىلار سەدىرنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈ-شۈپتۇ. ئارىدىن ياشانغان بىرسى:

— ھەي ئەخمەق، يۇڭ دېگەننى ھېچكىم يەرگە تېرىمايدۇ، يۇڭ دېگەن قويدىن چىقىدۇ، — دەپتۇ. سەدىر:

— ئەمدى قانداق قىلىمەن؟ ئاچلىقتىن ئۆ-لەرمەنمۇ؟ — دەپ ئېتىزدا ئېغىناپ ھۆڭرەپ يىغلاپتۇ.

— ھۇرۇنلۇق قىلىمىساڭ ئۆلمەيسەن، بىزگە

(توپلاپ رەتلەنگۈچى: تۇرپان شەھەرلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا)

توپلاپ رەتلىگۈچى: سابىر جان سېيىت

شاھزادە نەۋجاھان

دشاھ بەختىيار پۈتۈن ئەلگە قىرىق كۈن زىياپەت بېرىپ، ئات تويى قىپتۇ ۋە «بۇ جاھاندىكى ھەقىدە قىي كۈنلىرىم ئوغلۇمنىڭ تۇغۇلۇشى بىلەن باشلاندى» دەپ، توي تاماشىنىڭ قىرىق بىرىنچى كۈنى ئوغلنىڭ ئېتىنى نەۋجاھان قويۇپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان مەكتەپ يېشىغا توشقاندىن كېيىن مەكتەپتە ئوقۇپتۇ. شۇ تەرىقىدە شاھزادە نەۋجاھان ئون نەچچە يىل مەكتەپتە ئوقۇپ كۆپ بىلىم ئاپتۇ. بىر كۈنى شاھزادە نەۋجاھان مەكتەپتىن يېنىپ كېلىۋېتىپ، شۇ شەھەردىكى شاھزادە - بەگزادە - لەرنىڭ بالىلىرىنىڭ ئالتۇن ساقا ئويناۋاتقانلىقىدىن كۆرۈپتۇ. ئۇ ئوردىغا يانغاندىن كېيىن، ئۈدۈل ئاتىسىنىڭ يېنىغا كىرىپ:

— ئاتا، مەن بىلەن تەڭ دېمەتلىك بالىلار ئال-تۇن ساقا ئوينايدىكەن، مەنمۇ ئوينايمەن، — دەپتۇ. پادشاھ شاھزادە نەۋجاھانغىمۇ ئالتۇن ساقا سوقتۇرۇپ بېرىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ، شاھزادە نەۋجاھانمۇ مەكتەپتىن يېنىپ ئالتۇن ساقا ئوينايدىغان بولۇپتۇ. شۇ تەرىقىدە يەنە نەچچە يىل ئۆتۈپ، نەۋجاھاننىڭ بۇرۇتلىرى خەت تارتىپ، چوچۇڭلا يىگىت بولۇپ قاپتۇ. بىر كۈنى شاھزادە نەۋجاھان تەڭتۈشلىرى بىلەن ئويناۋاتسا كۈچىنىڭ بىر تە-

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا بىر دۆلەت بولغانىكەن. بۇ دۆلەتنىڭ بايلىقىنى سىغدۇرۇشقا جاھان تار ئىكەن. بۇ دۆلەت پادشاھنىڭ ئىسمى بەختىيار بو-لۇپ، پادشاھ قىرىق يىل سەلتەنەت سۈرۈپ، ئون ئىككى خوتۇن ئالغانىكەن، ئەمما ھېچقايسى خوتۇ-نىدىن پەرزەنت كۆرمەي خوتۇنلىرىدىن پۈتۈنلەي كۆڭلى قالغانىكەن. شۇ ۋەجىدىن پادشاھنىڭ كۆڭلى تولىمۇ غەش ئىكەن.

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ ئىشتىھاسى سۇسلاپ، ئەتلىرى لەش بولۇپ، تەرسالىشىپ، بار-غانسېرى جۈدۈنكەش بولۇپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى ۋەزىر - ۋۇزرالار باش قوشۇپ مەجلىس قۇرۇپتۇ. ئۇلار پادشاھقا يەنە بىر خوتۇن ئېلىپ بەرمەك كېرەك، دەپ گەپنى ئۈزۈپتۇ. مەسلىھەت بويىچە پا-دشاھ بەختىيار يەنە ئۆيلىنىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي پادشاھنىڭ بۇ خوتۇنى ھامىلدار بولۇپتۇ. بۇ خۇشال-لىقتىن پادشاھ بەختىيار ئوردا ئەھلى ۋە پۇق-رالارغا ھىممەت كەمىرىنى قايتىدىن باغلاپ، ئىل-تىپات داستىخانلىرىنى كەڭرى يېيىپتۇ. شاھنىڭ كىچىك خوتۇنى توققۇز ئاي توققۇز كۈن توققۇز سائەت قورساق كۆتۈرۈپ، بۇدۇرۇقىنى بىر ئوغلۇل توغۇپتۇ. بۇ خۇشاللىقتىن بېشى كۆككە يەتكەن پا-

رەپتىن چېكىتتەك بىر قارا نەرسە كۆرۈنۈپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئوقيانىڭ كىرىشىنى تارتقان پېتى ئات چاپتۇرۇپ ھېلىقى قارا چېكىتكە يېقىندى. لىشىپتۇ، قارىسا، ئۇ ناھايىتى تېز كېتىۋاتقان بىر ئادەم ئىكەن. نەۋجاھان ئات چاپتۇرغان پېتى ھېلىقى ئادەمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپتۇ، قارىسا، ئۇ ھاردۇق يەت. كەنلىكتىن كۆزلىرىنىڭ نۇرلىرى قېچىپ، چىرايى تاتارغان، ساقىلى قاردەك ئاقارغان، بەللىرى ئېگىلگەن بىر ئادەم ئىكەن. شاھزادە نەۋجاھان:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، — دەپ سالام بېرىپتۇ. ھېلىقى ئادەممۇ:

— ۋە ئەلەيكۈم ئەسسالام، — دەپ توختاپتۇ ھېلىقى كىشى. نەۋجاھان:

— ئەي ئاتا، سەپەرلىرى قاياققا؟ بۇنچە تېز مېڭىشلىرىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەي ئوغلۇم، — دەپتۇ بوۋاي نەۋجاھانغا، — بۇنى سورىمىساڭ ياخشى بولاتتى، سوراپ قالدىڭ، بوپتۇ، سوتالغىغا جاۋاب بېرىي. تۆنۈگۈن كېچە بىر چۈش كۆردۈم. چۈشۈمدە ئاسماندىن بىر ئاي چۈشۈپ، سول يېنىمدىن كىرىپ ئوڭ يېنىمىدىن چىقىپ كەتتى، ئاندىن بىر قۇياش چۈشۈپ، ئوڭ يېنىمدىن كىرىپ سول يېنىمدىن چىقىپ كەتتى. ئەتسى كۆرگەن چۈشۈمنى قۇرئەندازلارغا ئېيتسام، ئۇلار: «ئەي چۈش ئىگىسى، سىز بۇ يەردىن ئۈچ ئايلىق يىراقتىكى بىر جايغا بارسىڭىز كۆرگەن چۈشۈڭىزنىڭ خاسىيىتىنى كۆرسىز» دېگەندى، شۇڭا بۈگۈن ئەتىگەن يولغا چىقتىم، مەنزىلىم ئۈچ ئايلىق يول. ئەي ئوغلۇم، ئەمدى يولۇمنى توسماي ئۆز يولۇڭغا راۋان بول.

ئىككى پۈتىنىڭ بىرى گۆرگە ساڭگىلىغان، بىر چۈشنىڭ خاسىيىتى ئۈچ ئايلىق مەنزىلىگە بارماقچى بولغان بوۋاينىڭ غەيرەت - شىجا. ئىتىگە ھەيران قالغان ھەم ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇغان شاھزادە نەۋجاھان «بىر بوۋاي جېنىدا شۇنچە-ۋالا چوڭ مۇشەققەتنى ئۈستىگە ئاپتۇ، نېمە ئۈچۈن مەن بوۋاينىڭ ئىشىغا ھەمدەم بولمايمەن» دەپ ئويلاپ:

رېپىدىن ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. نەۋجاھان ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ ئۈستىگە تۈرلۈك ئوۋچىلىق قوراللىرىنى ئاسقان، ئېتىنىڭ كەينىگە ئوۋ غەنىمەتلىرىدىن كېيىك، توشقانلارنى تېڭىپ قايتىۋاتقان ئوۋچىلارنى كۆرۈپتۇ. بۇلارنى كۆرگەن نەۋجاھان: «مەن شەھەردىن چىقماي ئۆسۈپ چوڭ بولۇپتىمەن، مانا ئەمدى كۈچ - قۇۋۋەتكىمۇ تولۇپتىمەن، ئاشۇ ئوۋچىلار بىلەن شەھەر سىرتىنى كۆرۈپ كەلمەيمەنمۇ» دەپ خىيال قىلىپ، ئودىغا قايتىپتۇ ۋە پادىشاھتىن ئۆزىنى ئاشۇ ئوۋچىلارغا قوشۇپ قويۇشنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئەتسى پادىشاھ بەختىيار ئوغللىنى ئوۋچىلارغا قوشۇپ قويۇپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئوۋچىلارغا قوشۇلۇپ شەھەردىن چىقىپتۇ. بىر چاغدا ئۇلار بىر ئاچالغا يېتىپ كەپتۇ. ئوۋچىلار:

— ئەي شاھزادە نەۋجاھان، ئادىتىمىز بويىچە ھەر بىرىمىز بىردىن يولغا ئات سالمايمىز، كۈن پەشتىن بۇرۇن يانمىز. ئەمما سىز بۇ جايلارنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى بىلمەيسىز، شۇڭا خالىغان بەرمىزگە قوشۇلۇپ ئوۋ قىلىڭ، — دەپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان بۇ سۆزگە قوشۇلماي:

— مەن بەردەم يىگىت، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يوللار ھەر بىرىمىزگە بىردىن توغرا كېلىدىكەن، شۇڭا مەنمۇ يالغۇز ئوۋ قىلىمەن، — دەپتۇ.

— بۇ گېپىڭىزگە ماقۇل دېيىشكە ھەددىمىز ئەمەس، سىزنىڭ ئامان - ئىسەنلىكىڭىزگە ئىگە بولمىساق بولمايدۇ. شۇڭا، خالىغان بىرىمىزنى تاللاپ بىللە مېڭىڭ، — دەپ ئوۋچىلارمۇ ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپتۇ. ئەمما نەۋجاھاننىڭ غورۇرى غالىب كېلىپ، ئوۋچىلارنىڭ يېلىنىش - يالۋۇ - رۇشلىرىغا پەرۋا قىلماي ئۈدۈل كەلگەن بىر يولغا ئات سېلىپ چېپىپ كېتىپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان ئارغىماقنى چاپتۇرۇپ ئۇچقۇر بورانلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ مېڭىۋېرىپتۇ. ئەمما ئوۋ قىلغۇدەك ھېچنەرسە ئۇچرىتالماپتۇ. قۇرۇق قول قايتىشقا نومۇس قىلغان نەۋجاھان يولنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئالدى تە-

سەم ھېچنەرسە ئۇچرىمىغاندى، ئەمدى بۇ نېمە ئىشتۇ؟» دەپ ئويلاپ تۇرغاندا، نىقابلىق بىر كىشى ئىككى ئاتنى يېتىلەپ بۇ ئەسكى ئۆيگە كىرىپ: — ئەي يىگىت، ئورنىڭىزدىن تۇرۇپ ماۋۇ ئات-قا مىنىپ كەينىمدىن مېڭىڭ، — دەپتۇ. بۇ ئىش-تىن تەئەججۇپ ئىچىدە قالغان شاھزادە نەۋجاھان: «نېمە بولسا بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي» دەپ ئويلاپ، گەپ - سۆز قىلماي نىقابلانغان كىشىنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىپتۇ. ھېلىقى كىشى يەنە: — ئېتىڭىزنىڭ تۇمشۇقىنى مېنىڭ ئېتىم-نىڭ قۇيرۇقىغا باغلاڭ، ئارىلىقىنى ئۆزىڭىز چاغلاڭ، — دەپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئىككى ئات-نىڭ ئارىلىقىنى چاغلاپ ھېلىقى كىشىنىڭ ئېتىغا ئۆزىنىڭ ئېتىنىڭ تۇمشۇقىنى باغلاپ يولغا چى-قىپتۇ. ئۇلار بىر كېچە - كۈندۈزدە بىر ئايلىق يولنى بېسىپتۇ. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن شاھزادە نەۋجاھان: «ماڭ دەپى ماڭدىم، ئەمما بۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيمەن، ئالدىغا ئۆتۈپ بىر قاراپ باقاي، يا بولمىسا ئۆزىدىن سوراپ باقاي» دەپ نە-قابلىق كىشىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئاتنى توختىتىپ-تۇ ۋە:

— ئەي نىقابلىق كىشى، سىز كىم بولىسىز؟ مېنى قەيەرگە ئېلىپ بارىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ھېلىقى كىشى نىقابىنى ئېلىپ: — مەن سىزنى مۇشۇ جايغا ئەكەلگەن ئادەم بولمەن، — دەپتۇ. ھەر ئىككىلىلەن ھەيران بو-لۇپ، بىر - بىرىگە قاراپ قېلىشىپتۇ. شاھزادە نەۋجاھاننىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغىنى ئايدىنمۇ گۈزەل بىر پەرى ئىكەن. نەۋجاھان: «ھېلىقى بوۋاينىڭ چۈشىدە ئاسماندىن چۈشۈپ، سول يېنىدىن كىرىپ ئوڭ يېنىدىن چىقىپ كەتكەن جانان ئاي مۇشۇ قىز ئىكەن - دە» دەپ ئويلاپتۇ ۋە شۇ ھامان قىزغا ئاشىق بوپتۇ. قىز بولسا نىقابىنى كۆتۈرۈپ نەۋجا-ھاننى كۆرۈپ باشتا ھەيران قاپتۇ، كېيىن جاھان ئاپتىپى ئۆچكەندەك يۈزىدىن ناز - كەرەشمىلىك كۈلكە قېچىپتۇ ۋە: — ئەي يىگىت، ئاتام بىلەن ئانام كوھىقاپ

— ئەي ئاتا، مەنزىللىرى بەك يىراق ئىكەن. ئۆزلىرى مۇشۇ جايدا مېنى ساقلاپ تۇرسىلا، سىلى ئۈچۈن مەن بېرىپ چۈشلىرىنىڭ خاسىيىتىنى ئې-لىپ كېلىپ، ئۆزلىرىگە تاپشۇراي، — دەپتۇ. — ئەي ئوغلۇم، — دەپتۇ بوۋاي، — ھىممە-تىڭگە كۆپ رەھمەت. ئەمما مەن ئۇنداق قىلالماي-مەن، چۈنكى ھەرىكەتسىز ئىشتا بەرىكەت يوق. بوۋاينىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ تەسىرلەنگەن شاھزادە نەۋجاھان بوۋاينى بۇ مۇشەققەتتىن بىراقلا خالاس قىلماقچى بولۇپ: — ئەي ئاتا، ئۇنداق بولسا چۈشىڭىزنى ماڭا سېتىپ بېرىڭ، — دەپتۇ. — ئەي ئوغلۇم، — دەپتۇ بوۋاي بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن، — ئۆزەڭ خېلى تۈزۈك يە-گىتتەك قىلسەن، بوپتۇ، ساڭا چۈشۈمنى سېتىپ بېرەي. ئەمما باھاسى ناھايىتى قىممەت، ئىككى دا-نە گۆھەرگە ساتمەن. — بولدى ئالدىم، — دەپتۇ شاھزادە نەۋجاھان ۋە يېنىدىن ئىككى دانە گۆھەرنى ئېلىپ بوۋايغا بېرىپتۇ - دە، ئۈچ ئايلىق مەنزىلنى كۆزلەپ ئات ساپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئۈچ كۈندىلا ئۈچ ئايلىق مۇساپىنى بېسىپ، ئۈچىنچى كۈنى بىر جاڭگالغا يېتىپ كېلىپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ناماز شام ۋاقتىدا بىر يەردە بىر تېمى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن بىر ئەسكى ئۆي كۆرۈنۈپتۇ. بۇ ئەسكى تاملىقنى كۆرگەن شاھزادە نەۋجاھان: «ئۈچ كۈن توختىماي يول يۈرۈپ، ھېرىپ - ئېچىپتەمەن، ئېتىممۇ ھې-رىپتۇ، بۈگۈن كېچە مۇشۇ يەردە ئارام ئېلىپ، ئەتە يولۇمنى داۋاملاشتۇراي» دەپ ئەسكى ئۆيگە چۈ-شۈپتۇ. ئەمما كۆزلىگەن مەنزىلىگە يېتىپ كەلگەن-لىكىنى بىلمەپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئاتقا بوغۇز بېرىپ بولۇپ ئارام ئالاي دەپ يېتىپ كۆزى ئۇيقۇ-غا كېتىپتۇ. بىر ۋاقىتتا ئۇ دۈپۈرلىگەن ئاۋازدىن چۆچۈپ ئويغىنىپتۇ. ئۇ قۇلىقىنى دىڭ تۈتۈپ تىڭشاپ، ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى كېلىۋاتقانلى-قىنى بىلىپ، «بۇ چۆلدە ئۈچ كۈن تەنھا يول يۈر-

كېزىپتۇ. ئۇلار بىر - بىرىگە ھەمراھ بولۇپ ئۇزاق يول يۈرۈپ، ھەپتە ئۆتكەندە بىپايان چۆلىنىڭ چېتىگە يېتىپتۇ. ئالدى تەرەپتە تۇيۇقسىز بىر دېڭىز پەيدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ مېڭىش يولىنى توسۇپتۇ. پەرى دەپتۇ:

— ئەي نەۋجاھان، ئېتىڭىزنىڭ تۇمشۇقىنى ئېتىمىنىڭ قۇيرۇقىغا چىڭىڭ - دە، كۆزىڭىزنى يۇمۇڭ.

شاھزادە نەۋجاھان پەرىنىڭ دېگىنى بويىچە قىپتۇ. بىر چاغدا پەرى:

— ئەي نەۋجاھان، ئەمدى كۆزىڭىزنى ئېچىڭ، - دەپتۇ. نەۋجاھان كۆزىنى ئېچىپ، ئۆزىنى بۇ بىپايان دېڭىزنىڭ چېتىدە كۆرۈپتۇ.

— ئەي پەرى، بىز دېڭىزدا قانچە ئۇزاق يول يۈردۈق؟ - دەپ سوراپتۇ نەۋجاھان.

— دېڭىزدا بىر ھەپتە يول يۈردۈق، - دەپ جاۋاب بېرىپتۇ پەرى.

ئۇلار بىر ئاز ئارام ئالغاندىن كېيىن سەپىرىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇلار ساق ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە بىر شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار شەھەرنىڭ سىرتىدىكى بىر تۈپ چىنارنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئاتلىرىنى باغلاپتۇ.

— ئەي نەۋجاھان، - دەپتۇ پەرى، - بىز يول يۈرگىلى ساق بىر ئاي بوپتۇ، بىراق تاغامنىڭ ئوغلى پەيدا بولمىدى، ئەمدى لەۋزىمگە ئەمەل قىلىپ، سىزنى ئۆزۈمگە جۈپتى نىگار قىلىشىم كېرەك. سىز شەھەرگە كىرىپ ئاز - تولا يېمەكلىك سېتىۋېلىپ، بىر موللا تەكلىپ قىلىپ چىقىڭ، نىكاھىمىزنى ئوقۇتايلى، - دەپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ دەرھال شەھەرگە كىرىپتۇ. ئۇ ئاز - تولا يېمەكلىك ئېلىپ، بىر موللىنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەپتۇ.

موللا نىكاھنى ئوقۇپ، يېڭى ئەر - خوتۇنلارنى مۇبارەكلەپ بولۇپ، شەھەرگە قايتماقچى بولغاندا پەرى:

— ئەي موللام، ئۆزلىرىگە يەنە بىر ھاجىتىدە...

شەھىرىدە تۇرىدۇ، ئۇلار مېنى تاغامنىڭ ئوغلىغا بەرمەكچى بولغانىدى، بىراق تاغام بىلەن ئاتام ئۇ - رۇشۇپ قېلىپ مېنى ئۇنىڭغا بەرمەيدىغان بولدى، تاغامنىڭ ئوغلى بىلەن ئىككىمىز توي قىلىشقا ۋەدىلەشكەندۇق، ئاتا - ئانا مېنى ئۇنىڭغا بەرمەيدىغان بولغاندىن كېيىن، مەن تاغامنىڭ ئوغلىنى سىز بىلەن ئۇچراشقان جايدا ساقلاپ تۇرۇشنى ئېيتقاندىم، مەن سىزنى تاغامنىڭ ئوغلى دەپ بىلىپ بۇ جايغا باشلاپ كەپتىمەن. مېنى ئەپۈقەتلىك، دەرھال بۇ يەردىن كېتىڭ، - دەپتۇ.

— ئەي گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق پەرى، - دەپتۇ شاھزادە نەۋجاھان، - مەن بىر مۇساپىرمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ ئېتىم بىلەن ئۇزۇق - تۇلۇكۇم ھېلىقى ئەسكى تاملىقتا قالدى. مانا ئەمدى سىزنىڭ ئىشقى پىراقىڭىز يۈرۈكۈمگە بۈركۈتتەك چاڭگال سالدى، ئەمدى كېتەلمەيمەن.

— ئەي يىگىت، - دەپتۇ پەرى خىجىللىق ئىلكىدە، - بۇ ئەيىب مەندە، بىراق مېنىڭ جۈپ - تۈم بار، سىز بىلەن قالالمايمەن.

— ئەي پەرى، ئىشقى ئەھلىنىڭ دىلبىرى، سىزنىڭ ئايدەك رۇخسارىڭىزنى كۆرۈپ تۇرۇش سۆھبىتىڭىزگە ھەر دائىم نائىل بولۇپ تۇرۇش ئارزۇ - ئارمىنىمدۇر. ئەگەر جۈپتىڭىز پەيدا بولسا، مەن سىزگە سادىق خىزمەتكار بولاي، ئەگەر پەيدا بولمىسا، مەن جۈپتىڭىز بولاي. مېنى قوغلى - مىسىڭىز، ئىشقىڭىزدا كۆيگەن مەن بىچارىنىڭ ھالىغا بىر يەتسىڭىز، - دەپ تارام - تارام ياش تۆكۈپ يالۋۇرۇپتۇ نەۋجاھان.

شاھزادە نەۋجاھاننىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ ئىچى ئاغرىغان پەرى:

— بوپتۇ، سىزنى ئېلىپ قالاي، بىراق بىر شەرتىم بار، ئەگەر بىر ئاي ئىچىدە تاغامنىڭ ئوغلى پەيدا بولسا، بىزگە خىزمەتكار بولسىز، پەيدا بولمىسا، جۈپتۈم بولسىز، - دەپتۇ.

پەرى قىزىنىڭ بۇ ئىلتىپاتىدىن خۇشال بولغان نەۋجاھان بۇ شەرتنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىپتۇ. ئۇلار شۇنداق ۋەدىلەر بىلەن چۆل - باياۋانلارنى

نى ئالغۇزۇپتۇ ۋە بىر كېچە ئۇخلىماي بىر پوتا تىكىپتۇ. نەۋجاھان ئەتىگىنى ئويغىنىپ، ئۆيدە ئا. جايىپ چىرايلىق كەشتىلەنگەن بىر پوتا تۇرغانلىق قىنى كۆرۈپتۇ. بۇنداق چىرايلىق پوتىنى نەۋجاھان ئەزەلدىن كۆرۈپ باقمىغانىكەن. نەۋجاھاننىڭ خو. تۇنى پوتىنى ئېرىنىڭ بېلىگە باغلاپ قويۇپتۇ. نەۋجاھان شۇ ئەتىگىنى ئوردىغا چايغا بېرىپتۇ. پا. دشاھ چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، نەۋجاھاننىڭ بېلى. دىكى پوتىنى كۆرۈپ:

— ئەي ۋەزىر، بېلىڭدىكى پوتىنى كىم تىك. كەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— پادشاھقا مەلۇم بولغايدىكى، بۇ پوتىنى خو. تونۇم تىككەن، — دەپتۇ نەۋجاھان.

— ئەجەب چىرايلىقكەن، — دەپتۇ پادشاھ.

پادشاھنىڭ پوتىسىغا كۆزى چۈشكەنلىكىنى

بىلگەن نەۋجاھان دەرھال پوتىسىنى يېشىپ پاد.

شاھقا تەقدىم قىپتۇ. پادشاھ پوتىنى ئېلىپ بېلى.

گە باغلاپتۇ ھەمدە نەۋجاھانغا رەھمەت ئېيتىپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان شاھ بىلەن خوشلىشىپ،

ئۆيگە كەتكەندىن كېيىن، پادشاھ قىرىق خوتۇنى

بىلەن قىرىق كېنىزەكنى ھەرەمگە يىغىپ پوتىنى

كۆرسىتىپ:

— بۇنداق پوتىنى قايسىڭلار تىكلەيسىلەر؟

— دەپ سوراپتۇ.

پادشاھنىڭ قىرىق خوتۇنى بىلەن قىرىق

كېنىزىكى باشلىرىنى تۆۋەن ساپتۇ.

پادشاھ سوئالنى تەكرارلاپتۇ، ئۇنىڭ خوتۇن.

لىرىدىن بىرسى:

— ئەي پادشاھىم، بۇنداق چىرايلىق كەشتى.

لەنگەن پوتىنى ئادىمىزات تىكلەمەيدۇ، بۇ ئىش پە.

قەت پەرىزاتلارنىڭلا قولدىن كېلىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادشاھ قولدىكى پوتىغا

سىنچىلاپ قاراپ: «تىككەن پوتىسى بۇنداق چىراي.

لىق بولسا، ئۆزى قانچىلىك چىرايلىقتۇ؟» دېگەن.

لەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، نەۋجاھاننىڭ خوتۇن.

غا غايىبەنە ئاشىق بىقارار بوپتۇ. ئۇنىڭ پېشانىسى.

دىن كىرگەن ئوت تاپىنىدىن چىقىپ، بىھوش بو.

مىز بار ئىدى، بىز بۇ شەھەرگە مۇساپىر، شۇنداق بولسىمۇ باشقىلار بىلەن خوشنا ئولتۇرغىمىز يوق. شۇڭا، ئوبدانراق بىر يۈرۈش ئۆي تېپىپ بەرگەن بولسىلا، ئۆزلىرىنىمۇ ئوبدان رازى قىلاتتۇق، — دەپتۇ.

موللىنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن ئۇلار شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى خالىراق جايغا سېلىنغان كاتتا ياسالغان بىر ئىمارەتنى سېتىۋېلىپ جايلىشىۋاپ. تۇ. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، شاھزادە نەۋ. جاھاننىڭ خوتۇنى:

— ئەي نەۋجاھان، بىز مۇشۇ شەھەردە ماكان.

لىشىپ قالدۇق، كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادشاھ، سە.

لەر نېمە ئادەم، دەپ سۈرۈشتۈرۈپ قالسا بىر نەر.

سە دېيەلمەي قالغىمىز. شۇڭا، سىز ئوردىغا بېرىپ

بۇ شەھەرنىڭ پۇقرالىقىغا تىزىمغا ئالدۇرۇپ قو.

يۇڭ، — دەپ ئىككى گۆھەر بېرىپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان ئوردىغا بېرىپ ئەدەپ — قا.

ئىدىلەرنى بەجا كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، قو.

نىدىكى ئىككى دانە گۆھەرنى چىقىرىپ پادشاھقا

تۇتۇپ، كېلىش مەقسىتىنى ئېيتىپتۇ. پادشاھ

رىۋايەتلەردىن ئاڭلىغان ئەمما كۆرۈپ باقمىغان بۇ

گۆھەرلەرنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇرسەن بوپتۇ.

نەۋجاھانمۇ پادشاھقا ياراپ قاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن

ئۇ شاھزادە نەۋجاھاننى ئوڭ قول ۋەزىرلىككە تە.

يىنلەپتۇ. نەۋجاھان «دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلىشال.

مايمەن» دەپ ئۆزى ئېيتىپ تۇرۇۋاپتۇ. پادشاھ:

— سىز ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئوردىغا كېلىپ

مەن بىلەن بىر پىيالە چاي ئىچىپ تۇرسىڭىزلا

بولدى، باشقا ۋەزىپە تاپشۇرمايمەن، — دەپ ئۆز

ئەمرىدە چىڭ تۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، شاھزادە

نەۋجاھان ئەتىسىدىن باشلاپ ھەر كۈنى ئەتىگىنى

پادشاھ بىلەن بىر پىيالە چاي ئىچىپ، قالغان

ۋاقتىنى خوتۇنى بىلەن خۇشال ئۆتكۈزۈپتۇ. نەۋ.

جاھاننىڭ خوتۇنىمۇ تاغىسىنىڭ ئوغلىنى ئۇنتۇپ

نەۋجاھاننى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ.

بىر كۈنى نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى ئۇنى بازارغا

ئەۋەتىپ، بىر پارچە يىپەك ۋە ھەر خىل مەشۇتلار.

لۇپ يىقىلىپتۇ. پادشاھنىڭ نەۋجاھاننىڭ خوتۇنىغا ئاشىق بىقارار بولغانلىقىنى پەملىگەن بىر ۋەزىر مەسلىھەت كۆرسىتىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەي پادشاھى ئالەم، بۇ ئىش ئاسان، نەۋجاھان قول ئاستىلىرىدىكى بىر ۋەزىر، ئۇنىڭغا يەنە ئىككى دانە گۆھەر سوۋغا قىلىشنى ئەمر قىلسىلا، ئەگەر ئۇ ئىككى دانە گۆھەر ئېلىپ كەلسە، «شاھ غەزىنىسىدە تۆت دانە گۆھەر بار ئىدى، سەن ئۇنى ئوغرىلاپ شاھقا سوۋغا قىپسەن» دەپ زىندانغا تاشلايمىز، خوتۇنى سىلگە قالىدۇ. ئەگەر ئېلىپ كېلەلمىسە، «شاھ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرمىدىڭ» دەپ گۇناھ قويۇپ زىندانغا تاشلايمىز، خوتۇنى ئوخشاشلا ئۆزلىرىگە قالىدۇ.

ۋەزىرنىڭ بۇ تەكلىپىنى خوپ كۆرگەن پادشاھ ئەتىسى ئەتىگىنى چاي ۋاقتىدا نەۋجاھانغا يەنە ئىككى دانە گۆھەر ئەكىلىشنى ئېيتىپتۇ، شاھنىڭ ئەمرىگە نائىلاج ماقۇل بولغان نەۋجاھان «ئۆيدە يەنە ئىككى گۆھەر بولسىغۇ ئەكىلىپ بېرەرمەن، ئەگەر بولمىسا قانداق قىلارمەن» دېگەنلەرنى ئويلاپ غەمگىن ھالدا ئۆيىگە قايتىپتۇ. نەۋجاھاننىڭ پەرىشان ھالىتىنى كۆرگەن خوتۇنى:

— ئەي نەۋجاھان، بۈگۈن ئەجەب غەمگىن كۆرۈنىشىڭغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. نەۋجاھان پادشاھنىڭ يەنە ئىككى دانە گۆھەر تەلەپ قىلغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

— ئەي غەمگۈزارىم، سىز گۆھەردىن غەم قىلماڭ، بۇنىڭ چارىسىنى ئۆزۈم قىلىمەن، — دەپتۇ. ۋە دەرھال قەلەم ئېلىپ چىقىپ بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ، نەۋجاھانغا تۇتقۇزۇپ دەپتۇ:

— ئەي نەۋجاھان، سىز بۈگۈنلا يولغا چىقىپ، بىز كەلگەن دەريانى بويلاپ ماڭسىڭىز ھېلىقى دېڭىز بويىغا بارىسىز، ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن، كۈن پېتىش تەرەپكە ئازراق ماڭىسىز، سۇنىڭ ئىچىدىن چوڭلۇقى تۆگىدەك كېلىدىغان بىر ئاق تاش كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئېتىڭىزنى شۇ يەردە قويۇپ، ئاق تاشقا دەسسەپ، تاشنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئاتلىسىڭىز ئۈستىنى سۇ بېسىپ كەتكەن بىر

كۆۋرۈك ئۇچرايدۇ. سىز شۇ كۆۋرۈككە پۈتىڭىزنى سىيىپ مېڭىۋەرسىڭىز، بىر قاپقاق ئۇچرايدۇ. قاپقاقنى كۆتۈرسىڭىز بىر يەرگە كىرىپ كېتىسىز — دە، باشقا بىر يولغا چىقىپ قالسىز. شۇ يول بىلەن ئازراق ماڭسىڭىز، بىر گۈمبەز ئۇچرايدۇ. گۈمبەز ئىچىدە بىر ساراي بار، ساراينىڭ كىرىسىڭىز، بىر ئالتۇن تەخت بار، تەخت ئۈستىدە بىر مەلىكە ياتىدۇ، مەلىكىنىڭ باش تەرىپىدە بىر شىشە دورا بار، دورىنى ئېلىپ ئاغزىغا تېمىتىسىڭىز، مەلىكە دەردى ھال ھوشىغا كېلىدۇ. ئۇنىڭغا خەتنى بەرسىڭىز، ئۇ سىزگە قانچىلىك گۆھەر لازىم بولسا شۇنچىلىك بېرىدۇ، — دەپتۇ.

نەۋجاھان خوتۇنىنىڭ دېگىنىنى ئېسىدە مەھكەم تۇتۇپ، خەتنى قوينىغا سېلىپ يولغا چىقىپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان ئۆز يولىغا كېتىۋەرسۇن، ئەمدى گەپنى پادشاھتىن ئاڭلايلى.

پادشاھنىڭ نەۋجاھاندىن گۆھەر تەلەپ قىلغىنىغا ئۈچ كۈن بوپتۇ، لېكىن نەۋجاھاننىڭ قايسى رىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ. پادشاھ نەۋجاھاننىڭ ئۆيىدە بار — يوقلۇقىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ ئىككى ۋەزىرنى نەۋجاھاننىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىپتۇ. ۋەزىرلەر نەۋجاھاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ دەرۋازىنى قېقىپتۇ. نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچماي تۇرۇپ ئۇلارنىڭ كىملىكىنى سوراپتۇ. ۋەزىرلەر:

— بىز پادشاھنىڭ ۋەزىرلىرى، نەۋجاھان ئوردىغا بارمىغىلى ئۈچ كۈن بولدى، شۇڭا چاقىرىغىلى كەلدۇق، — دەپتۇ.

— پادشاھ نەۋجاھاننى بىر خىزمەتكە بۇيرۇپتىكەن، پادشاھنىڭ خىزمىتىنى بەجا كەلتۈرگىلى كەتكەن، تېخى قايتىپ كەلمىدى، — دەپتۇ نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچماي تۇرۇپ. ۋەزىرلەر قايتىپ كېلىپ بولغان ئەھۋالنى شاھقا مەلۇم قىپتۇ. شاھ دەرھال قىرىق نەپەر كېنىزەكنى ئەۋەتتى. نەۋجاھاننىڭ خوتۇنىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلمىشكە ئەۋەتىپتۇ. كېنىزەكلەر نەۋجاھاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ دەرۋازىنى قېقىپتۇ ۋە ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپتۇ.

چىدىن جۈپتۈم شاھ خىزمىتى ئۈچۈن سەپەرگە چىقىپ كەتكەندى، قايتىپ كېلىپ ئىزدەپ قال- مەن دەپم. بولمىسا ئوردانلارنى خارابىستانغا، شەھەرلىكلەرنى مازارىستانغا ئايلاندۇرۇپتەن ئىدىم، — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان جاللاتلار:

— ئەي ساراڭ خوتۇن، پەلىپەتەش گەپلىرىڭنى قوي، يوغانچىلىق قىلغىنىڭغا ئەمدى توي، — دېيىشىپ دەرۋازىنى چاققىلى تۇرۇپتۇ. ئەمما ھايال ئۆتمەي دەرۋازىنى چىقىۋاتقان جاللاتلارنىڭ قوللىرى قۇرۇپ، قىلىچلىرى يەرگە چۈشۈپ كېتىپتۇ. قورقۇپ كەتكەن جاللاتلار ئالدى — كەينىگە قارىماي قېچىپ بىردەمدىلا ئوردىغا بېرىپتۇ. پادىشاھ جاللاتلارنىڭ ئەرزى — شىكايەتلىرىنى ئاڭلاپ، بۇ سېھرى — ئەسرالارنىڭ تېڭىگە يەتمەك بولۇپ، پال-چىلارنى يىغىپ پال ئاچقۇزۇپتۇ. ئۇلار:

— ئەي شاھى جاھان، دۆلەتلىرى بولسۇن دا-ئىم ئامان. سىلى كوھىقاپ پەرىزاتلىرى بىلەن تۇ-تۇشۇپ قاپلا، ئۇلارغا يامان كۆزلىرىنى سېلىپلا، ئەگەر ئۇلارنى ئارام خۇدا قويمىسلا بۇ شەھەر ئاپەت بىلەن تولىدىكەن ۋە پۈتۈنلەي خاراب بولىدىكەن، — دېيىشىپتۇ.

پادىشاھ پالچىلارنىڭ بۇ گەپىنى ئاڭلاپ قور-قۇپ كېتىپتۇ ھەمدە «ھېچكىم نەۋجاھاننىڭ ئۆيى-گە چىقىلمىسۇن» دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئەمدى ئۇلار ئۆز جايىدا تۇرۇپ تۇرسۇن، شاھزادە نەۋجا-ھاننى ئىزدەپ تاپايلى، ئۇنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى-دىن گەپ ئاچايلى.

شاھزادە نەۋجاھان خوتۇنى دېگەن يول بىلەن مېڭىپ گۈمبەزنى تېپىپتۇ، گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ ئاجايىپ بىر كاتتا ساراينى، ساراينىڭ تۈۋىدە تۇر-غان ئالتۇن تەختى ۋە تەخت ئۈستىدە بىھوش يات-قان قۇياش مەسەللىك، ئاپتاپ تەبىئەتلىك ساھىب-جامال مەلىكىنى كۆرۈپتۇ. نەۋجاھان كۆڭلىدە: «ھېلىقى بوۋاي چۈشىدە كۆرگەن قۇياش شۇمىدۇ» دەپ ئويلاپ قاپتۇ ۋە شېشىدىكى دورىنى ئۇنىڭ ئاغزىغا تېمىتىپتۇ، بىھوش ياتقان مەلىكە چۆچۈپ ئويغىنىپ، يېنىدا تۇرغان نەۋجاھاننى كۆرۈپ:

— نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى ئۇلارنى ئۆيگە تەك-لىپ قىلىپ ئوبدان مېھمان قىپتۇ. ئۇلار بۇ خو-تۇننىڭ ھۆسنى — جامالىنى كۆرۈپ ئەس — ھو-شنى يوقىتىپتۇ. تەييارلىغان غىزالىرىنى كۆرۈپ ھەيرانۇھەس بوپتۇ. داستىخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن كېنىزەكلەر كېلىش مەقسىتىنى ئىزھار قىپتۇ. نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى:

— ئەي كېنىزەكلەر، قايتىپ بېرىپ پادىشاھ-قا ئېيتىپ قويۇڭلار، نەۋجاھانم ھازىر ئۆيدە يوق، ئوردىغا بارالمايمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئۇ كېنىزەكلەرنى ئۈزىتىپ قويۇپ، دەرۋازىنى تاقاپتۇ. كېنىزەكلەر ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن، نەۋ-جاھاننىڭ ھۆسنى — جامالىنى، غىزا — تائاملىرى-نى ۋە بولۇنغان گەپ — سۆزلەرنى بىرنى ئون قە-لىپ شاھقا مەلۇم قىپتۇ. نەۋجاھاننىڭ خوتۇننىڭ ھۆسنى — جامالىنى كۆرۈشكە تەقەززا بولغان پادى-شاھ قىرىق جاللاتنى ھازىر قىلىپ، نەۋجاھاننىڭ خوتۇننى ئېلىپ كېلىشكە ئەۋەتىپتۇ. بۇ قىرىق نەپەر جاللات جاللاتلىق كىيىملىرىنى كىيىپ، قە-لىچلىرىنى يالىڭاچلاپ، نەۋجاھاننىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەپتۇ ۋە دەرۋازىنى قېقىپ:

— ئەي نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى، ئاڭلىمىدىم دې-مە، كېيىن پۇشايمان يېمە، ئۇلۇغ شاھىمىزدىن پەرمان شۇكى، سەن دەرھال ئالدىمىزغا چۈشۈپ ئوردىغا بارسەن، شاھ ئالىيلىرىنىڭ نەزىرىدىن ئۆتۈپ يانسەن، — دېيىشىپتۇ. دەرۋازا ئېچىلمە-غاندىن كېيىن جاللاتلار:

— ئەي خوتۇن، دەرھال ئۆيدىن چىق، بولمە-سا دەرۋازاڭنى چىقىپ، كالاڭنى كېسىپ، قېنىڭ-نى قۇتسغا، بېشىڭنى نەيزىنىڭ ئۇچىغا ئېلىپ ئوردىغا يانمىز، — دەپ سۈرەن سېلىپ، جاھاننى بېشىغا كىيىشىپتۇ. نەۋجاھاننىڭ خوتۇنى ھويلىغا چىقىپ:

— ئەي جاللاتلار، ئارقاڭلارغا يېنىڭلار. بېرىپ پادىشاھنىڭلارغا ئېيتىڭلار، مەن سىلەرنى ھەم پادى-شاھنىڭلارنى كەچۈردۈم. بىرىنچىدىن، مەن شەھ-رىڭلارغا پۇقرا بولۇپ تۇزۇڭلارنى يېدىم؛ ئىككىن-

لىكىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلاپ يۈرەكلىرى پا-
 رە - پارە بولغان نەۋجاھان:
 — ئەي مەلىكە، بولدى يىغلىماڭ، مەن سىزنى
 قۇتۇلدۇرىمەن، — دەپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپتۇ.
 — ھىممىتىڭىزگە، ئالىجاناپ كۆڭلىڭىزگە
 رەھمەت، بىراق سىزنىڭ جادۇگەرگە كۈچىڭىز يەت-
 مەيدۇ. ياش جېنىڭىزغا، يەنە ئامراق دوستۇمنىڭ
 جۈپتى نىگارنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشنى خالى-
 مايمەن. ئەمدى قايتىپ كېتىڭ، دوستۇمغا سالام
 دەڭ، — دەپتۇ مەلىكە.
 — ئەي مەلىكە، — دەپتۇ نەۋجاھان، — كە-
 چۈرمىشلىرىڭىزنى ئاڭلىمىغان بولسام مەيلى ئى-
 دى، ئەمما ئاڭلاپ تۇرۇپ سىزنى بۇ ھالدا تاشلاپ
 كېتىش ئەرلىك غۇرۇرۇمغا نۇقساندۇر. سىزنى قۇ-
 تۇلدۇرماي بۇ جايدىن كەتمەيمەن.
 نەۋجاھان گۆھەر قاچىلانغان خۇرجۇننى ئۆي-
 گە ئەكىرىپ قويۇپ، ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ كەت-
 كىلى ئۇنىماپتۇ، نەۋجاھاننىڭ بۇ ئىرادىسىدىن
 تەسرلەنگەن مەلىكە:
 — ئەي يىگىت، ئىرادىڭىز بۇنچە چىڭ بولسا
 مېنى قۇتۇلدۇرسىڭىز مەيلى، ئەمما جادۇگەرنىڭ
 جېنى ئۆز تېنىدە ئەمەس، بۇ سىرنى ئوقماي تۇرۇپ
 قول سېلىشقا بولمايدۇ. ھازىرچە بىر دالدىدا يو-
 شۇرۇنۇپ تۇرۇڭ، مەن ئاۋۋال سىر ئالاي، — دەپ-
 تۇ. شۇ ئەسنادا بەتەشەرە جادۇگەر «پال - پۇل»
 ئوتلار چاقىنىتىپ يېتىپ كەپتۇ ۋە بىھوش بولۇپ
 يېتىۋالغان مەلىكىنى ھوشغا كەلتۈرۈپ، ئالقىنىد-
 غا ئېلىپ ئويناشقا باشلاپتۇ. مەلىكە يالغاندىن
 ئەركىلەپ تۇرۇپ دەپتۇ:
 — ئەي جىمار، مەن قولىڭىزغا چۈشكىلى ئون
 يىل بوپتۇ. بۈگۈن كۆڭلۈم بۆلەكچە خۇشال تۇرد-
 ىدۇ، ئەگەر شاراب بولغان بولسا تېخىمۇ ياخشى
 بولغان بولاتتى.
 مەلىكىنىڭ ئون يىلدىن بويان تۇنجى قېتىم
 چىش يېرىپ گەپ قىلغىنىغا خۇشال بولغان جىمار
 قولىنى بىر شىلتىپتىكەن، شۇ زامان ئون ئىدىش
 شاراب ھازىر بوپتۇ. مەلىكە خۇشال بولۇپ يوغان

— ئەي يىگىت، سىز كىم؟ بۇ يەرگە نېمە دەپ
 كەلدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.
 نەۋجاھان خوتۇنى يېزىپ بەرگەن مەكتۇبىنى
 مەلىكىگە ئۈزىتىپتۇ. مەلىكە مەكتۇبىنى كۆرۈپ
 يىگىتنىڭ كېلىش مەقسىتىنى چۈشىنىپ:
 — ئەي يىگىت، ئاۋۇ ئۆيىدە لىققىدە گۆھەر
 بار، ئۆزىڭىز خالىغانچە ئېلىڭ، — دەپ بىر ئى-
 شكىنى كۆرسىتىپتۇ. نەۋجاھان كىرىپ بىر خۇر-
 جۇن گۆھەر ئاپتۇ. ئاندىن مەلىكىگە رەھمەت ئېي-
 تىپ، كەينىگە يېنىپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان سارا-
 نىڭ ئىشىكىگە يەتكەندە مەلىكە:
 — ئەي يىگىت، مەندىن سورايدىغان گېپىڭىز
 يوقمۇ؟ — دەپتۇ.
 — كەچۈرۈڭ، مەلىكە، — دەپتۇ نەۋجاھان
 كەينىگە يېنىپ، — بۇنىڭ سەۋەبى، بىرىنچىدىن،
 مەن پادىشاھىمنى تەقەززا قىلىشنى خالىمىدىم؛
 ئىككىنچىدىن، كەچۈرمىشلىرىڭىزنى سوراپ يارد-
 ىڭىزغا تۈز سېپىشنى خالىمىدىم. ئەگەر سىز سۆز-
 لەپ بېرىشنى خالىسىڭىز جېنىم بىلەن ئاڭلايمەن.
 شاھزادە نەۋجاھان خۇرجۇننى قويۇپ مەلىكە-
 نىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپتۇ.
 — مەن ئەسلىدە كوھىقاپ پادىشاھىمنىڭ قىزى
 ئىدىم، — دەپ گەپ باشلاپتۇ مەلىكە، — بىر كۈنى
 جىمار ئىسىملىك بىر جادۇگەر مېنى ئېلىپ قې-
 چىپ مۇشۇ سۇنىڭ تېگىگە سېھرى بەند قىلدى.
 شاھ ئاتام نۇرغۇن لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئۇنىڭ
 بىلەن جەڭ قىلىپ يېڭىلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ
 مەن بۇ كۈلپەتكە مۇپتىلا بولدۇم، ئون يىلدىن بۇ-
 يان جادۇگەر مېنى قولغا ئېلىپ خۇددى ئالتۇن -
 تىللانى ئېلىپ ئوينىغاندەك ئوينىدايدۇ، ئالما پۇرد-
 ىغاندەك پۇرايدۇ. چىقىپ كېتىدىغان چاغدا بىھوش
 قىلىپ قويىدۇ ھەم ئۆزى كەلگەندىن كېيىن ھو-
 شۇمغا كەلتۈرىدۇ. ئاتا - ئانىمى بىر كۆرۈپ ئۆلۈپ
 كەتسەم رازى ئىدىم، بىراق بۇ ئارزۇيۇمغا يېتەلە-
 دىمەن - يېتەلمەمدىمەن بۇنى بىلمەيمەن.
 گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە مەلىكە خۇددى دە-
 ۋە ئۇنىڭگەندەك بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىپتۇ. مە-

كولسا، بىر ساندۇق چىقىدۇ، ساندۇقنى ئاچسا، قىرىق باسقۇچلۇق بىر شوتتا چىقىدۇ، شۇ شوتىدىن چۈشسە، قاراڭغۇ بىر يولغا چىقىدۇ، شۇ يول بىلەن مېڭىپ بىر يەرگە بارغاندا بىر دەرەخ ئۇچرايدۇ، دەرەخنىڭ ياپراقلىرى بەكمۇ چوڭ، شۇ ياپراقلار - نىڭ ئىچىدە بىر تۆمۈر قەپەز بار، قەپەز ئىچىدە قەۋزى دەيدىغان بىر جانىۋار بار، شۇ جانىۋارنىڭ يۈرىكى مېنىڭ جېنىمدۇر. ئەگەر بىرەرسى شۇ جا - نىۋارنى قەپەزدىن ئالماي قولىنى تىقىپ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلىيالىسا، مەن تۈگىشىمەن. ئەگەر قەۋزى ئۈچۈپ چىقىپ كەتسە، پۈتۈن جاھان خارابىلىققا ئايلىنىدۇ.

جادۇگەرنىڭ پۈتۈن سېھرىنى بىلىۋالغان مەلىكە:

— ئەي ئاشىق جىمار، مانا ئەمدى ھەقىقەتەن ئاشىق - مەشۇقلارغا ئوخشىدۇق، - دەپتۇ، ئاندىن يەنە، - ئەي پالۋانم جىمار، سەن دۇنيادا تەڭداش - سىز پالۋان ئىكەنسەن، ئەمما بىر يەرگە كەتسەڭ، مېنى بېھۇش قىلىپ قويىدىكەنسەن. سەن يوق چاغدا سېنى پۇراپ ياتالمايدىكەنسەن. بۇ يەردىن ئالتە ئايلىق يىراق يولدا رەيھانگۈل دەيدىغان بىر خوشپۇراق گۈل بار ئىمىش، سەن شۇ گۈلنى ئە - كېلىپ چىقىپ كېتىدىغان چاغدا كۆكسۈمدە قويۇپ قويساڭ، مەن شۇ گۈلنى خۇددى سېنى پۇرىغاندەك پۇراپ ياتسام دەيمەن.

مەلىكىنىڭ بۇ گەپلىرىدىن سۆيۈنۈپ كەتكەن جادۇگەر مەلىكىنى ئالقىنىغا ئېلىپ خۇددى ئالەم - نى ئويناتقاندەك بىر پەس ئويناپ، ئاندىن بېھۇش قىلىۋېتىپ رەيھانگۈلنى ئەكېلىش ئۈچۈن يولغا چىقىپتۇ. جادۇگەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، شاھزادە نەۋجاھان مەلىكىنى دەرھال ھوشىغا كەل - تۈرۈپ جادۇگەرنىڭ سىرىنى سوراپتۇ.

— ئەي يىگىت، - دەپتۇ مەلىكە كۆزىگە ياش ئېلىپ، - بۇ ئىنتايىن مۇشكۈل ئىش ئىكەن، مەن سىزنىڭ ۋە دوستۇمنىڭ بەختىگە زامىن بولۇشنى خالىمايمەن. دەرھال قايتىپ كېتىڭ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان شاھزادە نەۋجاھان:

بىر جامغا شاراب قويۇشقا باشلاپتۇ. مەلىكىنىڭ بۇ ئىلتىپاتىدىن مەمنۇن بولغان جادۇگەر ھەش - پەش دېگۈچە ئون ئىمدىش شارابنى ئىچىپ مەس بو - لۇپ دەلدەڭشىپ قاپتۇ.

مەلىكە ئەڭ ئاخىرقى بىر جام شارابنى ناز - كەرەشمە بىلەن جىمارغا تۇتۇپ:

— ئەي ئامرىقىم، سەن بىلەن بىللە تۇرغىلى ئون يىل بولدى. ئەمما مېنى ياخشى كۆرمىگەنلىكىڭ ئۈچۈن يۈرەك - باغرىم قانغا تولدى، - دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان جىمار دەرھال:

— ئەي مەلىكەم، مەن سېنى قەۋەتلا ياخشى كۆرىمەن، پەقەت سېنىڭ ئوتۇڭدىلا كۆيىمەن، - دەپتۇ.

بۇ گېپىڭگە ئىشەنمەيمەن، - دەپتۇ مەلىكە.

— قەسەم قىلىپ بېرەي، - دەپتۇ جىمار.

— يالغان قەسەمىڭگىمۇ ئىشەنمەيمەن، -

دەپتۇ مەلىكە.

— ئۇنداق بولسا قانداق قىلسام ئىشىنىسەن؟ ئەي مەلىكەم، مېنىڭ ساڭا ئاشىقلىقىمغا ئىشەن - مەسلىكىڭگە قانداق ئاساسىڭ بار؟ - دەپتۇ جىمار دەلدەڭشىپ تۇرۇپ.

— ئاساسىم شۇكى، - دەپتۇ مەلىكە، - ئاشىق ھەر قانداق چاغدا مەشۇقىدىن سىر يوشۇرمايدۇ.

— ئەي مەلىكەم، - دەپتۇ جادۇگەر، - سەن -

دىن سىر يوشۇرما سىلىققا قەسەم قىلاي. ھەر قانداق سىرىم بولسا ئېيتىپ بېرىمەن.

— ئۇنداق بولسا سېنىڭ جېنىڭ قەيەردە

ئامرىغىم؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان جىمار بېشىنى سىلكىۋې -

تىپ دەپتۇ:

— مېنىڭ جېنىم بۇ يەردىن ئۈچ ئايلىق يە -

راقتىكى بىر جايغا بەند قىلىقلىق. ئۇ يەردە بىر

چىنار بار، چىنارنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە بىر

قۇرۇق شاخ بار، قۇرۇق شاخقا بىر قارا كەپتەر

كۈندە ئۈچ قېتىم قونىدۇ، قالغان چاغدا ئۆزىنى

كۆرسەتمەيدۇ. شۇ كەپتەرنى ئاتسا، ئەگەر كەپتەر

ئۆلسە ۋە يەرگە چۈشسە، كەپتەر چۈشكەن يەرنى

كۆزىنى ئېچىپ، ئۆزىنى بىر يارنىڭ ئۈستىدە كۆرۈپتۇ. نەۋجاھان كۆڭلىدە: «مەن كۈن چىقىش تەرىپتىن كەلگەندىم، يەنە شۇ ياققا ماڭاي» دەپ ئۆزىنى يول مېڭىپتۇ. ئەمما دېڭىزنى زادىلا تاپالماي بىر بىپايان قومۇشلۇققا كىرىپ قاپتۇ. ھېلىقى گۈمبەزدىن ئەسەرمۇ يوق ئىكەن. نەۋجاھان قومۇشلۇق ئىچىدە يولىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇ مېڭىپ - مېڭىپ بىر يەرگە كېلىپ، بىر خانىقانى كۆرۈپتۇ. ئۇ: «ھەرنېمە بولسا بىر ئادىمىزات بار يەرگە كېلىپ قاپتىمەن» دەپ ئويلاپ خانىقاغا كىرىپتۇ. خانىقانىڭ ئىچىدىن: «مەرھابا باتۇر يىگىت» دەپ كۆھىقاپ پادىشاھنىڭ قىزى چىقىپتۇ ۋە:

— ئەي باتۇر يىگىت، سىزنىڭ ھىممىتىڭىز بىلەن جادۇگەرنىڭ تىلىماتىدىن قۇتۇلدۇق، مەن مۇ سېھرى بەندىتىن ئازاد بولدۇم، سىزگە كۆپ رەھمەت، قېنى ئىچىگە كىرىپ بىردەم ئولتۇرۇڭ. مەن ئاتا - ئانىمنى چاقىراي، — دەپ بىر تال چېچىنى يۈلۈپ ئېلىپ ئوچاقتىكى ئوتقا ساپتۇ. ھايال ئۆتمەي بىر شامال بىلەن نۇرغۇن كۆك كەپتەر ئۆزى چۈپ كېلىپ خانىقا ئالدىغا چۈشۈپ، گۈزەل پەردىزاتلارغا ئايلىنىپتۇ. ئارقىدىنلا سەككىز پەرى قىز ئىككى ئالتۇن تەختىنى كۆتۈرۈپ يېتىپ كەپتۇ، تەختنىڭ ئۈستىدىكى مەلىكىنىڭ ئاتىسى بىلەن ئانىسى ئىكەن. مەلىكە ئاتا - ئانىسى ۋە پەرىزاتلار بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ، ئاندىن:

— ئەي شاھ ئاتا، بۇ يىگىت مېنى جادۇگەردىن ئازاد قىلغان شەپقەتچىم بولىدۇ، — دەپ نەۋجاھاننى ئاتا - ئانىسىغا تونۇشتۇرۇپ، بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى دەپتۇ.

مەلىكىنىڭ ئاتا - ئانىسى شاھزادە نەۋجاھانغا سالام بېرىپ، ئەدەپ - قائىدىلەرنى ئادا قىلغاندىن كېيىن:

— ئەي ئادىمىزات بالىسى، باتۇر يىگىت، قىزىمىزنى قۇتۇلدۇرۇپسىز، بۇ ياخشىلىقىڭىز ئۈچۈن قىزىمىزنى سىزگە بەردۇق، نىكاھىڭىزغا ئېلىڭ، — دەپتۇ.

— كەتسەم كېتەي، لېكىن جادۇگەرنىڭ سىزنى بىلىپ كېتەي، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. مەلىكە ئاخىر جادۇگەردىن ئاڭلىغانلىرىنى نەۋجاھانغا قويماي دەپ بېرىپتۇ. شاھزادە نەۋجاھان مەلىكە بىلەن خوشلىشىپ كەينىگە يېنىپ سۈنىڭ ئىچىدىكى ئاق تاشتىن سەكرەپ ئۆتۈپ ئېتىغا مىنىپتۇ. بۇ ئات بىر ئايلىق يولنى بىر كۈندە باسىدىغان ئات ئىكەن. نەۋجاھان ئۈچ كۈندە ئۈچ ئايلىق مۇساپىنى بېسىپ چىنارنىڭ تۈۋىگە كەپتۇ. ئۇ ئاتنى چىنارغا باغلاپ قويۇپ، بىر يەرگە يوشۇرۇنۇپ ئوقيانى قۇرۇق شاخقا بەتلەپ يېتىپتۇ. بىر چاغدا قاپقارا بىر كەپتەر كېلىپ قۇرۇق شاخقا قونۇپ، قانات قېقىپ تۇرۇپ: «ئەي يامان جادۇگەر» دەپ توۋلاپتۇ. ئەسلىدە بۇ كەپتەر ئۈچ قېتىم توۋلىسا، جادۇگەر چىنارنىڭ قېشىدا ھازىر بولىدىكەن. كەپتەر نەۋجاھاننىڭ جادۇگەرنىڭ جېنىنى قەستلەپ تۇرغانلىقىنى سېزىپ قالغانىكەن. كەپتەر ئىككىنچى قېتىم يەنە توۋلاپتۇ. دەل شۇ چاغدا نەۋجاھاننىڭ ئوقى كېلىپ كەپتەرنىڭ مېڭىسىنى چۈۋۈپتۇ. جان تالىشىشىمۇ ئۈلگۈرەلمەي ئۆلگەن كەپتەر پوككىدە يەرگە چۈشۈپتۇ. نەۋجاھان دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ كەپتەر چۈشكەن جايىنى كولاپتەن. كەن، بىر ساندۇق چىقىپتۇ. ساندۇقنى ئاچسا، ئىچىدىن قىرىق باسقۇچلۇق بىر شوتتا چىقىپتۇ. نەۋجاھان شوتىدىن پەسكە چۈشۈپ قاراڭغۇ بىر يولغا چىقىپتۇ ۋە بۇ يولنى بويلاپ مېڭىپ، بىر تۈپ كەڭ ياپراقلىق دەرەخنى تېپىپتۇ، نەۋجاھان قارىسا، ياپراقلار ئارىسىدا بىر تۆمۈر قەپەز، قەپەز ئىچىدە قەۋزى دېگەن جانىۋار پەستىن قونداققا، قونداقتىن پەسكە تىنماي سەكرەپ تۇرغانىكەن. بۇنى كۆرگەن نەۋجاھان قەپەزگە قولىنى تىقىپ چەبەدەسلىك بىلەن قەۋزىنى تۈتۈپ دەرھال بېشىنى ئۈزۈپ تاشلاپتۇ. قەۋزىنىڭ بېشى ئۈزۈلۈشى بىلەن تەڭ جاھاننى قاراڭغۇلۇق بېسىپتۇ. بىر پەستىن كېيىن، دەھشەتلىك بوران چىقىپ جاھان چاڭ - توزان ئىچىدە قاپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي بوران توختاپ، ھاۋا ئېچىلىپ كۈن چىقىپتۇ. نەۋجاھان شۇنداق

— ئەي كوهىقاپ پادىشاھى، ياخشى كۆڭلە -
ئىزىگە رەھمەت، مېنىڭ جۈپتى نىگارم بار، مەلە -
كىمنى ئەمرىمگە ئالالمايمەن، — دەپتۇ شاھزادە نەۋ
جاھان. شۇ چاغقىچە پەرىزاتلار توپىدا شاھزادە
نەۋجاھانغا سالام بېرەلمەي تۇرغان خوتۇنى ئوتتۇ -
رىغا چىقىپ:

— ئەي شاھزادە نەۋجاھان، ۋاپادار جۈپتى نە -
گارم، مەن مەلىكەم بىلەن بىر سائەتتە تۇغۇلغان،
بىللە ئويناپ چوڭ بولغاندۇق، كىچىكىمىزدە ئە -
گەر ئەركە تەگسەك ئىككىمىز بىر ئەركە تېگىمىز
دەپ ئەھدىلەشكەندۇق، بىراق مەلىكەمنى جادۇگەر
جىمار ئېلىپ قېچىپ، سېھىرگە بەند قىلغانىدى.
پادىشاھىڭىزغا گۆھەر لازىم بولغاندا ئۆيدىمۇ گۆ -
ھەر بار ئىدى، ئەمما مەن سىزنى ئەتەي مەلىكەم
بەند قىلىنغان تىلىسماتقا ئەۋەتتىم، مەقسىتىم
سىز ئارقىلىق مەلىكىنى ئازاد قىلىپ كىچىك
ۋاقتىمىزدىكى ئەھدىمىزنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىدى.
مانا بۈگۈن مەقسىتىمىزگە يېتىدىغان سائەتلەر
يىتىپ كەلدى، مەن مىڭلارچە رازىكى، مەلىكىنى
ئەمرىڭىزگە ئېلىڭ، — دەپتۇ ۋە مەلىكە بىلەن
قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن
شاھزادە نەۋجاھان مەلىكىنى ئەمرىگە ئاپتۇ. ھە -
مەيلەن بۇلارنى مۇبارەكلىشىپتۇ. ئۇلار قانغۇدەك
مۇڭداشقاندىن كېيىن، پادىشاھ شاھزادە نەۋجاھاننى
كوهىقاپ شەھىرىگە بېرىپ ماكانلىشىشقا تەكلىپ
قىپتۇ. نەۋجاھان بۇ تەكلىپكە جاۋابەن:

— ئەي شاھ ئاتا، خان ئانا، مەن بىر پادىشاھ -
نىڭ تىكەندەك يالغۇز ئوغلى ئىدىم، بىر كۈنى
شىكارغا چىقىپ بىر بوۋايغا ئۇچرىدىم، بوۋايدىن
چۈشنى سېتىۋېلىپ، سەپىرىمنى باشلىدىم. شۇند -
دىن كېيىنكى كەچۈرمىشلىرىم ھەربىرلىرىگە مە -
لۇم. مەن ئاۋۋال ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك چېيىنى
مەن بىلەن بىللە ئىچكەن شۇ پادىشاھنىڭ بىر پە -
يالە چېيىنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن شۇ شە -
ھەرگە قايتىپ، شاھ تەلەپ قىلغان گۆھەرلەرنى
ئالدىغا قويۇپ رازى قىلسام، ئاندىن كۆرۈشمىگىلى
ئىككى يىل بولغان، ئىز - دېرىكىمنى ئالالماي

كۆزلىرىنىڭ گۆھىرى ئاققان شاھ ئاتام، خان ئا -
نامنى تاپسام، ئۇلارنىڭ باغرىغا ئۆزەمنى ئاتسام،
ئۇلارمۇ كېلىنلىرىنى كۆرسە، «قىزىم» دەپ پېشا -
نىسىغا سۆيسە دەيمەن، — دەپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھاننىڭ گېپىنى ئورۇنلۇق دەپ
قارىغان كوهىقاپ پادىشاھى ئۇنىڭغا ئىجازەت بې -
رىپتۇ ھەمدە نەۋجاھان بىلەن ھېلىقى شەھەرگە
بېرىپ پادىشاھنى رازى قىلىپ، ئاندىن نەۋجاھان
ۋە ئۇنىڭ خوتۇنلىرىنى ئۈزىتىپ قويۇپ كوهىقاپقا
يانماقچى بوپتۇ.

ئۇلار نەۋجاھان ئورۇنلاشقان شەھەرگە كې -
لىپ، نەۋجاھانلارنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ. نەۋجاھان
ئىككى دانە گۆھەرنى شايى ياغلىققا ئوراپ قويىنى
گۆھەر بىلەن توشقۇزۇپ، ئوردىغا مېڭىپتۇ. كوهى -
قاپ پادىشاھى ئون پەرىزاتنى ئۇنىڭغا قوشۇپ:

— سىلەر ھېچكىمنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەي،
شاھزادە نەۋجاھاننى قوغداپ ئوردىغا كىرىڭلار، ئە -
گەر ئۇلار شاھزادىگە چېقىلمىسا، سىلەرمۇ ھېچ -
كىمگە چېقىلماڭلار، ئەگەر كىمدەكىم شاھزادىگە
چېقىلسا، سىلەرمۇ شۇ كىشىنىڭ جاجىسىنى بې -
رىڭلار. باشقا ئادەملەرگە ھەرگىز چېقىلماڭلار، —
دەپ يولغا ساپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان ئوردىغا كىرىپ، پادىشاھقا
سالام بەجا كەلتۈرۈپ، شايى ياغلىقتىكى ئىككى دا -
نە گۆھەرنى شاھنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. دەل شۇ
چاغدا پادىشاھقا چارە كۆرسەتكەن ھېلىقى ۋەزىر
ئوتتۇرىغا چىقىپ:

— تۈزكۈر ئوغرى، ئەمدى تۈتۈلدۈڭمۇ؟ پادى -
شاھنىڭ غەزىنىسىدىكى تۆت گۆھەرنى ئوغرىلاپ يە -
نە ئۇنى شاھقا تەقدىم قىلىشقا قانداق پېتىنىڭ؟ —
دەپ ۋارقىراپتۇ.

ۋەزىرنىڭ تۆھمەتخورلۇقىنى كۆرگەن پەرد -
زاتلار چىداپ تۇرالماي: «تۆھمەتلىرىڭ ئۈچۈن بىر
ئىنئام بېرىلى» دېيىشىپ، ۋەزىرنى گەپ قىلسا
كەكلىكتەك كاكاھلايدىغان قىلىۋېتىپتۇ.

— ئەي ۋەزىر، ئەگەر يەنە گۆھەر لازىم بولسا
مانا گۆھەر، — شاھزادە نەۋجاھان شۇنداق دەپ بې -

بولمىز، — دەپ ئۇلارنى ئۈزۈپ، ئالتۇن تەخ-
 تىراۋانغا چىقىپ كۆھىقاپ شەھەرگە قايتىپتۇ.
 شاھزادە نەۋجاھان جۈپتى نىگارلىرىنى ئېلىپ،
 ئارغىماقلىرىغا مىنىپ، يولنىڭ تاناۋىنى تارتىپ،
 بىر ئايلىق يولنى بىر كۈنگە قىسقارتىپ، ئۈچ كۈن
 يول يۈرۈپ ئۆز شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. ئوغلىنى ۋە
 ئىككى كېلىنىنى كۆرگەن پادىشاھ بەختىيار بىلەن
 خانىش ئۇلارنى باغرىغا چىڭ بېسىپتۇ ھەمدە قىرىق
 كۈن كاتتا توي — تاماشا ئۆتكۈزۈپ، ھەر كۈنى غەزە-
 نىسىنى نەچچە قېتىم ئېچىپتۇ. ئۇلارنىڭ بېشىدىن
 پەتنۇس — پەتنۇس ئالتۇن چاچقۇلارنى چېچىپتۇ.
 قىرىق كۈنلۈك توي — تاماشا ئاياغلاشقاندىن كېيىن،
 پادىشاھ نەۋجاھاننى ئالدىغا چاقىرىپ:

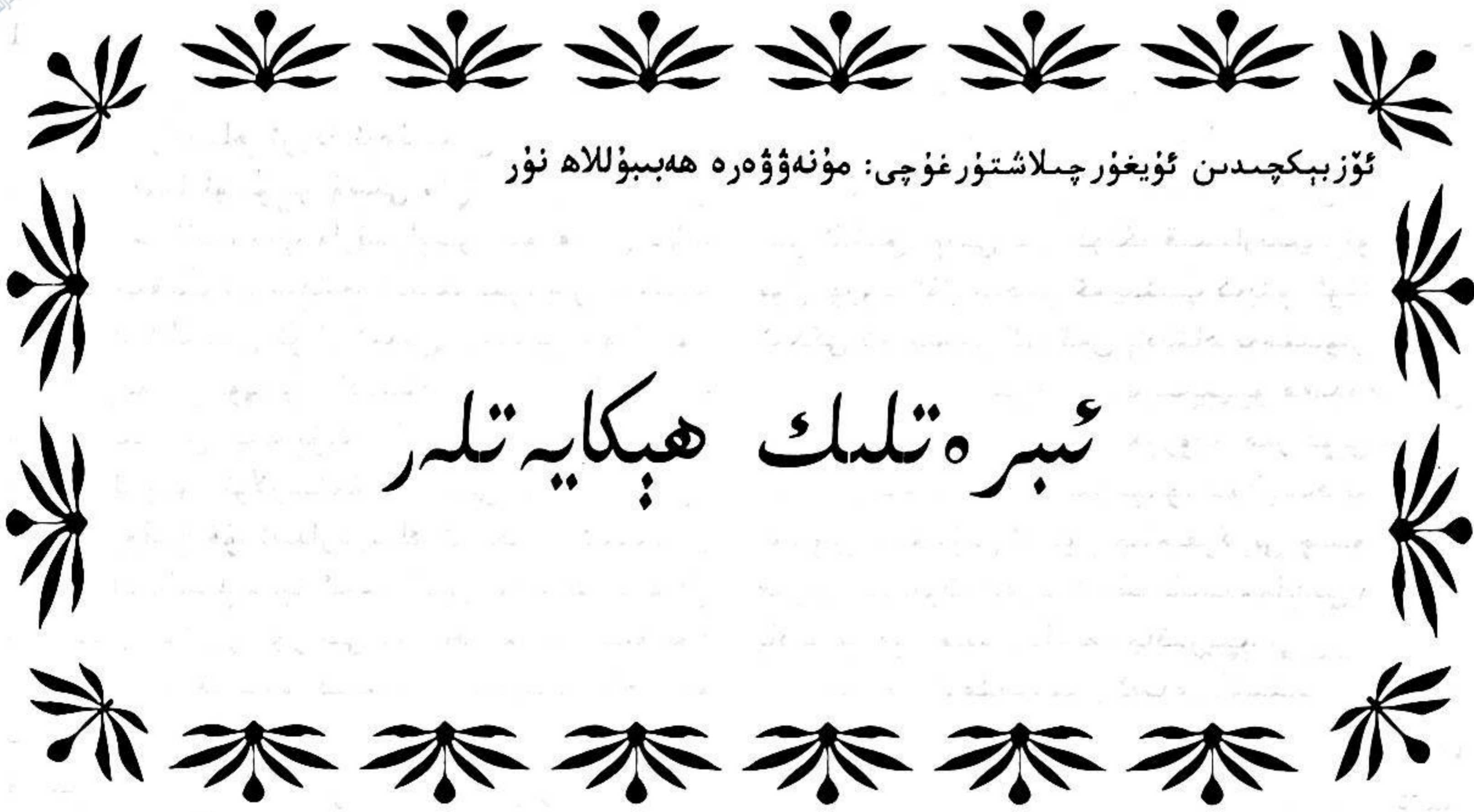
— ئەي ئوغلۇم، مەن ئەمدى ياشىنىپ قالدىم،
 ئەمدى بۇ سەلتەنەت ساڭا خاس، — دەپ نەۋجاھاننى
 ئۈنمىغىنىغا ئۈنمىي تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.
 شۇنىڭدىن باشلاپ شاھزادە نەۋجاھان ئوردىدا
 ئالتۇن تەختتە، ئۆيدە قۇياش بىلەن ئاي ئوتتۇرد-
 سىدا بەختتە ياشاۋاتقانمىش، تۆھمەتخور ۋەزىر
 كەكلىكتەك كاكاهلاپ نەۋجاھاننى قاغاۋاتقانمىش،
 ئاچكۆز پادىشاھ چۆل كېزىپ پۇشايىمان يەۋاتقان-
 مىش، كۆھىقاپ پادىشاھى نەۋرەمنىڭ تويىنى بىر
 كۆرسەم دەۋاتقانمىش.

لىدىكىنى يەشكەنكەن، بىر قويۇن گۆھەر يەرگە
 تۆكۈلۈپتۇ. ۋەزىرنىڭ كەينىگە كىرىپ تۆھمەتكە
 بېرىلگەن پادىشاھ ئوردا ئەھلىدىن قاتتىق ئۆيد-
 لىپتۇ. ئەمما ئۇ بۇ نومۇسنى قان بىلەن يۇيماقچى
 بولۇپ، «جاللات» دەپ ۋارقىراپتۇ. شۇ ھامان تۆت
 جاللات چىقىپ نەۋجاھانغا ئېتىلىپتۇ. شۇ ئەسنادا
 ئۇلارنىڭ كاللىسى ئۈزلۈكسىز تېنىدىن جۇدا بو-
 لۇپ يەرگە چۈشۈپتۇ. پادىشاھ يەنە «جاللات» دەپ
 ۋارقىراپتىكەن، يەنە تۆت جاللات چىقىپ نەۋجاھان-
 غا ئېتىلىپتۇ. ئۇلارنىڭمۇ كاللىسى يەرگە چۈشۈپ-
 تۇ. شۇ چاغدا قۇرئەندازلارنىڭ ئۆتكەندە ئېيتقان
 گېپىنىڭ راستلىقىغا ئىشەنگەن پادىشاھ دەرھال
 تەختتىن چۈشۈپ ئۆزىنى نەۋجاھاننىڭ ئايىغىغا
 ئېتىپ، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپتۇ. شاھزادە
 نەۋجاھان ئاچكۆز پادىشاھنىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم
 قىلىپ ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ ۋە ۋەزىرلەر
 ئىچىدىكى دىيانەتلىك، تەدبىرلىك بىر ۋەزىرنى
 تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

شاھزادە نەۋجاھان بۇ ئىشلارنى تۈگىتىپ ئۆز
 شەھەرگە يانماقچى بوپتۇ. كۆھىقاپ پادىشاھى:
 — ئەي بالىلىرىم، بۇنىڭدىن كېيىن بىزنى
 پات — پات يوقلاپ تۇرۇڭلار، بېشىڭلارغا قانداق
 كۈن چۈشسە، چېچىڭلارنى كۆيدۈرسەڭلار بىز شۇ
 ھامان يېنىڭلارغا ھازىر بولۇپ سىلەرگە ھەمدەم

(ئېيتىپ بەرگۈچى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە يامانىيار يېزا پىلال كەنتىدىن سايلىخان يۈسۈپ؛ توپلاپ
 رەتلىگۈچى قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيە رادىيو — تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدە)

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: مۇنەۋۋەرە ھەبىبۇللاھ نۇر

ئىبرەتلىك ھېكايەلەر

راھەت مېھنەتتە

سەر دەريا ئېقىنىدىكى توقايلىقتا بالىلىرى كۆپ بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇنىڭ بالىلىرى كىچىك بولغاچقا، «بۇلار تېخى كىچىك، بىرەر ئىشقا يارىمايدۇ» دەپ قاراپ، خوتۇنى بىلەن بالىلىرىنى توقايلىقتىكى كەپىدە قالدۇرۇپ، ئۆزى شەھەردىكى بىر باينىڭ ئۆيىدە يۈگۈر - يېتىم ئىشلارنى قىلىپ، تاپقان پۇلغا بالىلىرىنىڭ قورساقىنىمۇ تويدۇرالمىدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ باينىڭ ئۆيىدىكى خىزمەتكارلارنىڭ بىرىدىن «دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى تاغ باغرىدىن ئالتۇن تېپىلىدىكەن» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ، كۆپ پۇل تېپىپ بالىلىرىنى باياشات تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرۈش ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ئىشەنچسى ئېشىپ، تاغقا ئالتۇن كولىغىلى كەتتى. ئۇكىلىرى بىلەن كېسەلچان ئانىسىغا قاراش ۋە روزىغا غېمىنى قىلىش بولسا ئون ئىككى ياشلىق چوڭ ئوغۇلنىڭ زىممىسىگە چۈشتى. ئۇ كۈندە تاڭ سەھەردىن كۈن ئولتۇرغۇچە ئۇكىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ توقايلىقتىكى جاڭگالغا بېرىپ ئوتۇن تېرىپ يىغدى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىدىن ئاشقىنىنى يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەرگە سېتىپ پۇلنى ئانىسىغا بەردى. ئانا چۆچۈرىدەك بالىلىرى مېھنەت ۋە مۇشەققەت بىلەن تاپقان پۇلنى ئىنتايىن تېجەشلىك بىلەن ئىشلىتىپ، ئاشقىنىنى يىغىپ قويدى، ئارىدىن بىر قانچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن يىغىلغان پۇلغا بىر ئېشەك سېتىۋالدى. ئۇلار يىغقان ۋە كەسكەن ئوتۇنلارنىڭ بىر قىسمىنى يۈدۈپ ئاپىرىپ ئەتراپتىكىلەرگە ساتسا، يەنە بىر قىسمىنى ئېشەككە ئارتىپ شەھەرگە ئەكىلىپ ساتىدىغان بولدى. ئۇلار ئوتۇن چېپىش جەريانىدا بىر چەتتىن قۇرىغان توغراقلارنىڭ يىلتىزىنى قومۇرۇپ ئالغاچقا، يەرلەر تەبىئىيلا ئاغ-دۈرۈلۈپ، تۇپراق يۇمشاپ ماڭدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي باش باھار يېتىپ كەلدى، ئۇلار ئوتۇن سېتىپ يىغقان پۇللىرىغا ئۆكۈز ۋە ئۇرۇقلۇق بۇغداي سېتىۋېلىپ، توقايلىقتىكى يۇمشىتىپ قويغان يەرلەرنى قىينالمايلا ئاغدۇرۇپ بۇغداي تېرىدى، كۈزدە ئۇلار بۇغدايدىن ھوسۇل ئالدى.

دادا شۇ كەتكەنچە ئۈچ يىلغىچە تاغ باغرىنى كولاپ ھېچقانداق ئالتۇننىڭ كېپىكىنىمۇ تاپالمىدى، تاغ باغرىدا يەنە تۇرىۋېرىشكە ئىلاجى قالمىغانلىقى ئۈچۈن، قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ ئۆيىگە قۇرۇق قول قايتىشتىن ئويالدى - دە، شەھەردىكى بايدىن ئازراق پۇل قەرز ئېلىش مەقسىتىدە كېتىۋاتقىنىدا، شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرىنىڭ بىرىدە تاغار - تاغارلاپ بۇغدايلارنى ئالدىغا دۆۋىلەپ قويۇپ سېتىۋاتقان چوڭ ئوغلىنى ئۇچرىتىپ قالدى. ئۇ ھەيران بولغىنىدىن ئوغلىنىڭ يېنىغا كېلىپ كۆرۈشتى ۋە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى سورىدى. ئوغلى بولغان ئىشلارنىڭ بارلىق جەرياننى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. دادا مەنۇنىيەتلىك بىلەن ئويالغان ھالدا دېدى:

— ھە، ئەسلى ئالتۇن ئۆيىمىزدە ۋە ئۆيىمىزنىڭ ئەتراپىدا ئىكەن - دە!

دادا ئوغلى بىلەن ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە يېڭىدىن يەرلەرنى ئېچىپ، تېرىلغۇ يەرنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىشكە كىرىشتى. شۇنداق قىلىپ، ھالال مېھنەت بىلەن بۇ بىر ئائىلە كىشىلىرى نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ، باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈشكە قاراپ يۈزلەندى.

ئەما بالا

پەرغانىدە تۇغما ئەما بىر بالا بار ئىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ قازىدىن سورىدى:

— نېمە ئۈچۈن مېنىڭ كۆزۈم ھېچنەرسىنى كۆرمەيدۇ؟

قازى جاۋاب بەردى:

— چۈنكى، سېنىڭ داداڭمۇ، ئاناڭمۇ سېپى ئۆزىدىن يالغانچى ۋە بالاخور ئادەملەر.

بالا بۇنى ئاڭلاپ ئۈندىمەستىن قىسمىتىگە تەن بېرىپ ياشاۋەردى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ ئېھتىياتسىزلىقتىن قانداقتۇر بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشتى ۋە پۇتلاشقان نەرسىنى سىلاشتۇرۇپ تۇتۇپ بېقىپ ھېس قىلدىكى، ئۇنىڭ پۇتلىشىپ كەتكىنى يېرىمى يەرگە كۆمۈكلۈك، يېرىمى مى سىرتىغا چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان ئېغىر بىر نەرسە ئىدى. بالا ئۇنى كولاپ ئېلىپ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەمدىن سورىدى:

— قولۇمدىكى نېمە نەرسە ئىكەن؟

يولۇچى ھەيران بولۇپ جاۋاب بەردى:

— ۋاھ، بۇ ئالتۇنغۇ!

بالا قولدىكىنى يولۇچىغا سۈنۈپ دېدى:

— مەڭ ئېلىڭ، بۇنى سىزگە بېرەي.

يولۇچى تېخىمۇ ھەيران بولۇپ دېدى:

— ھوي، سەن ئالتۇننىڭ نېمىلىكىنى بىلمەمسەن؟

بالا جاۋاب بەردى:

— ئالتۇننىڭ نېمىلىكىنى كۆپ ئاڭلىغانمەن، ئۇنىڭ قانداق نەرسىلىكىنى ناھايىتى ياخشى بىلىمەن.

بۇ ئالتۇن مېنىڭ ئەمەس.

ئىنسابلىق ۋە دىيانەتلىك يولۇچى شۇنداق دېدى:

— بۇ ئالتۇن مېنىڭمۇ ئەمەس، ساڭا ئۇچرىغاندىكىن سېنىڭ بولسۇن.

يولۇچى شۇنداق دەپلا بالا بىلەن خەيرلىشىپ كېتىپ قالدى. بالا تۆت ئەتراپقا ئاڭلانغۇدەك ئۈنلۈك

ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئالتۇن يوقاتقانلار بارمۇ؟ كىم ئالتۇننى يوقىتىپ قويدى؟
ھېچكىمدىن سادا چىقمىدى، بالا ئۆيىگە باراي دەپسە ئاتا - ئانىسىنىڭ يالغانلىرىدىن ئەنسىرەپ، ئۇ -
دۇل قازىنىڭ يېنىغا بېرىپ تېپىۋالغان ئالتۇننى قازىغا تاپشۇرۇپ بەردى. شۇ كۈنى كەچتە، بالا ئۆيىدە
خاتىرجەم ھالدا شېرىن ئۇيقۇغا كەتتى. ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئۇيقۇدىن ئويغانغاندا بولسا بىر مۆجىزە يۈز
بەردى، ئۇنىڭ كور كۆزلىرى ئېچىلغانىدى...

رەشك

پەرغانە ۋادىسىدا بىر موللا كىشى ياشايتتى، ئۇنىڭ شەرم - ھايالىق، نومۇسچان، پاكىز ۋە چىرايلىق
بىر ئايالى بار ئىدى. لېكىن، موللا ھەددىدىن ئارتۇق رەشكى يامان كۈنلەمچى ئادەم بولغاچقا، ئايالىنى يې -
نىدىن ئايرىمايتتى، يىل بويى ئۆيدىن تالاغا چىقارمايتتى ۋە ھېچبىر ئادەم بىلەن ئۇچراشتۇرمايتتى. بىر
كۈنى ئۇ ئايالىنى ئۆيدە قالدۇرۇپ تويغا كەتتى، ئايال ھويلىسىدىكى تونۇرغا نان يېقىۋاتاتتى، تىلەمچى
كېلىپ ئىشكىنى قاقتى، ئايالنىڭ تىلەمچىگە رەھىمى كېلىپ يېڭىلا تونۇردىن سويۇۋالغان ئىسسىق ناندىن
بىرنى ئېلىپ چىقىپ، تىلەمچىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. دەل شۇ ۋاقىتتا تويىدىن يېنىپ ئۆيىگە قايتىپ
كەلگەن موللا خوتۇنىنىڭ يات بىر ئەر بىلەن بىللە تۇرغىنىنى كۆرۈپ غەزەپلەندى ۋە ئۆيىگە كىرىپلا ئا -
يالىغا «ئۈچ تالاق» دېدى. ئايال ھەيران بولۇپ سورىدى:

— غوجام، قايسى خاتالىقىم، نېمە گۇناھىم ئۈچۈن مېنى تالاق قىلىسىز؟

موللا جاۋاب بەردى:

— سەن يات بىر ئەر بىلەن گەپلەشتىڭ.

ئايال ئېيتتى:

— ئۇ ئادەمگە سەدىقە بەرگەندىم، ئۇ ئەمما ئىكەن.

موللا دېدى:

— ئەمما بولسىمۇ ئۇ چوقۇم سېنىڭ يۈزۈڭگە قاراپ راھەتلەندى.

ئايال يەنە چۈشەندۈردى:

— ئۇ تىلەمچىنىڭ كۆزلىرى كۆرمەيدىغان تۇرسا.

موللا ۋارقىرىدى:

— ئۇنداق بولسا، سەن ئۇ ئەرنىڭ يۈزىگە قاراپ راھەتلەنگەنسەن؟ شۇنداق قىلىپ، ئايال تالاق قىلد -

نىپ ئۆيدىن قوغلاندى ۋە بوغچىسىنى كۆتۈرۈپ كوچىغا چىقتى.

جەسۇر ئايال

تىنچ، پاراۋان قاراقالپاق يۇرتىغا تۇيۇقسىز ياۋ باستۇرۇپ كەلدى. تەييارلىقسىز تۇرغان قاراقالپاق
كىشىلىرى جەڭدە يېڭىلىپ ياۋغا ئەسەر چۈشتى. ياۋ سەردارى بۇ يۇرتتىكى ئەللىك ياشتىن ئون ياشقىچە
بولغان ئەرلەر ۋە ئوغۇل بالىلارنىڭ قوللىرىنى باغلاپ، پۇتلىرىنى كىشەنلىدى، ئۇ بۇ ئەسىرلەرنى يۇرتىغا

ھەيدەپ ئاپىرىپ قۇل قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى. ئۇلار يولغا چىقىش تەرەددۇتىنى قىلىۋاتقاندا بىيئەتتىن - شە ئىسىملىك گۈزەل كېلىنچەك سەردارنىڭ ئىجازىتىسىزلا مەردانە قەدەم بىلەن بارىگاھقا كىرىپ كەلدى ۋە سەرداردىن ئەلگە زۇلۇم قىلماسلىقىنى، مېھىر - شەپقەتلىك بولۇشنى تەلەپ قىلدى. سەردار نۇرغۇن جايلارغا بېسىپ كىرگەن، قانلىق جەڭلەرنى قىلىپ ھېسابسىز ئەسىرلەرنى قۇل قىلىپ ساتقان، لېكىن، ھېچبىر مۇسۇلمان يۇرتىدا بۇنداق گۈزەل ۋە جەسۇر ئايالنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ بىيئەتتىن سەرداردىن سورىدى:

— ئەسىرلەر ئارىسىدا سېنىڭ نېمەڭ بار ئىدى؟

بىيئەتتىن جاۋاب بەردى:

— قىرىق ياشلىق ئېرىم بىلەن ئون ياشلىق ئوغۇلۇم، سەن ئۇلارنى مەندىن، يۇرت ماكانىدىن ئايرىپ قۇل قىلماقچى بولۇۋاتىسەن.

سەردار بىيئەتتىن سەرداردىن سورىدى:

— سەن ھەم گۈزەل، ھەم جاسارەتلىك، ھەم چېچەن ئايالدىك قىلىسەن. مەيلى، ساڭا ئۇلاردىن بىرىنى قالدۇرۇپ قويماي، قېنى ئۆزۈڭ تاللا، ئېرىڭ قالسۇنمۇ ياكى ئوغۇلۇڭ قالسۇنمۇ؟

بىيئەتتىن جاۋاب بەردى:

— ئېرىمنى قالدۇرۇپ قويۇڭ، ئېرىم ئامان بولسا بىز يەنە ئوغۇل پەرزەنتلىك بولارمىز. ئايالنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان قانخور سەردارنىڭ كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتەيلا دېدى، ئۇ ھا- ياجان بىلەن ۋارقىراپ تۇرۇپ دېدى:

— ئەقلىڭگە بارىكالا! ئەگەر، ئوغۇلۇڭنى قالدۇرۇپ قويۇشۇمنى تەلەپ قىلغىنىڭدا ئىككىلەنمەستىن كالاڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلماقچى ئىدىم. ئەپسۇس، مېنىڭ خوتۇنۇمۇ ساڭا ئوخشاش ۋاپادار بولسا قانداق ياخشى بولغان بولاتتى، ھە! ساڭا ئوخشاش ئەلگە ۋە ئەرگە ساداقەتلىك، دانا ھەم پاراسەتلىك ئايالنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇ جەڭدە يېڭىلىگىنىم بولسۇن، يۇرتۇڭدىن ھېچكىمنى ئەسىر ئالمايمەن، ئەسىرلەرنىڭ ھەممىسى ئا- زاد، ئۇلارغا ئىجازەت، ھەممە ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ ئىلگىرىكىدەك خاتىرجەم تىرىكچىلىكىنى قىلىۋەرسۇن.

راستچىل مېھمان

يىگىت تۇل ئانىسىنى ئىنتايىن ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇنىڭغا ھەسسەلەپ ۋاپادارلىق كۆرسىتەتتى، كە- شىلەر ئۇنىڭ سەمىمىيىتى ۋە گۈزەل ئەخلاقىدىن تەسىرلىنىپ ئاپىرىن ئېيتسا، ئۇ دائىم شۇنداق دەيتتى:

— مېنى تەدارلىقنى ماڭا ئەمەس ئانامغا ئېيتىڭ، «ئانامغا رەھمەت، ئانام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسۇن» دەڭ. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە يىراقتىكى دادا جەمەت تۇغقانلىرىدىن بىرسى مېھمان بو- لۇپ كەلدى. يىگىت مېھمانغا ئىززەت ۋە ھۆرمەت كۆرسەتتى. يىگىتنىڭ بۇ پىداكارلىقى، ئوچۇق كۆڭۈل ۋە ئوچۇق قوللۇقىغا قايىل بولغان مېھمان ئۇنىڭغا مېنى تەدارلىقنى ئىپادىلەپ شۇنداق دۇئا قىلدى:

— ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولسۇن!

يىگىت تەكەللۇپ بىلەن ئېيتتى:

— ئەزىز مېھمان، سىز ماڭا ئەمەس ئانامغا، «ئانامغا رەھمەت، ئانام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسۇن» دەپ دۇئا قىلىڭ. كۆپىنى كۆرگەن مېھمان كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

— ۋاي نادان ئوغۇلمەي، ئانام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسۇن دېسەڭ، نېمىشقا ئۇنى ئەرگە بەرمەيسەن؟

مېھماندىن كۈتمىگەن بۇ جاۋابىنى ئاڭلىغان يىگىتنىڭ جەھلى چىقىپ قوشۇمىلىرى تۈرۈلدى ۋە دېدى:

— سىزدىن بۇنداق ھۆرمەتسىزلىكنى كۈتمىگەندىم، بۇ ماڭا ۋە ئانامغا ھاقارەت قىلغىنىڭىز ئەمەسمۇ؟ بۇ ئەدەپ جۈملىسىدىن ئەمەسقۇ؟
 سۈكۈتتە تۇرغان ئانا گەپكە ئارىلاشتى:
 — جان بالام، مېھمانغا ئازار بەرمە، مېھمان توغرا ھەم راست گەپنى قىلدى.
 شۇنداق قىلىپ، شۇ گەپتىن كېيىن يىگىت كاتتا توي قىلىپ ئانىسىنى شۇ مېھمانغا ئۇزاتتى.

ئاقىلبەگ

بۇخارادا ئابرويلۇق، بالىلىرى كۆپ بىر كىشى ياشايتتى، ئۇنىڭ سەككىزىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى ئا. ئاقىلبەگ ئىدى. ئاقىلبەگ قېرىنداشلىرى ئىچىدە ھەممىدىن ئەقىللىك، ئاتا - ئانىسىغا ئاكا - ئۆكىلىرىدە غا قارىغاندا تېخىمۇ ۋاپادار، كۆيۈمچان بولۇپ چوڭ بولغانىدى. ئۇنىڭدىن سىرت ئۇ ئەل ئارىسىدا كاتتا ئىناۋەتكە ئىگە ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتا - ئانىسى باشقا بالىلىرىغا قارىغاندا ئۇنى بەكرەك ياخشى كۆ. رەتتى ۋە ئۇنىڭغا زىيادە كۆيۈمچانلىقىنى ئىپادىلەيتتى. شۇ سەۋەپتىن، ئاكا - ئۆكىلەر چوڭ بولغانسېرى ئاقىلبەگكە ھەسەت قىلىشقا باشلىدى ۋە بىرلىشىپ ئۇنى كۆزدىن يوقاتماقچى بولۇشتى. ئالدى بىلەن ئۇلار پۇرسەت تاپسىلا يالغان سۆز ۋە يالغان گۇۋاھلىقلار بىلەن ئاقىلبەگنى دادىسىغا يامان كۆرسىتىشكە باشلىدى، ئاخىر ئۇنىڭغا تۆھمەت قىلىپ قازىنىڭ ئالدىغا سۆرەپ باردى ۋە يالغان گۇۋاھلىق بېرىپ ئۇ. نىڭغا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدۇردى. دادا سۆيۈملۈك ئوغلىنىڭ تەقدىرىگە ئېچىنىپ ئۇنى تىرىك قالار. مەكەن دېگەن ئۈمىدە نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ قازىنىڭ ئۆيىگە يۈگۈردى ۋە دېدى:

— قازى جانابلىرى، ھۆكۈم چىقىرىلىپ بولغاندىن كېيىن گېپىڭدىن يېنىش ساڭمۇ قىيىن بولدى. ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىشتىن ئىلگىرى ئىككى ۋاراق قەغەزنى ئالغىن - دە، بىرىگە «ئازاد بولدۇڭ»، يە. نە بىرىگە «ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن» دېگەن خەتنى ياز، ئۇنى ئوغلىمنىڭ ئالدىغا تاشلا، ئوغلىمنىڭ قولىغا قايسى خەت يېزىلغان قەغەز چىقسا سەن شۇ بويىچە ھۆكۈم چىقارغىن، ئەنە شۇندا سەندىن رەنجىشىم يوق، نېمە بولسا ئوغلىمنىڭ تەقدىرىدىن كۆرەرمەن.

قازى ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى قوبۇل قىلدى. دادا ئۆيىگە قايتىپ ئوغلىنىڭ ھايات قېلىشىغا كىچىككەنە ئۈمىد تۇغۇلغانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن ئۆيىدىكىلەرگە ئېيتتى. قېرىنداشلىرى ئاقىلبەگنىڭ قولىغا «ئازاد بولدۇڭ» دەپ يېزىلغان قەغەزنىڭ چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئىچىگە لىققىدە تىللا توشقۇزۇلغان ھەمياننى كۆتۈرۈپ، يېرىم كېچىدە قازىنىڭ ئىشىكىنى چەكتى ۋە ئۇنىڭغا ھەمياننى بېرىپ دېدى:

— ھەر ئىككى پارچە قەغەزگە «ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن» دېگەن خەتنى ياز، ئۇ مەيلى قايسى قەغەزنى قولغا ئالسۇن، تەقدىرى ئۆلۈم بىلەن خۇلاسەلەنسۇن.

تال ئېتىشى بىلەن چارچىلارنىڭ چار سېلىشلىرى ئەتراپىنى قاپلىدى. ئاقىلبەگنىڭ قەتل قىلىنىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شەھەر خەلقى ئاقىلبەگنىڭ تەقدىرىگە ئېچىنىپ ئۇنى ئۈزىتىپ قويۇش ئۈچۈن جازا مەيدانىغا قاراپ سەلدەك ئاقتى. دار ئاستىغا ھەيدەپ كېلىنگەن يىگىتنىڭ ئالدىغا قازى ھەر ئىككى پارچىسىغا «ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن» دېگەن خەت يېزىلغان قەغەزنى تاشلاپ ئۇنىڭغا بۇيرىدى:

— ساڭا ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنغاندىن بېرى سەن گۇناھىڭنى بوينۇڭغا ئالماي، ھۆكۈمگە نارازى بولۇپ ھەق - ناھەق، ئەدلىۋ ئادالەتتىن سۆز ئېچىپ كەلدىڭ، مانا بۇ ئىككى پارچە قەغەزنىڭ بىرىگە «ئا. زاد بولدۇڭ»، يەنە بىرىگە «ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن» دېگەن خەتلەر يېزىلغان، ئۆزۈڭ تاللاپ بىر پارچىسىنى

قولۇڭغا ئالسىن، قولۇڭدىكى قەغەزگە نېمە يېزىلغان بولسا شۇ بويىچە ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىدۇ. قېنى، قەغەزلەردىن بىر پارچىنى قولۇڭغا ئالغىن، قالغىنىنى تەلىيىڭدىن كۆر. پۈتۈن مەيدان جىمجىتلىققا چۆمدى. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆزىنىڭ ئۇجۇقتۇرىلىدىغانلىقىنى پەملىگەن ئەقىللىك، دانا ئاقىلىگە ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن:

— بوپتۇ، نېمە بولسا تەقدىرىمدىن كۆرەرمەن، — دەپ قەغەزلەرنىڭ بىر پارچىسىنى قولغا ئېلىپ ئېچىپمۇ كۆرمەستىن ھاپلا قىلىپ ئاغزىغا سېلىپلا يالماپ يۈتۈۋەتتى ۋە دېدى:

— قازى جانابلىرى، قېنى قولۇڭدا قالغان قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇڭ.

جامائەتنىڭ كۆز ئالدىدا يەنە قانداقتۇر بىر باھانىلەرنى تېپىشقا ئىلاجسىز قالغان قازى ئامالسىز قېپقالغان قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇغان بولۇپ دېدى:

— بۇ قەغەزگە «ئۆلۈمگە مەھكۈمسەن» دېگەن خەت يېزىلىپتۇ. دېمەك، سەن «ئازاد بولدۇڭ» دەپ يېزىلغان قەغەزنى ئېلىپسەن، ھازىردىن باشلاپ ئازاد بولدۇڭ.

مەردان

ياركەنت دىيارىدا مەردان ئىسىملىك ئەقىللىك يىگىت بار ئىدى. ئۇ قولى ئىشتىن بوشىغان ھامان يارۇ دوستلىرى بىلەن دائىم دېگۈدەك ھەمسۆھبەت بولۇپ ئەركىن - ئازادە ياشايتتى. ئۇ ھەر قانداق ۋاقتتا دوستلىرىدىن مېھرىبانلىقىنى ۋە ياردىمىنى ئايىمايتتى ۋە مەيلى قەيەردە بولسۇن، ھەر ۋاقىت ھەر ساائەتتە تۆۋەندىكى بېيىتنى زىكىر قىلىشتىن توختىمايتتى:

بۈگۈن قولدا بار ئىكەن يىگىتلىكنىڭ دەۋرانى،
غەيرەت قىل، ئاغرىمىسۇن سەندىن ھېچكىمنىڭ جانى.
ياخشىلىقنىڭ باھارى دائىم بىرخىل تۇرمايدۇ،
بىر كۈن نۇقسان يېتەرۈ پەيدا بولۇر خازانى.

مەرداننىڭ تىلى بىلەن دىلى، دىلى بىلەن سۆز - ھەرىكىتى بىر ئىدى. ئۇنىڭ گۈزەل خۇلق ئەدەبى شاراپىدىن ھەممە كىشى ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا غۇلاملىق كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ، ئۇنىڭ خىزمىتىدە ھازىر ئىدى.

گۈزەل يۈزلەرگە گەر، چىرايلىق خۇلق بولسا يار،
قايىگە قەدەم قويماسۇن، بارچە ئەڭ تەلەپكار.

ئانا

قەدىمدە فەرغانە ۋادىسىدا دۇنيادىن بىخەۋەر، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلماي ياشاشقا ئادەتلەنگەن، ساۋاتسىز بىر قوۋم ياشايتتى. ئۇلار ساۋاتسىزلىقى، نادانلىقى سەۋەبىدىن خورلانسىمۇ، بوزەك ئېتىلىسىمۇ يۇرتىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلارغا بېرىپ ئىلىم، ھۈنەر ئۆگىنىشنى خالىمايتتى. بۇ خورلۇق ۋە ئېزىلىشلەر جېنىغا پاتقان بىر مېھرىبان ئانا ئەتىۋارلىق يالغۇز ئوغلىنى بۇخاراغا بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلىشقا ئەۋەتمەكچى بولدى. ئوغلى بولسا ئىللىق ئائىلىسىدىن، گۈزەل يۇرتىدىن ئايرىلىشنى خالىمىدى ۋە ئەزەل -

دىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇمنى بۇزۇشقا پېتىنالماستىن ئانىسىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى. ئىلاجىسىز قالغان بۇ ئىرادىلىك ئانا ئوغلىنى بۇخاراغا كېتىشكە مەجبۇرلىدى، ئوغۇل ئانىسىدىن يامانلاپ ئۆيدىن چىقتى. ئانا ئوغلىنى ئۈزۈپ يۇرتنىڭ ياقىسىدىكى ئېگىز تۆپىلىكنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، تاكى ئۇنىڭ قارىسى يىتكۈچە كەينىدىن قاراپ قالدى. ئوغۇل شۇ كەتكەنچە بۇخارا، سەمەرقەند، كاشغەر قاتارلىق جايلاردا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، كاتتا ئەللامە بولۇپ يېتىشىپ چىقتى ۋە ئايرىلغىنىغا بىر قانچە يىل بولغان يۇرتىنى ۋە مېھرىبان ئانىسىنى سېغىنىپ يۇرتىغا قايتماقچى بولۇپ يولغا چىقتى. ئۇ يۇرتىنىڭ مەيىن شاماللىرى يۈزىگە ئۇرۇلۇپ، مەھەللىدىكىلەرنىڭ مورىلىرىدىن چىقىۋاتقان ئىسنىڭ ھىدى بۇرنىغا پۇرىغاندا كۆزلىرىگە ياش ئالدى ۋە يىراقتىن كۆزگە تاشلىنىپ تۇرغان ئېگىز تۆپىلىكنىڭ ئۈستىدە چوقچىيىپ تۇرغان بىرسىگە كۆزى چۈشۈپ يېقىنلاپ كېلىپ قارىدى، ئۇ دەل ئۇنىڭ ئانىسى ئىدى. ئوغۇل غۇلاچلىرىنى كەڭ ئېچىپ ئانىسىنىڭ باغرىغا تاشلانغانىدى، ئانىسى كەينىگە ئۇرۇلۇپ چۈشتى.

ئوغۇل ئانىسىنى قۇچىقىغا ئېلىپ بىلىدىكى، ئانا ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يېنىپ تۇرغان گەۋدىسى تىك تۇرغانىدى.

ئەسلىدە، ئوغۇل ئۆيدىن ئايرىلىپ كەتكەن كۈندىن ئېتىبارەن ئانا ئوغلىنىڭ ئىلىملىك كىشى بولۇپ قايتىپ كېلىشىنى ۋە ئوغلى قايتىپ كەلگەندە بىرىنچى بولۇپ كۆرۈشۈشى ئارزۇ قىلىپ، شۇ تۆپىلىكنى ماكان تۇتقان ھەم شۇ يەردە جان تەسلىم قىلغانىدى.

ئانا ھەقىقى

ئەمىر ئۆمەر خاننىڭ سارىيىدا خانغا مايىل، كۆپكە قادىر، بىلىملىك ۋە دانا بىر يىگىت بار ئىدى. ئۇ مىرزىخاندا باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى. خانلىقنىڭ كۈندىلىك جىددى خەت - چەكلىرى ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتەيتتى. لېكىن، دانالارنى ھەۋەستە، نادانلارنى ھەسەتتە قالدۇرۇۋاتقان بۇ يىگىتنىڭ بىر ئەيىبى بار بولۇپ، كۈندە دېگۈدەك ئىشقا كېچىكىپ كېلەتتى. بۇ ھال خاننىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلالماستى. بۇنداق نازۇك ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغان خادىمنىڭ خىزمەتتىكى بىپەرۋالىقى خاننىڭ غەزىپىنى قوزغىدى ۋە ئۇنى جازالىماقچى بولدى. ئەمما خان ئالدى بىلەن يىگىتنىڭ كېچىكىپ كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئېنىقلاپ بىلىشنى زۆرۈر تېپىپ، بۇنداق دانا يىگىتنىڭ كەينىدىن كۆزىتىشنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلىشقا ئىشەنچ قىلالماي، بۇ ئىشنى پىنھان ھالدا ئۆزى قىلماقچى بولدى.

بىر كۈنى ئەمىر ئۆمەر خان سەھەردە پۇقراچە كىيىنىپ ئوردىدىن چىقىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىگە باردى، كۆردىكى، يىگىت ياشىنىپ ئاغزىدا چىشلىرى قالمىغان ئانىسىغا ئۆز ئاغزى بىلەن نان چايناپ يېگۈزۈۋاتقاندى. ئەنە شۇ چاغدا خان يىگىتكە ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە «ئانىسىنى مانا شۇنداق ھۆرمەتلىگەن، ئانا ئەجرىگە ئەنە شۇنداق جاۋاب قايتۇرغان، گۈدەكلىكىدە ئانىدىن ئالغانى، يىگىتلىكىدە ئەنە شۇنداق قايى-تۇرغان كىشىنىڭ ھەرقانداق گۇناھى بولسا ئۆتتۈم» دەپ پىچىرلىدى ئۆز - ئۆزىگە.

ئانا مېھرى

ئېرىدىن ياشلا تۇرۇپ تۇل قالغان ئايال يالغۇز ئوغلىنىڭ ئۆگەي ئاتا ئالدىدا خارلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ قايتا ياتلىق بولماستىن، شۇ بىر تال ئوغلىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىپ، كىشىلەر ئىدى.

شەكىلدە پايپىتەك بولۇپ ئىشلەپ، ئوغللىنىڭ خاتالىرى ئۈچۈن باشقىلار ئالدىدا سارغىيىپ، ئوغللىنىڭ ھەر بىر كۈلكىسى ئۈچۈن مىڭ ئۆلۈپ مىڭ تىرىلىپ ياشاپ كېلىۋاتاتتى. ئانا ئوغللىنىڭ ئون خاتاسىنىڭ بىرى ئۈچۈن نەسىھەت قىلغاندا ئۇنى سۆيۈپ تۇرۇپ، «كۆز قارىچۇغۇم بالام، يانغان چىراغىم بالام، شوخ-قىمىنە بوتىلاقم بالام» دەپ ئەركىملىتىپ تۇرۇپ، خاتالىرىنى تۈزىتىشكە يېتەكلىسە، بىرەر ئىشقا بۇيرىدىغاندا پۈتۈنلەي ئوغللىنىڭ خاھىشىغا قارايتتى. ئانا مۇشەققەت ئىچىدە تىرىشىپ - تىرىشىپ روزغار كەچۈرۈش بىلەن بىللە ئوغللىنى ئىلىملىك، ئەلگە ياراملىق، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئادەم قىلىپ تەربىيەلەش ئارزۇسىدا يىغقانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئوغللىنى بۇخارادىكى داڭلىق ئەللىمىنىڭ تەربىيەسىگە ئەۋەتتى. ئاندىن ئون يىللار ئۆتتى، ئوغۇل كاتتا يىگىت، تولغان ئەللامە بولۇپ يۇرتىغا قايتىپ كەلدى. بەللىرى مۈك-چەيگەن، كۆزلىرى خىرلەشكەن، يۈزلىرىنى قورۇق قاپلىغان ئانا يەنە ئىلگىرىكىدەكلا ئوغلى ئەتراپىدا پەر-ۋانە بولۇپ، ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولدى. لېكىن، ئانىنىڭ تۇرۇۋاتقان چېدىرى، ئۇنىڭ ئۈچۈن پىشۇرغان بو-غۇرساق - شىرىنلىكلىرى، ئۇيۇتقان قېتىق - قايماقلىرى، تەييارلىغان غىزالىرى يىگىتكە ياقمىدى. يىگىتنىڭ كۈنلىرى سەھەردىن شامغىچە يۇرتتىكى كاتتىلار بىلەن مېھماندارچىلىق بىلەن ئۆتەتتى. ئانا بولسا ئوغلى بىلەن بىللە غىزالىنىش ئۈچۈن بوسۇغا ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئۇنى كۈتەتتى. ئەمما ئانىنىڭ بۇ قىلىقىدىن ئوغللىنىڭ جەھلىنى چىقىرىپ، ئوغىسىنى قاينىتاتتى. يىگىت ئەرزىمەس كىچىك ئىشلار ئۈچۈن ئانىنى سىنى ئەيىبلەيتتى، دەشەنەم بېرەتتى، ھەتتا قوپال سۆزلەر بىلەن ھاقارەتلەيتتى، ئانا نېمىلا قىلسۇن يىگىت ئانىسىدىن نارازى ئىدى. ئانا ھەممە ئەيىبنى ئۆزىدىن كۆرۈپ ئوغللىدىن كەچۈرۈم سورايتتى ۋە ئوغلى ياق-تۇرىدىغان ئىشلارنى قىلىشقا تىرىشاتتى. ئەگەر ئانا ئوغللىغا ئۆزىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرمەكچى بولسا، ئوغۇل قولىدىكى كىتابنى ياكى شاراب تولدۇرۇلغان جامنى ئانىسىنىڭ بېشىغا ئېتىپ دېۋەيلەپ كې-لەتتى، ئانا قورقۇنچىدا ھەممىگە سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئانا ھەمسايد-لىرىنىڭ ئوغلى ئۈستىدىن قىلغان شىكايەتلىرى سەۋەبىدىن ئوغللىغا نەسىھەت قىلماقچى بولۇپ تەمشەلدى، ئوغۇل بولسا «مەن سەندەك سەھرالىق ئەمەس، سەن مەندەك ئىلىملىك ئەمەس، سەن دەۋر دانىشمەننىڭ نە-سىھەتىنى ئاڭلىشىڭ كېرەك» دەپ ئانىسىنىڭ بېشىغا تەنە تاشلىرىنى ياغدۇرۇپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ مەھەللە يېنىدىكى توقايغا بېرىپ ئورمان ئىچىدىكى گۈزەل بىر جايدا قۇشلارنىڭ سايراشلىرىغا مۇشتاق بو-لۇپ ئولتۇردى. دەل شۇ پەيتتە، يالغۇز كۈچۈكىنى ئەگەشتۈرۈپ ھالسىرىغىنىچە كېلىۋاتقان ئىمتقا كۆزى چۈشتى ۋە زېرىككەن كۆڭلىگە ئەمەك بولسۇن ئۈچۈن تىۋىش چىقارماستىن ئىتنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزەتتى. ھېس قىلىدىكى، ئېچىرىقىغان ئىت كۈچۈكىگە ئوزۇق ئىزدەۋاتاتتى، ئىت بىر ھازا ئىزدىنىپ ئاخىر شەپ-چىقارماستىن ئېتىلىپ بېرىپ بىر قىرغاقنى تۇتۇۋالدى - دە، ئۇنىڭ تۈكلىرىنى يۇلۇپ پاكىزلاپ كۈچۈ-كىگە بەردى، كۈچۈك يالماپ يۈتۈپ ئولجىنى پاك - پاكىز يەۋەتتى. كۈچۈكىنى تويدۇرغان ئىت مەمنۇن بو-لۇپ ھالسىرىغان تېنىنى يەرگە تاشلاپ ماغدۇرغا كېلىۋالماقچى بولدى. قارىنى تويغان كۈچۈك سەكرەپ، تاقلاپ، ئېتىلىپ كېلىپ ئانىسىنى تالاشقا كىرىشتى. ھەممىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان يىگىت كۈچۈكىنىڭ قىل-مىشلىرىغا غەزەپلىنىپ ئورنىدىن تۇردى - يۇ، بىردىنلا ئېسىنى يىغىپ، ئۆزىنىڭ قىلمىشلىرىنى كۆز ئال-دىغا كەلتۈردى - دە، ئانىسىدىن كەچۈرۈم سورىماقچى بولۇپ ئۆيىگە يۈگۈردى.

جەزىرىدىكى كەمپىر

پەرغانە ۋادىسىدا كېتىۋاتقان كارۋان يول توسار قاراقچىلار تەرىپىدىن تالاپەتكە ئۇچرىدى، ئۆلۈكلەر ئارىسىدا نىمجان ھالەتتە جېنىنى ساقلاپ قالغان زەردار چۆلدە بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپ بىر چېدىرغا

يېتىپ كەلدى. بۇ ئاددىيغىنا سەرەمجانلاشتۇرۇلغان چېدىردا ياشانغان كەمپىر يالغۇز ياشايتتى. ھايات قېلىشىغا قايتىدىن ئۈمىدلەنگەن زەردار ئۆزىنىڭ بارلىق كەچۈرمىشلىرىنى كەمپىرگە سۆزلەپ بەردى ۋە ئۇنىڭدىن يېگۈدەك بىرەر نەرسە بېرىشنى تەلەپ قىلدى. كەمپىر ئۇنىڭغا دەيدى:

— ئەزىز مېھمان، ئەنە ئاۋۇ يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان جايدا يىلانلار ياشايدۇ، بېرىپ بىرقانچىنى تۈ- تۈپ كەل، پىشۇرۇپ يەيلى.

زەردار ھەيران بولۇپ جىددىي ھالەتتە دەيدى:

— كەچۈرۈڭ ئانا، مەن قانداقمۇ يىلانلارنىڭ يېنىغا بارالايمەن، بارغان تەقدىردىمۇ يىلانلارنى تۇتالىد- شىم مۇمكىن ئەمەسقۇ؟

كەمپىر ئويناقلاپ يۈرگەن يالغۇز ئىمتىنى ئەگەشتۈرۈپ زەردارغا دەيدى:

— بالام، بۇ دۇنيادا ھاياتلا بولىدىكەنسىن، جاننى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قىلغىلى بولمايدىغان ئىش يوق، يۈر بولمىسا مەن سەن بىلەن بىللە باراي.

زەردار ئىلاجسىز كەمپىرگە ئەگەشتى، ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇق قورقۇنچىنى يەڭدى. زەردار كەمپىرنىڭ كۆرسەتمىسى ۋە ئىمتىنىڭ ياردىمىدە يىلاندىن بىرقانچىنى تۇتتى. ئۇلار چېدىرغا قايتىپ كېلىپ يىلاننىڭ بېشى بىلەن قۇيرۇقىنى ئۈزۈپ تاشلاپ پىشۇرۇپ يېدى. زەردار كەمپىردىن سۇ سورىدى. كەمپىر ئۇنىڭغا دەيدى:

— بالام، ئەنە ئاۋۇ يىراقتىكى يالغۇز چىنارنىڭ يېنىدا كىچىككەنە بۇلاق بار، شۇ بۇلاققا بېرىپ سۇ- يىدىن ئىچىپ تەشئالقمىڭنى قاندۇر.

زەردار كەمپىرنىڭ دېگىنى بويىچە چىنار تۈۋىگە بېرىپ بۇلاق سۈيىدىن ئىچتى، سۇ ناھايىتىمۇ قىر- تاق ۋە سېسىق ئىدى. زەردارنىڭ كەمپىرگە ئىچى ئاغرىدى ۋە سورىدى:

— ئەي ئانا، نېمىشقا مۇشۇنداق بىر جايىنى ماكان تۇتىڭىز؟ نېمە سەۋەبتىن بۇنچە قىيىنلىپ يا- شاشقا رازىسىز؟

كەمپىر جاۋاب بەردى:

— بالام، كۆپ جايلارنى كۆرگەنمەن، لېكىن بۇ جايدىن تىنچراق ۋە بۇ ماكاندىن ياخشىراق بىرەر يەرنى ئۇچراتمىدىم.

زەردار كەمپىرگە دەيدى:

— بىلىشىڭىز كېرەككى، بىزنىڭ يۇرتلىرىمىزدا ئابىچەشمىلەر شۇنداق كۆپ، سۈلىرى ئىنتايىن سۈزۈك ۋە شىرىن، باغلار، ئورمانلار، گۈل - گىياھلار، شېرىن - شېكەر مېۋىلەر، لەززەتلىك تائاملار جەننەتنى ئەسلىتىدۇ. ئەجەبا، شۇنداق جايلارنى كۆرمىگەنمۇ سىز؟ يىلان گۆشىنى يېسە ھېچ زەرەر يەتمەي- دىغانلىقىنى ئاڭلىمىغاندىم.

كەمپىر كۈلۈپ تۇرۇپ زەرداردىن سورىدى:

— بىلىمەن بالام، بۇنچە ساپ ھاۋالىق، مەئىشەتلىك گۈزەل ماكاندا نازۇ نېمەتلەر بىلەن بىللە سى- لەرگە بىراۋىنىڭ زۇلمى ۋە تەھدىتى، باج خىراج ۋە ئالۋان سېلىش خەۋپىمۇ باردۇ؟

زەردار جاۋاب بەردى:

— ئەلۋەتتە، پادىشاھ ئەمىرلەر بار، ئۇلارنىڭ مۇلازىم، سەردار، نۆكەرلىرى خالاقتىن باج، ئالۋان يىغىش ئۈچۈن بەزىدە زۇلۇم قىلىشى تۇرغانلا گەپ.

كەمپىر ئېغىر ئۆھسىنىپ زەردارغا دەيدى:

— سىلەرنىڭ ھەشەمەتلىك سارايلاردا يېگەن شېرىن — شېكەر نازۇنېمەتلىرىڭلار، زوراۋانلارنىڭ جەۋر — زۈلمى ئاستىدا زەھەر ۋە ئوغىغا ئايلىنىدۇ. مېنىڭ بۇ جەزىرىدە غېرىبانە كەپمەدە ئىچكەن زەھەر ۋە ئوغىمۇ ھەرقانداق شېرىن شەرىپەتتىن تاتلىق تېتىيدۇ.

مەلىكە دىلسۇز

ھىندىستاندىن سەمەرقەندكە قاراپ يولغا چىققان كارۋان بىرقانچە كۈن ئۈزۈلمەي چىققان قارا بوران. نىڭ ئىسكەنجىسىدە قالدى. جېنىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا قالغان سودىگەر، زىيارەتچى ۋە ساياھەتچىلەر تەرەپ — تەرەپكە پىتىراپ بوراندىن پاناھلىنىدىغانغا جاي ئىزدەشتى. شۇ چاغدا بىر — بىرىنى تونۇمايدى. غان بەش نەپەر كىشى قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىكى بىر تاشلاندىق گۈمبەزگە كېلىپ پاناھلاندى ۋە بىر — بىرى بىلەن تونۇشۇپ سەپەرداش ھەمراھلاردىن بولۇپ قالدى. بوران توختىدى. مەلۇم بولدىكى، ئۇلارنىڭ مەنزىلى بىر ئىدى. ئۇلار سەمەرقەند شەھىرىگە قاراپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرسىنىڭ يېنىدا چىرايلىق بىر قۇتا بار بولۇپ، ئۇ پات — پات شۇ قۇتسىنىڭ يېنىدا بار — يوقلۇقىغا قاراپ قوياتتى. بۇ ھال باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئارىدىن بىرسى بۇ سىرنىڭ تېگىگە يەتتى، قۇتدا قىممەت باھا ساپ گۆھەر بار ئىدى. كەچ بولغاندا ئۇلار بىر ئۆتەڭگە كېلىپ قوندى. تاڭ ئاتقاندا زەردار يېنىدىكى قۇتنىڭ يوقالغانلىقىنى بىلدى. ئېنىقكى، ئۇنى ھەمراھلىرىنىڭ ئىچىدىكى بىرسى ئوغرىلىق — ۋالغانىدى. زەردار ھەمراھلىرىدىن قۇتنى قايتۇرۇپ بېرىشىنى سورىدى، لېكىن قانداقلا يېلىنىپ — يال — ۋۇرسىمۇ، ھېچبىرسى قۇتنى ئالغانلىقىغا ئىقرار بولمىدى. زەردار ئىلاجسىز دېمىنى ئىچىگە تارتىپ، سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇلار ئاخىر سەمەرقەندكە يېتىپ كەلدى ۋە بىر — بىرى بىلەن خەيرلىشىپ ئايرىلىشتى. زەردار دەرھال خان ئوردىسىغا بېرىپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ دېدى:

— خان ئالىلىرى، مەن ھەرقانداق بىر پادىشاھنىڭ غەزىنىسىدە يوق، ئىنتايىن كەم تېپىلىدىغان بىر ساپ گۆھەرنى سىزگە سوۋغا قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ كېلىۋاتقاندىم، يولدا تۆت نەپەر يولۇچى بىلەن ھەمراھ بولۇپ قالدىم، قونالغۇدا كېچىسى گۆھەرنى ئوغرىغا بېرىپ قويدۇم، ھەمراھلىرىمدىن سورىسام ئالغىنىغا ئىقرار بولۇشىمدى.

خاننىڭ ئەمرى بىلەن زەردارنىڭ تۆت نەپەر سەپەردىشى تۇتۇپ كېلىندى ھەمدە ئۇلارنى زىندانغا تاشلاپ قانچە قىيىن — قىستاققا ئالسىمۇ ھېچبىرى گۆھەرنى ئالغانلىقىغا ئىقرار بولمىدى. خان بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلەندى، لېكىن گۆھەرنى تېپىۋالماستىن بۇرۇن، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى قويۇپ بېرىشكە ياكى ئۆل — تۈرۈپتەشكە بولمايتتى. خاننىڭ لاتاپەتلىك ۋە ئەقىل — پاراسەتتە تەڭداشسىز دىلسۇز ئاتلىق بىر قىزى بار ئىدى. دادىسىنىڭ نېمە سەۋەبتىن شۇنچە غەزەپكە كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان مەلىكە دىلسۇز خانغا دېدى:

— جان دادا، سىز شۇ تۆت نەپەر سەيياھنى ماڭا تاپشۇرۇڭ، مەن گۆھەرنى كىمنىڭ ئوغرىلىغانلىقىنى تېپىپ چىقاي.

خاننىڭ ئەمرى بىلەن مەھبۇسلار زىنداندىن ئېلىپ چىقىلىپ مەلىكە دىلسۇزنىڭ قەسىرىگە كەلتۈ — رۈلدى. مەلىكە دىلسۇزنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇلارنىڭ پۈت — قوللىرىدىكى كىشەنلەر ئېلىۋېتىلدى ۋە ھام — مامدا يۈيۈندۈرۈلۈپ، يېڭى شاھانە زەرباب تون ۋە سەرۋپالار كىيىدۈرۈلدى. شۇنىڭدىن كېيىن مەلىكە دىل — سۇز ئۇلارغا دېدى:

— سىلەر دۇنيا كەزگەن، كۆپنى كۆرگەن، كۆپنى ئاڭلىغان، كۆپنى بىلىدىغان دانا كىشىلەر. مەن

ئوردىدىن چىقماي زېرىكىپ ئولتۇرىمەن، شۇنى بۇيرۇيمەنكى، كۈندە كېلىپ جاھان ھادىسىلىرىدىن، كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىڭلاردىن ماڭا ھېكايە ئېيتىپ بېرىسىلەر.

شۇنىڭدىن كېيىن، تۆت نەپەر سەيياھ كۈندە مەلىكە دىلسۇزنىڭ قەسىرىگە كېلىپ كەچمەش، كە - چۈرمىشلىرىنى، ئاڭلىغان ۋە كۆرگەنلىرىنى ئۇنىڭغا ھېكايە قىلىپ بەردى. مەلىكە دىلسۇز ئۇلارنى ئې - سىل نازۇ نېمەتلەر ۋە شېرىن شەربەت، شارابىلار بىلەن مېھمان قىلدى. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مەلىكە دىلسۇز سەيياھلار بىلەن سىرداش سۆھبەتداشلاردىن بولۇپ قالدى، ئۇلار ئۆز سالاھىيىتىنى ئۈنتۈغان ھالدا تارتىنماستىن پاراڭلىشىدىغان ھالغا يەتتى. بىر كۈنى مەلىكە دىلسۇز ئۇلارغا:

— سىلەر بىلەن تونۇشۇشتىن ئىلگىرى، بىر جاھانكەزدى سەيياھ ئوردىغا كېلىپ كېتىپ تۇراتتى، ئۇمۇ خۇددى سىلەرگە ئوخشاش ماڭا قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى ۋە جاھان ھادىسىلىرىدىن ئىلىم بېرەتتى، ئۇ كىشى بۇ نۆۋەت سەپەرگە چىقىشتىن بۇرۇن كېلىپ مەن بىلەن سۆھبەتلەشتى ۋە ماڭا تېپىشماق تۈرىدىكى بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بېرىپ ئۇنىڭ جاۋابىنى تېپىشىمنى ۋەزىپە قىلىپ كەتكەندى. مەن كېچە - كۈندۈز ئويلايمۇ، ئوردىدىكى دانىشمەنلەرگە مۇراجىئەت قىلىپمۇ بۇ ھېكايىنىڭ قانائەت - لىمىنەلىك جاۋابىغا ئېرىشەلمىدىم. سىلەردىن شۇنى ئىلتىماس قىلىمەنكى، بۇ ئىشتا ماڭا ياردەملىشىپ شۇ ھېكايىنىڭ جاۋابىنى تېپىشىپ بەرسەڭلار سىلەردىن مەننەتدار بولغان بولاتتىم، — دېدى.

سەيياھلار بىردەك قۇللۇق بىلدۈرۈپ دېيىشتى:

— قۇللۇق، قېنى مەلىكەم، مەرھەمەت قىلىپ شۇ ھېكايىنى بىزگە سۆزلەپ بېرىڭ.

مەلىكە دىلسۇز پەردە ئىچىدە ئولتۇرۇپ ئۇلارغا قاراپ ھېكايىسىنى باشلىدى:

— بار ئىكەنۇ يوق ئىكەن، بىر پادىشاھنىڭ دىلئارام ئاتلىق ناھايىتى ساھىبجامال بىر قىزى بار ئى - كەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئون تۆت ياشلاردىكى مەلىكە دىلئارام كېنىزەكلىرى بىلەن بىللە چاھارباغنى سەيلە قىلىۋېتىپ باشقا گۈللەردىن ئالاھىدە پەرقلەنپ پورەكلەپ ئېچىلىپ پۈتۈن ئەتراپقا خوش ھىدىنى تارقىتىپ تۇرغان قىزىل گۈلگە كۆزى چۈشۈپتۇ ۋە شۇ گۈلنى ياقىتۇرۇپ قايتۇ، باغۋەننىڭ ئوغلى گۈلنى ئۈزۈپ مەلىكە دىلئارامغا تەقدىم قىپتۇ. بۇ يۇرتتا كىمكى بىراۋغا ئۆزى پەرۋىشلەپ ئۆستۈرگەن قىزىل گۈل تەقدىم قىلسا شۇ كىشى گۈلنى قوبۇل قىلغۇچىدىن تەلەپ قىلغان نەرسىسىگە ئېرىشىدىغان بىر ئا - دەت بار ئىكەن. ئادەتكە بىنائەن مەلىكە دىلئارام يىگىتتىن سورايتۇ:

— تىلە تىلىكىڭنى، مەندىن نېمە تەلەپ قىلسەن؟

باغۋەننىڭ ئوغلى نادانلىقى ۋە تەنتەكلىكىدىن شۇنداق تەلەپ قىپتۇ:

— سەن بويۇڭغا يېتىپ ياتلىق بولغاندا، ۋىسال بېغىڭدىن بىرىنچى گۈلنى مەن ئۈزسەم.

مەلىكە دىلئارام ئۇدۇمغا ئاساسەن ئائىلاج يىگىتنىڭ تەلپىنى قوبۇل قىلىپ لەۋزە قىپتۇ ۋە يىگىت بىلەن ئەھدىلىشىپ خوشلىشىپتۇ. ئارىدىن تۆت يىل ئۆتۈپ مەلىكە دىلئارام ئون سەككىز ياشقا كىرگەندە، باش ۋەزىرنىڭ ئوغلى بىلەن توي قىپتۇ، نىكاھ كېچىسى مەلىكە دىلئارام ۋەزىرئادىگە دەپتۇ:

— مەن تۆت يىل ئىلگىرى چاھارباغدىكى باغۋەننىڭ ئوغلى بىلەن ئەھدىلەشكەنمەن، ئەھدىگە ۋاپا قىلىش گۈزەل پەزىلەت جۈملىسىدىندۇر، ماڭا ئىجازەت بەرسەڭ، ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ باغۋەن يىگىتنىڭ يېنىغا بېرىپ كەلسەم.

ۋەزىرئادە بۇ ئىشنى ئوردىدىكى ھەرقانداق بىر كىشىدىن پىنھان تۇتۇش شەرتى بىلەن مەلىكە دىلئارامغا ئىجازەت بېرىپتۇ. مەلىكە دىلئارام ئۆزى يالغۇز باغقا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. يېرىم يولدا توساتتىن بىر شىر ھۆركىرەپ ئېتىلىپ چىقىپ ئۇنى يېمەكچى بوپتۇ، ئۇ شىرغا شۇنداق دەپتۇ:

— ئەي شىرلارنىڭ ئارىسلانى، قارىغاندا بۈگۈن ئەجلىم توشقان ئوخشايدۇ، ھەرقانداق بىر بەندىنىڭ تەقدىرىگە تەن بەرمەي ئىلاجى يوق، لېكىن كىچىك ۋاقتىدا باغۋەننىڭ ئوغلى بىلەن ئەھدىلەشكەندىم، ھازىر ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ ئۇنىڭ يېنىغا كېتىپ بارىمەن، ماڭا بىر ئاز ۋاقت بەر، باغۋەن يىگىت بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، سېنىڭ يېنىڭغا كېلەي، شۇندا مېنى قانداق ئۇسۇل بىلەن يېسەڭ ئۆزۈمنى سېنىڭ ئىختىيارىڭغا تاپشۇراي.

شىر مەلىكە دىلئارامنىڭ ۋەدىسىدە تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ ئۇنى قويۇپ بېرىپتۇ. مەلىكە دىلئارام شىر بىلەن خەيرلىشىپ چاھارباغقا يېتىپ كېلەي دېگەندە تام ئۈستىدىن بىر ئوغرى سەكرەپ چۈشۈپتۇ، ئۇ قىزنىڭ گۈزەل ھۆسن - جامالىغا ۋە ئېسىل كىيىم - كېچەكلىرى ھەم قىممەت باھا زىننەت بۇيۇم - لىرىغا قاراپ «ئاھ خۇدا، ئاخىر تىلىگىنىمنى بەردىڭ، ساڭا مەدھىيەلەر بولسۇن» دەپ قىزغا تاشلىنىپ - تۇ. مەلىكە دىلئارام ئوغرىغا دەپتۇ:

— ئەي ئادەملەرنىڭ ياخشىسى، ئەركەكلەرنىڭ مەردانىسى، مەن تۆت يىل ئىلگىرى باغۋەننىڭ ئوغلى بىلەن ئەھدىلەشكەندىم، ھازىر ۋەدەمگە ۋاپا قىلىپ ئۇنىڭ يېنىغا كېتىپ بارىمەن، ئىجازەت بەرسەڭ مەن چاھار باغقا كىرىپ باغۋەن يىگىت بىلەن ئۇچرىشىپ چىقسام ۋە شۇنىڭدىن كېيىن يېنىڭغا كېلىپ ئىختىيارىمنى ساڭا تاپشۇرسام. ئەگەر خالىساڭ ئۈستۈمدىكىدىنمۇ كۆپ جاۋاھىرلارنى ساڭا بېرىمەن.

ئوغرى مەلىكە دىلئارامنىڭ شىجائىتى ۋە پەزىلىتىدىن تەسەرلىنىپ ئۇنىڭغا دەپتۇ:

— ئەي گۈزەل قىز، سەن گەرچە ئاجىز بولساڭمۇ ناھايىتى جاسارەتلىك، ۋەدىگە ۋاپا قىلىدىغان قىز ئىكەنسەن، ئەجەب شۇنداق بىر قىزغا ئۆزۈمنى مەرتلەرنىڭ مەردانىسى دەپ يۈرگەن بىر ئادەم خىيانەت قىلارمۇ؟ ساڭا ئىجازەت، قېنى يولۇڭغا كېتىۋەر.

مەلىكە دىلئارام چاھارباغقا كىرىپتۇ، دادىسىنىڭ قولىدىن پۈتۈن ئىشنى ئالغان باغۋەن يىگىت ئۇنى كۆرۈپ قەدەنى پۈكۈپ مەلىكە دىلئارامغا قوللۇق بەجا كەلتۈرۈپتۇ. مەلىكە دىلئارام باغۋەن يىگىتكە دەپتۇ: — ئەي باغۋەن يىگىت، مەن تۆت يىل بۇرۇنقى ئەھدىمىزنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ ئۆزۈمنى ساڭا بېرىشلىغىلى كەلدىم.

باغۋەن يىگىت يەرنى سۆيۈپ تۇرۇپ دەپتۇ:

— ئەي گۈزەل مەلىكەم، سىز كىم، مەن كىم، مەن شۇ ۋاقىتتا تەنتەكلىك قىلىپ سىزگە شۇنداق بىر گەپنى دېگەنكەنمەن، بىئەدەپلىكىمنى كەچۈرۈڭ، مەن ئۇ گەپنىڭ بەھرىدىن كەچتىم، ئۆيىڭىزگە ئا - مان - ئېسەن قايتىپ كەتكەيسىز.

مەلىكە دىلئارام چاھارباغدىن چىقىپ ئوغرىنىڭ يېنىغا كەپتۇ ۋە ئۇنىڭغا باغۋەن يىگىتنىڭ ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى بىلەن يولغا سېلىپ قويغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئوغرى باغۋەننىڭ شەخسىيەت - سىزلىكىگە ئاپىرىن ئېيتىپ «بىر باغۋەن گاداي قىلغان مەردانىلىك مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەسمۇ؟» دەپ ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ مەلىكە دىلئارامنى چىرايلىق يولغا سېلىپ قويۇپتۇ. مەلىكە دىلئارام قەسىرگە قايتىپ كېتىۋېتىپ يېرىم يولغا كەلگەندە، شىرنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە ئۇنىڭغا بولغان ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسىنى بىر مۇبىر بايان قىپتۇ. تۇيۇقسىز شىر تىلغا كېلىپ ئۇنىڭغا دەپتۇ:

— ئەي ۋەدىسىگە ۋاپا قىلغۇچى، ئەھدىگە ئەمەل قىلغۇچى مەلىكە، مەن شىر ئەمەس، بەلكى سېنى ئۆلتۈرۈپ داداڭنىڭ تاجۇ تەختىگە ئېرىشىشنىڭ كويىدا يۈرگىنىمگە ئۇزاق يىللار بولغان سېھىرگەر مەن. لېكىن، سېنىڭ ئەھدىڭگە ئەمەل، ۋەدەڭگە ۋاپا قىلىدىغان شىجائەت ۋە جاسارىتىڭگە قايىل بولدۇم، سېنى ئۆلتۈرۈپ ۋىجدان ئازابى تارتىپ تۇرۇپ ئۆلتۈرۈش تاج - تەختنىڭ نېمە ھۈزۈرى بولسۇن؟ بولدى، يو - لۇڭغا ماڭ، تاڭ يورۇماستىن بۇرۇن ئۆيۈڭگە يېتىپ بېرىۋالغىن.

مەلىكە دىلئارام ئېرى ۋە زىرزادىنىڭ يېنىغا ساق - سالامەت، ئېسەن - ئامان قايتىپ كەپتۇ ۋە بولغان ۋەقەلەرنى ۋە زىرزادىگە سۆزلەپ بېرىپتۇ، - دەپ ھېكايىسىنى تۈگەتتى مەلىكە دىلسۇز، - ئەمدى مەن تۆ - تىڭلاردىن شۇنى سوراپ بىلمەكچىمەنكى، مەلىكە دىلئارام ھېكايىسىدىكى ۋە زىرزادە، باغۋەن يىگىت، شىر سىياقىدىكى سېھىرگەر ۋە ئوغرىدىن ئىبارەت تۆت ئادەمدىن زادى قايسىسى ئەڭ مەرد سانىلىدۇ؟ مەلىكە دىلسۇزنىڭ مەلىكە دىلئارام توغرىسىدىكى ھېكايىسىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغان بۇ تۆت نە - پەر سەيياھنىڭ بىرىنچىسى مەلىكە دىلسۇزنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ شۇنداق دېدى:

- باغۋەن يىگىت ئەڭ مەرد ئىكەن، ئۇنداق بولمىسا بېشىغا بەخت قۇشى قونسا نەپسىدىن كېچىپ بېشىدىكى بەخت قۇشىنى ئۇچۇرۇپتەرمىدى؟ مېنىڭچە، باغۋەن يىگىت ھەممىدىن مەرد ئىكەن. ئىككىنچى سەيياھ جاۋاب بەردى:

- شىر سىياقىدىكى سېھىرگەر ھەممىدىن مەرد ئىكەن، ئۇنداق بولمىغاندا يىرتقۇچلۇق تەبىئىتىگە مۇخالىپ تەييار لوقمىدىن ۋاز كېچەتتى؟ قولغا كېلىش ئالدىدىكى تاجۇ تەختتىن ۋاز كېچەرمىدى؟ مې - نىڭچە شىر سىياقىدىكى سېھىرگەر ھەممىدىن مەرد ئىكەن. ئۈچىنچى سەيياھ جاۋاب بەردى:

- ۋە زىرزادە ھەممىدىن مەرد ئىكەن، ئۇنداق بولمىغاندا ۋەقەنىڭ پۈتۈن جەريانىدىن خەۋەردار بولغان تۇرۇقلۇق ئەركەكلىك غۇرۇرىنى قايرىپ قويۇپ خوتۇنىنى باغۋەن يىگىتنىڭ يېنىغا ئەۋەتەتتى؟ مېنىڭچە ھەممىدىن ۋە زىرزادە مەرد ئىكەن. تۆتىنچى سەيياھ جاۋاب بەردى:

- ئوغرى ھەممىدىن مەرد ئىكەن، ئۇنداق بولمىغاندا شۇنچە قىممەت باھا زىبۇ - زىننەت ۋە جاۋا - ھىراتلارنىڭ ھەم گۈزەل قىزىنىڭ مېھرىدىن كېچەرمىدى؟ مېنىڭچە ئوغرى ھەممىدىن مەرد ئىكەن. مەلىكە دىلسۇز سۆھبەت تۈگىگەندىن كېيىن دادىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن بۇ تۆت نەپەر سەيياھ بىلەن بولغان سۆھبەت جەريانىنى خانغا سۆزلەپ بەردى ۋە دېدى:

- جان دادا، بۇ سەيياھلارنىڭ تەبىئىتى بىر - بىرىگە مۇتلەق قارىمۇقارشى ئىكەن. بىرىنچى سەيياھ باغۋەن يىگىتنى ماختىدى. قارىغاندا، ئۇنىڭ تەبىئىتى خوتۇن - قىزلارغا مايىل ئىكەن. ئىككىنچى سەيياھ شىر سىياقىدىكى سېھىرگەرنى ماختىدى. ئۇنىڭ تەبىئىتىدىن قارىغاندا، ئۇ بىر نەپىسى ئاۋارىسى، ئۇنىڭ تە - بىئىتى يېمىش - ئىچىش ۋە تاجۇ دۆلەتكە مايىل ئىكەن. ئۈچىنچى سەيياھ ۋە زىرزادىنى ماختىدى. ئۇنىڭ تە - بىئىتىدىن قارىغاندا، ئۇ بىر غۇرۇرسىز، شەرەپسىز ئەر، ئۇنىڭ تەبىئىتى ھۆرمەتسىزلىككە مايىل ئىكەن. تۆ - تىنچى سەيياھ ئوغرىنى ماختىدى. ئۇ زەردارنىڭ قۇتسىدىكى گۆھەرنى ئوغرىلىغان ئوغرىنىڭ دەل ئۆزى شۇ، چۈنكى ھەركىم ئۆزىنىڭ ھۈنرىنى ماختايدۇ ۋە ئۆز تەبىئىتىدە بارىنى ئاشكارىلايدۇ. ئوغرىلىق ۋە خىيانەت ئۇنىڭ ھۈنرى بولغانلىقى ئۈچۈن ھېكايىدىكى ئوغرىنىڭ قىلمىشى ئۇنىڭغا مەردانلىك بولۇپ بىلىندى. دەرۋەقە، خان ئوغرىنى ماختىغان تۆتىنچى سەيياھنى قايتىدىن قىيىن - قىستاققا ئېلىپ سوراق قىلغانىدى، ئۇ ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمەستىن جىنايىتىگە ئىقرار بولۇپ، گۆھەرنى تىقىپ قويغان جايدە - نى دەپ بەردى.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىشقا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپا ئىشخانىسىدا)

توپلاپ رەتلىگۈچى: مۇھەممەد ئوسمان ئەمىرى

كېسەلچىنىڭ ئوغلى

نىڭ ئىشىكى يۈزۈمگە ئېچىلىپ، بۇ يوقسۇزلۇقتىن قۇتۇلۇپ قالسام ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ. ئانىسى بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن نەسىھەت قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەي جان - جىگەر ئوغلۇم، سەپەر دەرىخىدە مىڭلىغان مېھنەت شاخلىرى باردۇر، ئۇنىڭ ئۈچى پەلەككە تاقىشىدۇ، يەنى سەپەردە جاپا - مۇشەققەت كۆپتۇر، راھەت مېۋىسى بولسا ئەسۋاب - جابدۇقى تولىقلارغا نېسىپتۇر، ئۇلار جاپا - مۇشەققەتكە گىرىپتار بولمايدۇ، سەپەر ئەنە ئاشۇنداق كىشى - لەرگە لايىق. بايلىقنىڭ كۆپ بولسا، شۇ بايلىقنىڭ بىلەن سودا قىلىپ پايدا ئالىسەن؛ ئېسىلزادە جاپا - نابىلاردىن بولساڭ، ھەر قانداق يەردە مەرىكە - مەجلىسلەردە ئىززەت - ھۆرمەتكە ئېرىشىپ دۇنيا - نىڭ نېمەتلىرىدىن بەھر تاپسەن؛ ھەر خىل بىلىم - لەردىن خەۋەردار بولساڭ، بۇنىڭ بىلەن پادىشاھلار - نىڭ سۆھبىتىگە نائىل بولۇپ، ئىززەت ۋە ئابرو - لۇق بولسەن. ئەمما سەندە بۇ خاسىيەتلەرنىڭ ھېچبىرى يوق، پەقەت كېلىشكەن قامىتىڭلا بار. شۇڭا، بۇ سەپەردە كۆپ جاپا تارتىپ، خارلىقتا قېلىشىڭدىن ئەنسىرەيمەن.

ئوغلى نەسىھەتكە قۇلاق سالماي دەپتۇ:

— ئەي مېھرىبان ئانا، مەنمۇ دانالاردىن «سە -

بۇرۇنقى زاماندا بىر كېسەلچى ئادەم بولۇپ، كېسەك قويۇش بىلەن ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدايدىكەن. ئايىلار، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ قېرىپ، پانى ئالەمدىن باقى ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. كېسەلچىنىڭ تولىمۇ چىرايلىق، كېلىشكەن بىر ئوغلى بار ئىكەن. بوۋايدىن ئوغلغا پەقەت بىر تال كېسەك قېلىپى مېراس قاپتۇ. ئەمما بۇ يىگىت كېسەك قويۇشنى ئازراقمۇ ئوقمايدىكەن.

ئۇزاق ئۆتمەي يېتىملىكنىڭ دەردى يىگىتنىڭ يۈزىدە ئەكس ئېتىپ، كۈن ئېلىشى تەس بوپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى نان قاينۇسىدا ئۆتكۈزۈپتۇ. بىر كۈنى يىگىت ناھايىتى تەڭچىلىكتە ئانىسىغا يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئەي ئانا، زاماننىڭ ماڭا سالغان جاپاسى ھەددىدىن ئاشتى، پەلەك كۈنۈمنى خۇن جىگىرىم - دىن بېرىۋاتىدۇ، چاشقان چېغىدا ئامبىرىنى لىق بۇغدايغا تولدۇرۇپتۇ، مەن بولسام مۈشۈكنىڭ نې - مىنى يەپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىمەن. ئاتامدىن مېراس قالغان بۇ كونا قېلىپنىڭ كېسەك قويۇشتىن باش - قىغا كېرىكى يوقكەن، سىزدىن شۇنى ئوتۇنمەن - كى، ماڭا رازىلىق بىلەن رۇخسەت بەرسىڭىز، بەخ - تىمنى ئىزدەپ باشقا بىر ۋىلايەتكە بېرىپ باقسام، ئېھتىمال سەپەر غۇربىتىنىڭ شاراپىتىدىن مۇراد -

بۇ سىرنى شۇئان ئاشكارىلاشنى پايدىسىز كۆرۈپ، مۇھەببەت ئاسمىنىڭ شولسىنى كۆڭلىدە چىڭ ساقلاپ، سەۋرنىڭ ئېتىكىنى چىڭ تۇتۇپ، كۆكرىدىكىنى يەرگە يېقىپ يېتىپتۇ. مۇشۇ تەرىقىدە كۈندىلەر ئۆتۈپتۇ.

بىر كۈنى چوكان ئېرى بىلەن گەپ تاللىشىپ قېلىپ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ غەزەپ دەريالىرى تېشىپ دولقۇنلىنىپ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ، پىتنە ئوتىنى ياندۇرۇپتۇ. نەتىجىدە ئېرى نادانلىق قىلىپ چوكاننى ئۈچ تالاق قىلىپ، ئۆزىنى ئۇ ئاي يۈزلۈكتىن مەھرۇم قىپتۇ. خېلى كۈنلەردىن كېيىن، ئىككى تەرەپنىڭ غەزەپ ئوتى پەسىيىپتۇ. ئېرى قىلغان ئىشلىرىغا پۇشايمان قىلىپ، ئوتتۇرىغا كىشى قويۇپ ئۆيىنى تۇتۇپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزرە ئېيتىپتۇ. چوكان ئېرىنىڭ بۇ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ، مۇھەببەت قەدىمىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ، غەزەپنىڭ شىددىتىنى كۆڭلىدىن كۆتۈرۈپ رازى بوپتۇ. ئەمما ئۈچ تالاق قىلغانلىقتىن شەرىئەت ھۆكۈمى بىلەن ھالال قىلمىغۇچە نىكاھ قىلماپتۇ. ئاخىر شەرىئەت بويىچە چوكاننىڭ ئاتا - ئانىسىغا: «ياقا يۇرتلۇق كىشىدىن بىرنى تېپىڭلار، قىزنى ئۇنىڭغا بىر كېچە نىكاھ قىلىپ بەرسەك، تاڭ ئېتىشى بىلەن قىزنىڭ خېتىنى بېرىپ، بۇ سىرنى ھېچكىشىگە ئاشكارا قىلماي، باشقا ۋىلايەت - كەكەتسۇن» دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ھەر قانچە ئاختۇرۇپ يۈرۈپ، غېرىب يىگىتتىن باشقا مۇناسىپراق كىشىنى تاپالماپتۇ. ئاخىر ئۇنى چاقىرتىپ، بۇ ئىشنى ئېيتىپ، ئاخشىمى نىكاھ قىلىپ تاڭ ئاتقاندا تالاق قىلىشقا ماقۇل قىپتۇ. يىگىت ئۇزاقتىن بۇيان چوكاننىڭ ۋىسال ئارزۇسىدا بولغاچقا، شادلىقتىن يۈرىكى يېرىلىپ كېتەي دەپتۇ.

ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا، چوكاننىڭ ئاتا - ئانىسى كېلىپ يىگىتنى مونچىغا ئاپىرىپ پاكىز يۇيۇندۇرۇپ، شاھانە سەرىپايىلەرنى كىيدۈرۈپ، پەرى سۈپەت گۈزەل نازىنىنى ئۇنىڭغا نىكاھلاپ بېرىپتۇ. يىگىت خوشاللىقتىن بۇنىڭ چۈشى ياكى ئوڭى ئىدى.

پەر دۆلەتنىڭ ئىشىكىدۇر» دەپ ئاڭلىغانىدىم، بۇ يولغا قەدەم باسمىساڭ، مەقسەتنىڭ گۆھىرى قولغا كىرمەيدۇ، ياقۇتمۇ كاندىن چىقىمسا، پادىشاھلارنىڭ تاجىدىن ماكان تۇتالمايدۇ، گۆھەرمۇ سەدەپنىڭ قارىندىن چىقىپ دېڭىزنىڭ ئەتراپىدا يۈرمىگەن بولسا، نازىنىلارنىڭ قۇلقىغا زىننەت بولالمايتتى. تى، سابامۇ سەپەرنىڭ خاسىيىتىدىن چىمەننىڭ گۈللىرىگە ھەمسۆھبەت بولغاندۇر، شۇنىڭ ئۈچۈن سەپەرنىڭ سائادىتىدىن مەھرۇم بولۇپ مۈشۈكتەك چاشقاننىڭ تۆشۈكىگە قاراپ ئولتۇرسام ئەقىلگە ئۇيغۇن ئەمەستۇر.

شۇنداق قىلىپ، يىگىت ئانىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ، تەۋەككۈل قەدىمىنى غۇربەت يولغا قويۇپ، كارۋانلار بىلەن قوشۇلۇپ باشقا بىر ۋىلايەتكە بېرىپتۇ. ئۇ سودىگەرلەرنىڭ مەھەللىسىگە بېرىپ، مەسچىتنى ماكان قىلىپ تۇرۇپتۇ، قولىنىڭ قىسمى قىلىقى ۋە ھېچقانداق ھۈنەر بىلىمىگە ئىگىدىن بەرەش قىلىشقا ئامالسىز تۇرغاندا، ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئۇنىڭ يوقسۇزلۇقىنى بىلىپ، نەرسە - كېرەك يىغىش قىلىپ بېرىپتۇ ۋە ئاخشىمى - ئەتىسى ئاش - تائام بېرىپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇپتۇ.

بۇ يەردىكى سودىگەرلەر باشلىقنىڭ ئايدەك چىرايلىق بىر قىزى بار بولۇپ، قېشىنىڭ ياسىدىن ھەر تەرەپكە ئوق ئۈزۈپ جاننى ئالىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى، قىز ئۆيىدىن چىقىپ ئېرىنى ساقلاپ تۇرغاندا، غېرىب يىگىتنىڭ نەزىرى تۇيۇقسىز ئۇ گۈزەل نازىنىغا چۈشۈپ قېلىپ، جان دىلى بىلەن ئاشىق بىقارار بوپتۇ. ئۇ نازىنىمۇ بىر قاراش بىلەن بۇ غېرىبىنىڭ دىلىنى بالا دامغا ئەسىر قىپتۇ. ئەمما گۈزەل ھۆسننىڭ خاھىشى بىلەن بۇ يىگىتنىڭ بىچارە ھالىتىنى كۆزگە ئىلماي، دەرھال ئۆيىگە كىرىپ كېتىپتۇ. يىگىتنىڭ دىمىغىغا ئىشقىنىڭ مەجنۇنلۇقى پۇراپ، ۋۇجۇد ئىقلىمىدا بىر پاراكەندىچىلىك پەيدا بوپتۇ. ھەر خىل سەۋەبىي سۆزلەر ئۇنىڭ خىيالىغا كېلىپ، ئىشقى بالاسىنىڭ ئوتىدا ھەر تەرەپتىن كۆيۈشكە باشلاپتۇ. لېكىن،

كەنلىكىنى بىلەلمەي قاپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، يىگىت تاڭ ئاتقۇچە قىزنى قۇچىقىغا ئېلىپ مۇراد ھاسىل قىپتۇ. تاڭ سۈزۈ-لۈشكە باشلىغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ ۋىسال دۆلىتىدىن مەھرۇم بولىدىغىنىغا ئاز قالغانلىقىنى بىلىپتۇ. «بۇ بەخت بىر باھانە بىلەن ماڭا مۇيەسسەر بولدى. بىراق، سۆزۈمگە ئەمەل قىلىپ، مەشۇقۇمنى قولدىن بېرىپ ھەسرەت - نادامەتتە يۈرمەك ئەقىل-سىزلىكتۇر. ئەمدى ئەڭ ياخشىسى بۇ سائادەتنى قولۇمدىن بەرمەي، ھىممەتنىڭ ئايىغىنى تىرىش-چانلىق مەيدانغا مەھكەم قويۇپ تۇرسام، ئېھتىمال بەخت قۇشۇم قولۇمدىن چىقىپ كەتمەس، بۇ باھانە بىلەن جاي ۋە كۈچكە ئىگە بولۇپ غېرىبىلىقتىن قۇتۇلارمەن، ئەگەر پەلەكنىڭ چاقى مەن تەرەپكە ئايلىنماي مۇددىئايىم ئەمەلگە ئاشمىسا، ئۇنى كۆرەر-مەن» دەپ، ئۆزىنىڭ ئاشىقلىقى ۋە غېرىبىلىقىدا مۇ-ھەببەت زەنجىرىگە گىرىپتار بولغانلىقىنى ئايالىغا ئېيتىپ، كۆڭۈل ئېرىتكۈچى سۆزلەر بىلەن ئايالى-نى ئۆزىگە رام قىپتۇ، ئاندىن كېيىن ئايالىغا:

— ئەي گۈزەل دىلبىرىم، ئاۋۋالقى ئېرىڭىز سىزدەك نازىنىن پەرىنىڭ قەدرىنى بىلمىگەنلىك-تىن جۇدالىق بالاسىغا گىرىپتار بوپتۇ، ئۇ نادان شەپقەتسىزلىكى بىلەن بۇ دۆلەتكە لايىق ئەمەستۇر. ئەرزىمەس كەمىنىڭىزنى بولسا كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئۇزاقتىن بۇيان ھۆسنى - جامالىڭىزنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، بۇ جايغا كېلىپ مەسچىتنى ماكان قىلىپ ياتقانىدىم، كۆپ مېھنەتلەردىن كېيىن ۋىسال دۆ-لىتىڭىزگە مۇيەسسەر بولدۇم، ئەمدى ئۈمىد قىل-مەنكى، قالغان ئۆمرۈمدە قۇللۇق ھالقىسىنى قۇ-لىقىمغا سېلىپ، خىزمەت كەمىرىنى بېلىمگە باغلاپ جان دىلىم بىلەن سىز ئۈچۈن بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلسام دەيمەن، — دەپتۇ.

گۈزەل چوكان يىگىتنىڭ سۆزلىرىدىن تە-سىرلىنىپ ئېرىپلا كېتىپتۇ. ئۇ بۇنداق گەپلەرنى ئېرىدىن ئاڭلاپ باقمىغانىكەن. يىگىت ھۈنەرسىز بولغان بىلەن خېلى سۆلىتى، نەغمە - ناۋالاردىن ئاز - تولا خەۋىرى بار ئىكەن. چوكان بۇ ئېرىنىڭ

سۆزىنى ماقۇل كۆرۈپ، ئاۋۋالقى ئېرىنىڭ مۇھەب-بىتىنى كۆڭلىدىن تامامەن چىقىرىپتۇ. يىگىت بولسا مەشۇقۇنى ئۆزىگە تامامەن رام قىلىپ خۇشال-لىقتىن ئۆزىنى قويدىغان يەر تاپالماي قاپتۇ.

ۋاقىت كېچىنىڭ زۈلمەت چېدىرىنى جاھان لەيلىسىنىڭ بېشىدىن كۆتۈرۈپ قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرىنى ئالەمگە يېيىپتۇ. خىزمەتكارلار تاڭ ئېتىد-شى بىلەنلا ئىشىككە كېلىپ يىگىتنى چاقىرىپتۇ، يىگىت بولسا ئىشىكنى ئاچماي ئىچكىرىدە غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ:

— ھەي نادانلار، بۇ نېمە قىلىق؟ سەھەردە كىشىنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ پىغان كۆتۈرۈشكە قانداق يۈزۈڭلار چىدىدى؟ شەرم - ھايا دېگەن نەر-سە يوقمۇ؟ — دەپ ئۇلارغا دەشنام بېرىپتۇ. خىز-مەتكارلار بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەيران بولۇپ دەپتۇ:

— ھەي ئائىنىپ، بۇ قانداق گەپ؟ ساڭا خې-نىمنى بىر ئاخشاملىق شەرت بىلەن نىكاھلاپ بەر-دۇق، ئەمدى تاڭ ئاتتى، تېز چىقىپ يولۇڭغا ماڭ-غىن. ئۆزۈڭنى بىھۇدە بەدىنامغا قويمىغىن، «باغ - ئىرەم ھوقۇشنىڭ ماكانى بولماس، جەننەت بېغىغا قاغا كىرەلمەس» دەپتىكەن، بۇ ئىشىڭنى سودىگەر غوجام ئاڭلىسا، سېنى ئۇرۇپ ھەيدەپ چىقىرىدۇ.

— ئەي ئەزىزلەر، — دەپتۇ يىگىت، — بۇ بىھۇدە سۆزلەرنىڭ نېمە پايدىسى بار؟ بۇ شەرىئەت ئەمرى بىلەن بولغان نىكاھ تۇرسا، سىلەرنىڭ چې-دەللىرىڭلار بىھۇدە، بۇنداق چاقچىقىڭلارنى قويۇپ ئىشىڭلارنى قىلىڭلار.

خىزمەتكارلار بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ يىگىتنىڭ چىن دىلىدىن سۆزلەۋاتقانلىقىنى بە-لىپ، ھەممىسى ھەيرانلىقتا جىم بولۇپ قاپتۇ. بىردەمدىلا بۇ ئىش پۈتۈن شەھەرگە تارقىلىپتۇ. بەزىلەر سودىگەرنى مازاق قىلسا، بەزى كىشىلەر ئەپسۇسلىنىپ: «سودىگەر غوجام قىزىنى نامەلۇم بىر مۇساپىر كىشىگە بېرىپ، بەدىنامغا قاپتۇ» دې-يىشىپتۇ. قىزنىڭ قېرىنداشلىرى نومۇس قىل-دى: «بۇنداق گاداينىڭ ئېتىنى ئاتاشمۇ بىزگە

بۇلاپ كەتتى، ماللىرىمىدىن ئايرىلىپ، ئۆزۈم بۇ ئەھۋالدا قالدۇم ۋە بۇ ۋىلايەتكە كېلىپ قالدۇم. ئەمدى پات يېقىندا ئاتام كىشى ئەۋەتىپ، مېنى ئېلىپ كېتىدۇ، مېنى ئەلۋەتتە بۇ ئەھۋالدا تاشلاپ قويمايدۇ. ئەي ئەزىزلەر، ئەمدى ھەقىقىتىمنى بىلىدىڭلار، مەن بىچارىگە ئازار يەتكۈزمەي رەھىم قىلىڭلار، غېرىبلارنىڭ قولىنى تۇتماق ياخشىلىقنىڭ ئالامىتىدۇر ۋە ياخشىلارنىڭ قىلىقىدۇر.

قىزنىڭ قېرىنداشلىرى يىگىتتىن بۇ سۆز-لەرنى ئاڭلاپ:

— ئەگەر ئېيتقانلىرىڭ راست بولسا، ئەلۋەتتە سېنى ئۆزىمىزگە كۈيۈتۈڭۈل دەپ بىلىپ ئىززەت - ھۆرمىتىڭنى ساقلايمىز، — دېيىشىپتۇ. يىگىت ۋەدە بېرىپ:

— بىر ئايغىچە ماڭا مۆھلەت بېرىڭلار، بىر ئاي توشقۇچە كىشى كېلىپ مېنى ئېلىپ كەتسە، سۆزۈمنى راستكەن دەڭلار، ئەگەر ھېچ تەرەپتىن خەۋەر كەلمىسە، مەن گېپىڭلارنى ئاڭلاپ خوتۇنۇم - دىن قول تارتىپ، يولۇمغا ماڭاي، — دەپتۇ. ھەممەيلىگە يىگىتنىڭ سۆزى مۇۋاپىق كېلىپ، بىر ئايلىق مۆھلەت بېرىپتۇ. يىگىتنىڭ بولسا ئاتىسىدىن قالغان بىر ئەسكى قېلىپتىن باشقا ھېچنەرسىسى يوق ئىكەن. ئۇ بىر ئايلىق مۇددەتنى غەنىيەمەت بىلىپ، خوتۇننى بىردەممۇ قۇچىقىدىن نېرى قىلماي كۈنلىرىنى ئېشىش - ئىشرەت بىلەن ئولتۇرۇپتۇ. يىگىرمە بەش كۈن ئۆتۈپتۇ، يىگىت ئەندىشە قىلىپ: «بەلگىلەنگەن مۇددەتمۇ توشۇپ قالدى، بۇ نازىمنىڭ ۋىسالىدىن مەھرۇم بولارمەنمۇ» دەپ ئويلاپ ئەنسىرەپ يۈرۈپتۇ. يەنە ئىككى كۈن ئۆتۈپ، پەقەت ئۈچ كۈنلا ۋاقىت قاپتۇ. يىگىت جۇدا - لىق دەردىدە پۇچۇلىنىپ، ئۈمىدسىزلىك شارابىدا مەست بولۇپ، ئاشىقانە غەزەللەرنى ئوقۇپ تاشنىمۇ يارغۇدەك نالە قىپتۇ. شۇ ئاخشىمى شەھەر پادىشاھى مۇلازىملىرى بىلەن پۇقرالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئايلىنىپ يۈرۈپ يىگىتنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە، ئۆيدىن جاننى لەرزىگە سالغۇ - دەك سۆزلەر بىلەن قىلىنغان نالە ئاۋازى ئاڭلىدى.

نومۇستۇر، ئۇ قەلەندەر بۇنداق ئۇلۇغ جەمەتىمىزگە كۈيۈتۈڭۈل بولۇشقا قانداقمۇ مۇناسىپ بولسۇن؟ ئەمدى نومۇس شىشىمىزنىڭ ھەممىسى تاشقا تېپىلگىپ سۈندى، جاھاندا بەدىئەمغا قالدۇق، بۇنىڭ ئىلاجىنى قىلمىغاندا ئەھلى ئالەم بىلەن كۆرۈش - مەك، مەجلىس - مەرىكىلەرگە داخىل بولماق بىزگە مۇشكۈلدۇر، ئەمدى بۇ بەدىئەمنى ئۆزىمىزدىن ساقىت قىلماساق بولمايدۇ» دەپ مەسلىھەت قىلىپ، يىگىتنىڭ قېشىغا بېرىپ يالۋۇرۇپتۇ، نەسەت قىپتۇ، ھېچقانداق پايدىسى بولماپتۇ. ئاخىر ئۇلار يىگىتكە ۋەدە قىلىپ: «ئەگەر قىزدىن كەچسەڭ دېگىنىڭ بويىچە ئالتۇن بېرەيلى» دەپتۇ. يىگىت دەپتۇ:

— ئەي ئەزىزلەر، بىلىپ قويۇڭلاركى، خوتۇن - نۇمنىڭ ئارزۇ ۋىسالىدا ئۇزاقتىن بۇيان پەرىشان بولۇپ يۈرگەندىم، ئەمدى بۇ بەخت قۇشى ماڭا نېسىپ بولدى، بەختنى قولدىن بېرىش ئەقىلدىن يىراقتۇر، ئەمدى مەن بىچارىگە ئازار بەرمەڭلار، غېرىبلىق ۋە يوقسۇزلۇقىمىدىن نومۇس قىلىشىڭلار لايىق ئەمەس، ئەقىللىك كىشىلەر باشقىلارنىڭ كەيىم - كېچەكلىرىگە ئەمەس بەلكى ئۇنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە قارايدۇ، ئېسىل نەسەپتە ئۆتكەنلەرنى ئۇلۇغلاشمۇ شەرت ئەمەستۇر، چۈنكى بىر كىشىنىڭ نەسلى ئېسىل بولسىمۇ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمىسە پايدىسى يوقتۇر، بىر كىشىنىڭ نەسلىگە كىيىمىگە قاراپ مۇئامىلە قىلىش ئاللىجانابلارنىڭ ئىشى ئەمەس. ئەمدى سىلەرگە مەلۇم بولسۇنكى، مېنىڭ ئەسلى ۋەتىنىم شىراز ۋىلايىتىدۇر، ئالەم ئەھلى ئۇ دىيارنى «ئىلىم - بىلىم ماكانى» دېيىدۇ، پۈتۈن ئالەم خەلقى ئىلىم - بىلىمنى شۇ ۋىلايەت خەلقىدىن ئۆگەنگەندۇر، ئاتام خوجا بۇزۇر - گاندۇر، ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنىڭ داڭقى پۈتۈن ئالەمدە مەشھۇردۇر، ئۇنىڭ خەير - ساخاۋىتىدىن پۈتۈن شىراز خەلقى بەھر ئالىدۇ. يىگىتلىكتە ئەزىز ئاتامدىن كۆڭلۈم ئاغرىپ، بىر قىسىم مال تەييارلاپ تىجارەت ئۈچۈن يۈرتۈمدىن چىقىپ سەپەرگە ماڭغانىدىم، يولدا بۇلاڭچىلار كارۋانلارنى

ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپتۇ. ئەتىسى جاھاننى يورۇتقۇچى قۇياش مەشرىق-تىن باش چىقىرىپتۇ. پادىشاھ بىرنەچچە خىزمەت-كارىغا بىر قىسىم نەپىس رەختلەر ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ يىگىتنىڭ قېشىغا بېرىشنى بۇيرۇپتۇ ھەمدە ئۇلارغا «بۇنى ئاتاڭ ئەۋەتتى، بىز ئۇنىڭ قېشىدىن كەلدۇق» دەپ ئېيتىشنى جىگە-لەپتۇ. بۇ چاغدا قىزنىڭ قېرىنداشلىرى جەم بولۇپ يىگىتنىڭ يېنىغا كېلىپ غەۋغا قىلىپ تۇرغاندەكەن. دەل شۇ ۋاقىتتا ئېسىل ئەرەب ئېتىغا مىن-گەن بىر نەچچە ئادەم بىر قولىدا زۇلپىقار، بىر قولىدا ئاتنىڭ چولۇۋىرىنى تۇتۇپ، نەچچە بوغچا ئېسىل زادىلەر كىيىمى ۋە ئېسىل رەخت، ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىقلارنى ئېلىپ ئىشىككە كەلسە نۇر-غۇن ئادەملەر كېلىپ توپلىشىپ، غەۋغا قىلغىلى تۇرغاندەكەن. بىر خىزمەتكار ئۇلاردىن: — بەدىئى شىراز غوجامنىڭ ئۆيى قايسى؟ ئۇ ئاتىسىدىن رەنجىپ بۇ شەھەرگە كېلىپ ئۆيلىنىپ-تىكەن، — دەپ سوراپتۇ. مەھەللە خەلقى بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «بۇ غېرىب يىگىتنىڭ سۆزى راستكەن» دېيىشىپ، ئۇنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. بىر كىشى بېرىپ بۇ ئىشنى ئۇلارغا دەپ-تۇ. كەلگەن كىشىلەر ئۆيگە كىرىپ ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن تازىم قىلىپ، ئاتىسىنىڭ نامىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ يىگىتكە بېرىپتۇ. يىگىت دەرھال خەتنى ئېچىپتۇ، خەتتە: «ئەي كۆزۈمنىڭ نۇرى ئوغلۇم، دەردىڭدە ئاجىزلاپ ئورۇن تۇتۇپ يې-تىپ قالدىم، مەن ئۆلمەستىن بۇرۇن يېتىپ كەل-گىن، ئەگەر دىدارىڭنى كۆرمىي بۇ ئالەمدىن كېتىپ قالسام ھەسرەت بىلەن كېتىمەن، تېزراق كەلگىن» دەپ يېزىلغاندەكەن.

يىگىت بۇنىڭدىن ھەيران بولۇپ، كۆڭلىدە «ئا-تامنىڭ ھايات ۋاقتىدا بىر كېسەك قېلىپىدىن باشقا نەرسىسى يوق ئىدى، ئەمدى بىر مەملىكەت-نىڭ خىراجىتىنى ئەۋەتىپتۇ، بۇ نېمە ئىشتۇ؟ بۇ-نىڭدا چوقۇم بىر سىر بار» دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ ئە-كەلگەن ماللارنىڭ ھەممىسىنى ئاپتۇ، خوتۇنىنىڭ

نىپتۇ. بۇ ئاۋاز پادىشاھنىڭ يۇمشاق كۆڭلىگە قات-تىق تەسىر قىلىپ، ئىختىيارسىز ئىشىكتە تۇرۇپ توۋلاپتۇ. يىگىت ئۆيىدە تۇرۇپ سوراپتۇ: — نېمە ئادەم سەن؟ بۇ مەھەلدە ئۇچار قۇشلارمۇ ئۇيقۇدا تۇرسا، نېمىشقا ئىشىكىمگە كې-لىپ توۋلايسەن؟ پادىشاھ:

— ئەي دەردەمەن يىگىت، مەن كۆڭۈل سۆز-لىرىڭگە ئاشنا ۋە دەرد - ئەلەم داغلىرىڭغا مۇپتىلا بولۇپ، دەردلىك نەغمەڭ كۆڭلۈمگە تەسىر قىلىپ، قوپاللىق بىلەن توۋلاپ سالدىم، ئىشىكىڭنى ئې-چىپ بىردەم مەن بىلەن ھەمسۆھبەت بولساڭ، — دەپتۇ.

يىگىت دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىكىنى ئېچىپتۇ. پادىشاھ مۇلازىملىرى بىلەن كىرىپ قا-رسا، كۆز ئالدىدا ئىنتايىن كېلىشكەن بىر گۈزەل يىگىت تۇرغان بولۇپ، جامالىنىڭ مالاھىتىدىن پا-دىشاھنىڭ كۆڭلىمۇ يورۇپ كېتىپتۇ. ئەمما پادى-شاھ پۇقراچە ياسىنىۋالغاندەكەن، يىگىت بۇ ناتونۇش كىشىلەرنى كۆرۈپ پەرىشان بوپتۇ. پادىشاھ دەپتۇ: — ئەي زىبا يىگىت، بىردەم بولسىمۇ غەزەل ئوقۇپ بىزنى خوش قىلىدىڭ، مىننەتدارمىز.

يىگىت كۆزلىرىدىن ياشلىرىنى تۆكۈپ تۇرۇپ:

— ئەي قەلەندەر ئىشقىدىن بىخەۋەرلەر، مەن بولسام مىڭ دەرد - ئەلەمگە گىرىپتاردۇرمەن، ئا-خىرقى تىنىقىم تۈگەش ئالدىدا جان بىلەن ۋىدا-لىشىۋاتسام، مېنى نەغمە قىلىۋېتىپتۇ دەپ ئويلى-دىڭلارمۇ؟ — دەپتۇ.

— ئەي يىگىت، — دەپتۇ پادىشاھ، — سېنىڭ ئۇرغان ئاھلىرىڭ كۆڭلىمىزگە تەسىر قىلىپ دى-لىمىزنى كاۋاپ قىلدى، ئەمدى مېھرىبانلىق قىلىپ ئەھۋالىڭدىن خەۋەر بەرگىنكى، بۇقەدەر ئېرىتكۈچى سۆزلىرىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟

يىگىت زار - زار يىغلاپ، بولغان ئىشلارنى يېپىدىن يىڭنىسىغىچە پادىشاھقا بايان قىپتۇ. پا-دىشاھ ھەممىنى ئاڭلاپ بولۇپ، گەپ - سۆز قىلماي

نىڭ رەسىم - قائىدىسىگە ئاساسەن مۇبارەكلەش - شىپتۇ. سودىگەر غوجام تەكەببۇرلۇقتىن قاش ۋە ساقلىنى تىرتىپ، كىشىلەرگە ئىشارەت بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ مېڭىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار بېرىپ پادىشاھنىڭ دەرگاھىغا يېتىپ كەپتۇ. يەنە گىتتىڭ نەزىرى پادىشاھقا چۈشۈپ قارىسا، ئاخشام ئۆيىگە كەلگەن قەلەندەر ئەسلىدە پادىشاھ ئىكەن، شۇندىلا ئۇ بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يېتىپتۇ - دە، ھۆرمەت بىلەن تازىم بەجا كەلتۈرۈپ، پادىشاھنىڭ ئايىقىغا يىقىلىپتۇ. پادىشاھ يىگىتنى كۆرۈپ خۇش مۇئامىلە قىلىپ، خىزمەتكارلارنىڭ يىگىتكە يەنە نۇرغۇن ئىنئام بېرىشىنى بۇيرۇپتۇ ۋە يىگىتكە ھەمراھ بولۇپ ۋىلايىتىگە ئاپىرىپ قويۇشنى ئەمر قىپتۇ. غېرىب يىگىت پادىشاھنىڭ مەرھەمىتى بىلەن خوتۇننى ئېلىپ ۋىلايىتىگە قايتىپ كېلىپ، قالغان ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈپتۇ.

قېرىنداشلىرى يىگىتنىڭ ئالدىدا شەرمەندە بولۇپ ئۆزى ئېيتىپ چىقىپ كېتىشىپتۇ. يىگىت بۇ كېچىنى قالتىس شادلىق بىلەن خاتىرجەم ئۆتكۈزۈپتۇ. ئىككىنچى كۈنى يەنە ھەممىسى جەم بولۇپ كېلىپ ئۆزى ئېيتىشىپ ئولتۇرۇشقانىمىگەن، بىر كىشى ھەيۋەت بىلەن كېلىپ: - بەدىئى شىراز غوجام ئاتىسىدىن رەنجىپ قېلىپ، بۇ شەھەردە ئۆيلەنگەنمىگەن، ئۇنى پادىشاھ چاقىرىدۇ، - دەپتۇ. يىگىت دەرھال تۇرۇپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا مېڭىپتۇ. سودىگەر غوجام بولسا خۇشال بولۇپ، پەخىرلىنىپ ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ كۈيۈۋوغلاننىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، كوچىدا كىشىلەر گەپ سورىمىسىمۇ ئۆزلۈكىدىن «بۇ يىگىت بىزنىڭ كۈيۈۋوغلۇ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا ماڭدى، ئۆزى شىراز ۋىلايىتىنىڭ ئەمىرىزادىسىدىن بولدى - دەپ تونۇشتۇرۇپ مېڭىپتۇ. خەلقلەر ئۆزلىرىدە -

(توپلاپ رەتلىگۈچى: ئاۋات ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەشتە)

ئەلجان ئەلجانپور سزغان

چاچ ھەققىدە قىسسە

源泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文)

总162期

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 162-سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编:买买提江·马合木提 副主编:穆合塔尔·马木提 باش مۇھەررىر: مۇھەممەتجان مەخمۇت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
乌鲁木齐市鑫五方包装彩印有限公司
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى ئالتۇن كۆزنەك رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号: CN65-1063/I
国际标准连续出版物号: ISSN 1005-0876
国外发行号: Q1118 邮政编码: 830001
邮政代码: 58-108 定价: 8.50元
广告经营许可证号: 6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043

«مەشرەپ مەستانىلەر يىغىلىشى» نى مەشرەپ يۈرۈشلۈك مەھسۇلاتلىرىدىن كۆرۈڭ

ئابدۇللا ئابدۇرېھىم، نۇرنىسا ئابباس قاتارلىق يىپەك يولى ساداسىدىكى داڭلىق ئۇستازلار ، شۇنداقلا مۆمىنجان ئابلىكىم قاتارلىق چولپانلارنىڭ نەق مەيدانىدىكى ئېسىل نومۇرلىرىنى مەشرەپ يۈرۈشلۈك مەھسۇلاتلىرىدىن كۆرۈڭ. مەشرەپ ئەپلىرىنى ئىشلەتسىڭىز، ئېقىم مىقدارى قاتارلىق كۈتۈلمىگەن مۇكاپاتلارغا ئېرىشەلەيسىز. پۇرسەتنى قولدىن بەرمەڭ!

مەشرەپ ئەپلىرىنى چۈشۈرۈش مەنزىلى www.maxrapbazar.com

مەشرەپ كۈيچىسى

مەشرەپ ئېكرانى

مەشرەپ TV